

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

236
AĞUSTOS
2013

**Avrupa Resminde
Mitolojik Konulu
Resimler**
Zerrin İren Beymudelik

Muhaliğ Görüşleri Nedeniyle 1945'te ABD'ye Giden

Muzaffer Şerif Hakkında FBI Soruşturması

Sertan Batur'un yazısı, Sayfa 18

**Hadrianopolis Savaşı ve
Roma İmparatorluğu için
Yarattığı Sonuçlar**

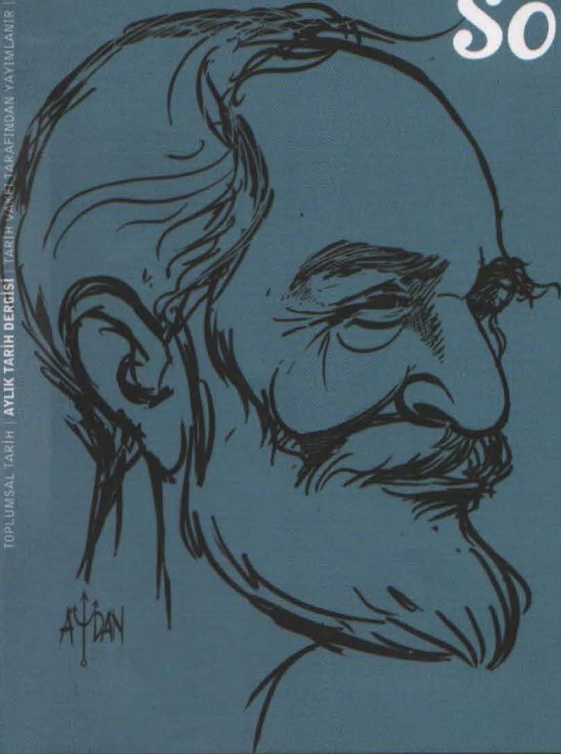
Mustafa H. Sayar

**Nereden geldiler,
nereye giderler?
Hemşinliler Kimdir?**

Cemil Aksu

**Osmanlı İstanbul'unda Kent içi Tarımsal
Toprak Kullanımı ve Dönüşümleri
Yedikule Bostanları**

Aleksandar Shopov - Ayhan Han

Ahmet Kuyaş'a Sorduk
NTV Tarih neden kapatıldı?

Söyleşi: Ahmet Akşit

HASAN ALİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ 200. KİTABA ULAŞTI

L.N. TOLSTOY

İş Bankası Kültür Yayınları kuruluşundan bu yana edebiyat, bilim ve felsefe klasiklerinin yayımlanmasına özen göstermiştir. 2006 yılında klasik eserler bir dizi halinde yayımlanmaya başlanmış, şükran ve saygı ifadesi olarak diziyi Hasan Âli Yücel'in adı verilmiştir. Bunun bir nedeni, klasiklerin Tercüme Bürosu tarafından Türkiye'de ilk kez düzenli biçimde yayımlanmasına milli eğitim bakanı olarak öncülük etmesi, diğer nedeni de Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın kurucusu olmasıdır.

Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi MEB Tercüme Bürosu'nun 1940-1946 yılları arasında yayımladığı klasikler dizisinin tekrarı veya devamı olmamakla birlikte, o dönemde yayımlanan eserlerin listesini bir kılavuz ve yayın programının omurgası saymaktadır. Geçen yetmiş yılı aşkın sürede artık bütün dünyada klasik olarak kabul edilen eserler de yayın programına eklenmiştir.

Dizide Tercüme Bürosu döneminin değerli kültür insanları tarafından yapılan bazı çevirilere elbette yer verilmektedir. Ancak eski çevirileri olduğu gibi yayımlamak yerine, genellikle eserlerin özgün dillerinden yeni çevirilerinin yapılması esas alınmıştır. Kreutzer Sonat ile 200 kitaba ulaşan Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde edebiyat, bilim ve felsefe klasiklerinin başyapıtları hem ciltli hem karton kapaklı olarak okurlarımızın beğenisine sunulmaktadır.

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

AHMET ARSLAN

İSLÂM FELSEFESİ ÜZERİNE

382 sayfa, ISBN: 978-605-399-282-0

Arslan, öncelikle genel olarak İslâm'da felsefe diye bir şeyin olup olmadığı, varsa bu felsefenin hangi alanlarda hangi disiplinlerde aranması gerektiğini, bu disiplinlerde ortaya konmuş çalışmaların ve bunlara hâkim olan düşünce ve zihniyetin neye dayanarak "felsefi" olarak adlandırıldığını tartışıyor. İslâm düşüncesinin gelenekleri kelâm ve tasavvufu yorumlarken, İslâm felsefesinin özgünlüğünü, bundan ne kastedildiğini ve Yunan felsefe geleneği üzerine düşüncelerini açıklıyor.

NATHALIE CLAYER

ARNAVUTLUK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKENLERİ ÇOĞUNLUĞU MÜSLÜMAN BİR ULUSUN DOĞUŞU

611 sayfa, ISBN: 978-605-399-283-7

Clayer, Arnavut milliyetçiliğini Balkanlar, Avrupa ve özellikle Osmanlı çerçevesi içinde bir yere oturturken, Arnavutların kimlik inşa süreçlerini Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla birlikte yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümlerle birlikte ele alıyor. Bir Arnavut ulusal kimliği inşasının nasıl şekillendiğini, daha önce var olan dinsel kimlik gibi kolektif kimlik türleriyle nasıl eklemlendiğini ve hangi süreçlerden geçerek oluştuğunu, ilk milliyetçi itkileri ve etrafında oluşan milliyetçi Arnavutluk matbuatının önemini araştırıyor.

PAUL CARTLEDGE

PRATİKTE ANTİK YUNAN SİYASİ DÜŞÜNCESİ

224 sayfa, ISBN: 978-605-399-277-6

İlk siyasî düşünürlerin ortaya çıktığı, siyasî açıdan birçok yeniliğin merkezi olma niteliği taşıyan Antik Yunan siyasî düşüncesi ile bu düşüncenin değişik alanlardaki pratiğini konu ediniyor. Kitap, demokrasi kavramını; Antik Yunan'da ortaya çıkışı, gelişimi ve günümüzde yüceltilmesiyle birlikte eleştirel bir biçimde inceliyor.

BORA KANRA

TÜRKİYE'DE İSLÂM, DEMOKRASİ VE DİYALOG BÖLÜNmüş TOPLUMLARDA MÜZAKERE

216 sayfa, ISBN: 978-605-399-280-6

Bu kitapta, müzakere kuramı, sosyal psikoloji alanındaki araştırmalarla desteklenerek yenilikçi bir eleştirel düşünce ve sentez ortaya konulmaktadır. Müzakereci demokrasinin daha iyi sonuçlar verebilmesi için, karar alma sürecinin sosyal öğrenmeyi sağlayacak fırsatlarla desteklenmesi ve müzakerecinin, toplumsal öğrenme ile karar alma aşamaları arasındaki farkların iyi belirlenmesi de zorunludur. Rawls'tan Habermas'a, Gadamer'den Benhabib'e birçok kuramcı bu konuda bakış açıları sunarak müzakere ortamlarının zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

www.bilgiyay.com

Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL

Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00

E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNT**

www.puntokitap.com

Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13

E-mail: punto@puntokitap.com

16 EYLÜL 1882

MISIR OLAYLARI

L'illustration dergisinin 16 Eylül 1882 tarihli ve 2064 numaralı bu sayısının kapağında İstanbul'da düzenlenen bir konferansın bir oturumunun görüntüsü yer almaktaydı. Derginin içinde yer alan metinden de anlaşılacağı üzere bu konferans, Mısır'daki olaylara uluslararası bir çözüm bulmak üzere toplanmış ve dönemin "büyük devletleri"nin, yani İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın büyükelçilerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştu.

"Mısır olayları" adıyla tarif edilen mesele, 1879'dan beri Hıdiv İsmail Paşa (1830-1863-1879-1895) ve Hıdiv Tefvîk Paşa'ya (1852-1879-1892) karşı bir isyan hareketini örgütlemiş olan Ahmed Urabî Paşa'nın (1841-1911) yarattığı istikrarsızlıktı. O tarihlerde sıkça Arabî Paşa diye anılan bu Mısır subayı, fellah kökenli olup Mısır'daki yabancı nüfuza ve onun temsilcisi olarak gördüğü Hıdiv ailesine karşı ilk milliyetçi hareketi başlatmış olan kişiydi. Ordu içinde ve halk arasında kazandığı itibar ve şöhret sayesinde 1879'da Hıdiv İsmail Paşa'nın görevini oğlu Tefvîk'e bırakmasına sebep olmuş, ama Tefvîk Paşa'nın

zamanında da hükümete katılarak Avrupa karşıtı siyasetini güçlenerek devam ettirmişti. Hıdiv Tefvîk Osmanlı hükümetinden yardım istemiş idiye de II. Abdülhamid bu konuda harekete geçmekten imtina etmişti. Avrupa devletleri Mısır ve Süveyş Kanalı'ndaki imtiyazlı konumlarının tehlikeye girdiğini düşünerek harekete geçmişler, Mısırlıları korkutmak için İngiliz donanması İskenderiye açıklarında manevralar düzenlemişti. Bunun üzerine İskenderiye'de 12 Haziran 1882 günü Avrupa karşıtı bir ayaklanma başlamıştı.

İstanbul'daki konferans, Mısır'ın "elden gittiği" tehlikesine karşı ortak bir tavır alma ve gerekirse ortak bir müdahale kararı almak üzere toplanmıştı. Fakat İngilizler atik davranarak tek başlarına ayaklanmayı bastırmak iddiasıyla İskenderiye'yi Amiral Seymour kumandasındaki bir deniz birliğiyle 11-13 Temmuz günleri arasında topa tutmuşlardı. Ardından İskenderiye teslim olmuştu, fakat Urabî Paşa İngilizleri Kafr-ed-Dawwar'da yenerek Kahire'ye ulaşmalarına mani olmayı başarmıştı. İskenderiye

üzerinden Kahire'ye ulaşamayan İngilizler bunun üzerine eylül ayında Süveyş Kanalı üzerinden bir harekâta girişmişlerdi. 13 Eylül günü sabaha karşı Tell-el-Kebir'de Mısır ordusunu tam bir hezime uğratan Garnet Wolseley, böylece Urabî Paşa ayaklanmasına fiilen son vermiş oldu. Urabî ve takipçileri teslim olmuş, on gün kadar sonra da Hıdiv Tefvîk tekrar iktidara gelmişti. Urabî idama mahkûm olduktan sonra affedilmiş ve Seylan'da sürgüne gönderilmişti. 1901'de ise ülkesine dönebilmiş, on yıl sonra da vefat etmiştir. Bu yenilgiyle birlikte de Mısır'ın kaderi çizilmiş ve ülke fiili olarak İngiliz himayesine girerek 1922 yılına kadar bu statüde kalmıştır.

L'illustration dergisi bu olayları iki veçheden ele almıştı. Bir taraftan İstanbul'daki konferansı ana hatlarıyla ve katılımcılarıyla tarif ederken, diğer taraftan ise Mısır'daki durumu Urabî'nin kampından aktardığı bir olayla anlatmaya çalışmıştı. Genel olarak derginin İngiltere'ye karşı menfi bir tutumu hissedilmektedir. Konferansta alınan kararların

aksine İngiltere'nin başına buyruk hareket etmiş olması özellikle vurgulanıyordu. Urabi Paşa'nın ise bir tür centilmen subay olarak tanıtılması, hatta onun yerindeki bir İngiliz subayının muhtemelen farklı davranacağı konusundaki ifadeler de aynı tutumun bir göstergesi olarak alınmalıdır.

Üzerinde durulması gereken son bir nokta da, Urabi Paşa'nın kampından aktarılan olayın ne şekilde resmedilmiş olduğudur. Derginin de uzunca aktardığı üzere aslında bu imaj yerinde çizilmiş değil, olayın başlıca tanıklarından olan Boğos Bey'in aktardığı bilgilere dayanarak ve onun gözetiminde derginin muhabiri tarafından oluşturulmuştur. Yani doğrudan bir aktarımdan çok, bugün olaylardan sonra çizilen "robot portreler" gibi dolaylı ve ifadeye dayanan bir çizim söz konusuydu. Olayların resmedilemediği, dolayısıyla yerinde bir çizim ya da bir fotoğrafın mevcut olmadığı durumlarda başvurulmuş bu yöntemin önemi bir yana, derginin bunu tanıtırken ayrıntılarının ve gerçekliğinin üzerinde bu kadar net bir şekilde durması da ayrıca ilginç bir olgu olarak dikkat çekmektedir.

Said Paşa'nın evinde düzenlenen İstanbul Konferansı'nın bir oturumu.

Mısır olayları. Mr. Celibarm'un bir çiziminden

MISIR OLAYLARI

Bugün verdiğimiz resimlerin ikisi bu olaylarla alakalıdır. Bunların biri İstanbul Konferansı'nın bir oturumunu temsil etmektedir; diğeri ise Arabi Paşa'nın Kafr-Dowar'daki kampında sıklıkla meydana gelen bir sahneyi göstermektedir. Bunların ilkiyle başlayalım.

İstanbul Konferansı. — Mısır meselesiyle ilgili uluslararası konferansın ilk oturumu, 23 Haziran günü İtalyan sefaretci sarayında, yaşça büyük olması nedeniyle Kont Corti'nin riyaleti altında gerçekleşti.⁴ Konferansın 27'sindeki üçüncü oturumunda ise bütün devletler konferans süresince Mısır'da münferit bir harekette bulunmamak konusunda anlaşmışlardı; fakat buna rağmen İngiltere İskenderiye'yi 11 Temmuz'da

topa tuttuğu gibi şu an orada bir hareket ordusu bulundurmaktadır. İskenderiye'nin topa tutulmasının ardından konferansın oturumlarına bir müddet ara verilmişken, 19'unda Bâb-ı Âli kararlarına katılacağı haberi verdi. Bunun üzerine konferans heyeti 20'sindeki oturumunun ardından bu katılıma kaale almış ve Said Paşa'ya⁵ oturumlara Kont Corti'nin sefaretinde mi katılmayı, yoksa oturumlara kendi ikametgâhında mı devam edilmesini tercih ettiğini sordu. O zamandan itibaren de konferansın tam yetkili üyeleri, ilk sayfamızda yer alan resimde görüldüğü gibi Said Paşa'nın evinde toplandılar. Ön planda Said ve Asım⁶ Paşaların biri solda, diğeri sağda yer almaktadır. Asım'ın yanında Fransız sefiri M. de Noailles bulunmaktadır;⁷ ardından ise Alman'ın etrafında sırasıyla Almanya,⁸ Rusya,⁹ Avusturya,¹⁰ İngiltere¹¹ sefir-

leri ve Said Paşa'nın yanına düşen İtalya sefiri.

Said Paşa'nın evi Boğazıcı'nda, İstanbul'un varoşlarından olan Kabataş'ta bulunuyor.¹² Konferans heyetinin müzakere ettikleri salonun penceresinden uzakta, Asya sahilinde Üsküdar ve Kız Kulesi seçilmektedir. Bu salonda Kont Corti'nin Süveyş Kanalı'nın serbest geçişe açılıp ortak korunmasına ilişkin teklifi oybirliğiyle 14'ündeki oturumda kabul edildi. 7'sinde gerçekleşen bir öncekinde Bâb-ı Âli Mısır'da askeri bir müdahalede bulunmayı ve Arabi Paşa'yı asi ilan etmeyi kabul etmişti. İlgili iki devlet tarafından bitmek bilmeyen tartışmalardan sonra nihayet kabul edilen bu anlaşma, muhtemelen hiçbir zaman hayata geçirilmeyecektir. Gerçekten de Lord Dufferin'in bu anlaşmanın uy-

Mısır olayları.
— Boğos Bey'in
Kafr-Dowar
kampında
Arabî'den
Port-Said'e
gitmek üzere
koruma talep
etmesi.

Illustration'un
özel muhabiri M.
Bourgain'in bir
çiziminden

gulanmasını askiya almak için öyle güçlü geciktiricilere başvurdu ki, bu zor manevradan sonra İngiliz hükümetinin Türkiye'nin katkısı olmadan hareket etmek konusundaki karartılığınan şüphe etmek imkânsız hale geliyor.

Kafr-Dowar'da Arabî'nin kampında. — Muhabirimiz tarafından başlıca kahramanının Giorgioni'nin önünde ve onun verdiği bilgilere dayanarak bu resimde canlandırılmış olan sahne, gayet ayrıntılı bir şekilde doğrudur. Olayları aktaralım.

Söz konusu olan kahraman, Boğos Giorgiani adını taşımaktadır. Kendisi Ermeni'dir ve buranın topa tutulduğu sırada Kafr-Dowar yakınlarında İngiliz bir şirkete ait çiftliği idare ediyordu. Yanında bir Fransız ile bir İtalyan da bulunuyordu. Üçü de en büyük tehlikelere maruz kaldılar. Sırasıyla Bedeviler, İskenderiye'den göç edenler ve Mısır askerleri tarafından katledilme tehlikesi geçirdikten sonra 13 Temmuz günü, ikinci piyade alayının kumandanı erkânı harp miralayını Habil Kâmil Bey'in himayesi sayesinde Arabî'nin kampına

sığınmayı başardılar. Fakat orada da kendilerini tehlikeye sokmadan uzun müddet kalamayacaklardı. Böylece 29 Temmuz günü Boğos Bey ordunun karargâhına kadar gidip, orada, resimde de görüldüğü üzere Arabî Paşa'dan kendisi ve arkadaşları için Port-Said'e kadar koruma altında gidebilme müsaadesi talep etti. Fakat bu izni de kolay elde etmedi, zira Boğos Bey Kafr-Dowar kampının kuvvetli ve zayıf noktalarını biliyordu. Belki de aynı şartlar altında bir İngiliz generali bu Mısır generalinden daha az anlayışlı davranırdı.

DİPNOTLAR

- 1 Nî Delia's'ında İskenderiye yakınlarındaki Kafr-ed-Dawwar kenti.
- 2 İtalyan diplomat Luigi Corio (1823-1888), 1875'te İstanbul'a İtalyan sefiri olarak tayin edilmiş, 1876'daki Tersane Konferansı'nda ülkesini temsil etmişti. 1878'de Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiş ve İtalya'yı 1878 Berlin Kongresi'nde temsil etmiş idi; se de bu görevde çok başarılı olmuştur. 1881'de tekrar İstanbul'a

sefir tayin edilmiş, 1886'ya kadar bu görevde kalmıştı.

- 3 "Kürd" ya da "Süleymaniyeli" Mehmed Said Paşa (1834-1907) o tarihte Hariciye Nazırı'ydı.
- 4 Mehmed Asım Paşa (1827-1886) o tarihte Evkaf Nazırı'ydı ve konferansa ikinci murahhak tayin edilmişti. Bu bilgiler için Sayın Sinan Kunalalp'e özellikle teşekkür ederim.
- 5 1882-1886 tarihleri arasında İstanbul'da sefir

olan Emmanuel Henri Victorien de Noailles (1830-1909).

- 6 Paul von Hatzfeld (1831-1900).
- 7 1879-1882 tarihleri arasında görev yapan Eugen Petrow Novikoff (1826-1903).
- 8 1880-1906 tarihleri arasında görev yapan Heinrich Frieher von Calce (1831-1912).
- 9 1881-1884 arasında İstanbul'da İngiliz sefiri olan Lord Dufferin (1826-1902).
- 10 Kürd Said Paşa'nın konağı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmış değildir.

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Tarih Yüksek Lisans Programı

2013-2014

Akademik Yılı için öğrenci alınacaktır.

Başvuru ve Kayıt Takvimi:

Son Başvuru: **10 Eylül 2013**

Yazılı Bilim Sınavı: **11 Eylül 2013**

Başvuru yapan tüm adaylarımız yazılı sınava davetlidir.

Mülakatlar: **14 - 15 Eylül 2013**

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal veya beşeri bilimler bölümleri (lisans ve/veya yüksek lisans) mezunlarına disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplini içinde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır. Ağırlık, öğrencinin araştırma faaliyetine verilmektedir. Bu sebeple, öğrenciyle danışmanı arasında öngörülen yoğun işbirliği, programın en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Programın öğrenim dili İngilizce'dir.

Başka bir yabancı dili iyi, İngilizceyi ise ancak orta düzeyde bilen öğrencilere, derslere başlamadan İngilizcelerini istenilen seviyeye getirmek için bir sene süre tanınabilir. Özel öğrenci statüsünde programa kabul almak mümkündür. Burs ve öğrenim harcı indirim imkanları mevcuttur.

Akademik Kadro:

- Prof. Dr. Murat Belge
- Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
- Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Munich Ludwig Maximilian Üniversitesi)
- Prof. Dr. Jale Parla
- Prof. Dr. Mete Tunçay
- Prof. Dr. Levent Yılmaz
- Doç. Dr. Bülent Bilmez
- Doç. Dr. Ahmet Haluk Dursun (Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü)
- Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı
- Doç. Dr. Ferda Keskin
- Yard. Doç. Dr. Başak Tuğ

AHMET KUYAŞ'A SORDUK:

NTV TARİH NEDEN KAPATILDI?

NTV Tarih'in ilk sayısı 17 Ocak 2009'da çıktı. Doğuş Yayın Grubu bünyesinde aylık olarak hazırlanan derginin ilk sayısından, basılamayan 54. sayısına kadar yayın yönetmenliğini Gürsel Göncü üstlenmişti. Basılamayan "Fevkalade Nüsha" yani Temmuz sayısı tümüyle Gezi Parkı olaylarına ayrılmıştı. "Fevkalade Nüsha" bütün hazırlıkları bitmiş ve yayına hazır haldeyken NTV yönetimince kapatılmasına karar verildi. NTV Tarih'in neden kapatıldığını ilk sayıdan itibaren dergiye yazı veren tarihçi Ahmet Kuyaş'la konuştuk.

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Basılamayan, internet üzerinden okuduğum 54. NTV Tarih'in editör yazısında Gürsel Göncü'nün belirttiği gibi, bu sayı olduğu gibi Gezi Parkı olayına ve bu olaylarla ilişkilendirilebilecek tarihsel olaylar ve yorumlara ayrılmış. Bu dosyanın yönetimle ilişkilerde bir gerilime yol açabileceğini tahmin ediyordunuz? Kapanma kararına giden süreci sizden dinleyelim?

Doğrudan yönetimle olan ilişkilerimizde değil de, yönetimin iktidarla olan ilişkileri açısından bir korku duymadığımız söyleyemeyiz. Hatta, konuya karar verdiğimiz yayın kuruluşu toplantılarında bile intihar sayısı olabileceğine dair görüş bildiren arkadaşlarımız oldu. Ama bu yönetimin o güne kadar olan davranışlarından kaynaklanmıyordu. Biz bugüne kadar hep güncelle ilgili tarihi konular işledik. Çeşitli mahkemeler, seçimler, Tunceli-Dersim meselesi, Kürt meselesi, Türkiye siyasetinde hangi konu aklınıza geliyorsa, bunları ele aldık. Ayrıca, Libya'da, Suriye'de, Mısır'da

Metnin
hazırlanmasındaki
katkılarından
dolayı Berat
Seçkin Demirok'a
teşekkür ederiz.

ALBÜM SEMBOLLEŞEN FOTOĞRAFLAR

olaylar çıktığı zaman bunlara eğildik ve 53 sayı boyunca da, en ufak bir müdahaleyle de karşılaşmamıştık, cesaretimiz vardı. Daha sonra, cesaretimizi artırıcı bir şey oldu, NTV'nin Gezi Olayları'nın ilk günlerinde habercilik zaafı üzerine birtakım gösteriler olunca, o zamanki yönetim kurulu başkanı Cem Aydın, "biz eski NTV'ye geri dönmek istiyoruz" dedi. Bu da bizim cesaretimizi artırdı. Hatta, o arada böyle bir sayı planladığımız kendisine söylendi ve herhangi bir sorun olmayacağını, bugüne kadar nasıl sayılar basılınca müdahale olmadıysa yine olmayacağını söyledi ama bu birkaç gün sonra değişti tabii, en azından Cem Aydın için. Bizim için o kadar çabuk olmadı zira biz bunu çok geç öğrendik. Derginin bağlanması sırasında, bir akşam müzeri geldi. Yani, dediğim gibi, hem bekliyorduk hem beklemiyorduk; bir ümidimiz vardı yani derginin çıkabileceğine dair.

Gürsel Göncü bir söyleşide: "Gizli kapaklı bir iş yapıyorduk, herkesin bildiği bir şeyi yapıyorduk..." dedi.

Tabii.

Yani hiçbir uyarı gelmeden mi bu karar alınmış oldu.

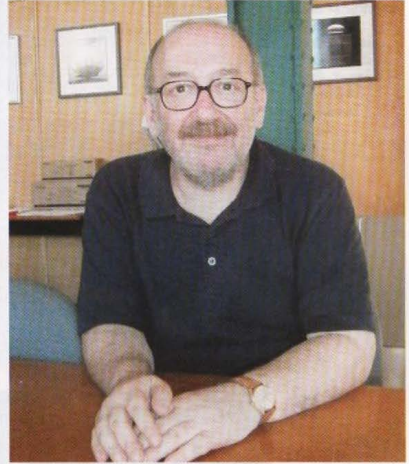
Herhangi bir uyarı olmadı. Biliyorsunuz her şeyi bilgisayarlardan okuyabiliyorsunuz, görebiliyorsunuz, "bunu yapmayın da işte yerine başka bir şey yapın" diye bir şey de gelmemişti bize. Zaten gelmesi de pek mümkün değildi. Bize böyle bir şey söylense oradaki birçok arkadaş kalkıp giderdi, ben de dahil olmak üzere. NTV Tarih her ne kadar NTV'nin bir dergisiyse de, yönetim 53 sayı boyunca milimetrik bir müdahalede bile bulunmamıştı.

İlber Ortaylı, 07.07.2013 tarihli Pazar Milliyet'te durumu şöyle değerlendiriyor: "Okunan bir tarih dergisi yayını durdurdu. Bunu bağlı olduğu üst yönetim kararlaştırdı. Dolayısıyla hiç kimse gözünü ülke yönetimine çevirmesin. Sebep açık: NTV Ta-

rih dergisinin yönetimi bütün Doğuş Yayın Grubu adına kapatılacağı açıklandı." Ortaylı'nın okunan bir derginin kapatılması gerektiği yolundaki değerlendirmesine katılıyorum ancak, bu meselede herkesin gözünü ilk önce ülke yönetimine çevirmesi gerekir çünkü korkunun kaynağı orası, hemen sonra da NTV yönetimine bakmalı diye düşünüyorum. Bu karar ticari bir sebeple verilmemişse -ki öyle söyleniyor- NTV yönetiminin huzursuzluğu Türkiye'de "hayır" deme özgürlüğünün olmamasıyla açıklanabilir. Ne dersiniz? Ticari bir kaygı yok değil mi burada?

Kesinlikle yok. Size şöyle söyleyeyim, birçok dergide olduğu gibi, inen çıkan bir satış, aylık satışımdı vardı. 28.000'e düştüğü zaman, azıcık zararda oluyordum. Bazen de 40.000'i geçiyordum. Reklamımızın az olmasına rağmen kâr ediyorduk. Son 2 yılın satış ortalaması aylık 35.000 idi ve kârlı bir yerdediydi. Ha tabii bu getirdiği kâr, Doğuş Holding'in bütünü ele alındığı zaman fındık-fıstık parası gibi bir şey ama, zarar etmeyen, üstelik imaj veren bir dergi idi. Doğuş Yayın Grubu'nun birçok dergisi var, ama hiçbirini bizimki gibi orijinal, telif değil, hepsi çeviri vs. Biz ise hiçbir yerden en ufak bir şey almıyorduk. Ama birtakım insanlar, rantabilite diye bir şey koyup ortaya, bu olmasa da olur ayda 3-5 bin lira kâr da bir şey ifade etmez diyorlarsa o ayrı ama bize böyle bir şey duyurulmadı. Bu tamamen, bambaşka nedenlerle olan bir şey... Ben İlber Bey'i, sizin dediğiniz gibi yarı haklı yarı haksız buluyorum. Doğuş Yayın Grubu'nun, belirli bir ideolojisi olmadığından bizim gibi dergilere de "bakın bu çizgi-den ayrılmayacaksınız vs." şeklinde müdahalesi yoktu. Daha önceki yıllarda Genelkurmay Başkanlığı'ndan telefonlar, ya da son yıllarda Başbakanlık'tan yapılan telefonlar gibi bir telefon gelmediği de aşikâr. Çünkü zaten dergi çıkmamıştı, öyle bir şeyin olabilmesi için önce derginin birtakım insanların eline geçmesi lazım. Dolayısıyla bu tamamen içeriden kaynaklanan bir karar. Ama

o içeriden kaynaklanan kararda, iktidarla olan ilişkilerde belirli birtakım korkular var mı, var demekten başka bir çaremiz yok. Yalnız orada da, bu "hayır" deme özgürlüğünün olmaması meselesinden ziyade, holdingin iktidardan beklediği birtakım başka iktisadi girişimler rol oynamıştır sanyorum. Bu zaten basınımızın kaç yıldan beri devam eden sorunu. Basın artık bağımsız bir basın değil, daha doğrusu işadamlarının eline geçmiş olan bir basın. O işadamları da, eskiden olduğu kadar eleştirel olmalarını istemiyor ellerindeki yayın organlarının çünkü iktidardan, bankanıklardan ya da şuradan buradan

ilan alma şansını devam ettirmek istiyor. Ama bu artık onun da ötesine geçti, holdinglerin açık artırmalara girmelerinde medya politikasının önemli rolü var. Haliç Tersanesi ihalesine Doğuş Holding'in de girdiğini biliyordum. Bunu duyduktan sonra ben de burada herhalde bir anlaşma var şeklinde düşünmüştüm, meğer yokmuş. Daha sonra Doğuş Holding bir mektup yazarak teşekkür ederiz ama biz bu ihaleden çekiliyoruz demiş. Ama, bu da bir şey ifade edemeyebilir. Çünkü eğer sandığımız gibi bir çıkar ilişkisi söz konusuysa, bundan 2,5-5 ay sonra yapılacak olan bir ihaledeki, bir torpil de söz konusu olabilir. Bir tür ödüllendirme biçiminde. "Evet, afetin size bu dergiye, okuruna ulaştırmakla iyi bir iş başardınız,

İlk savıdan beri NTV Tarih'e yazı veren Ahmet Kuyuş aynı zamanda Galatasaray Üniversitesi'nde öğretim üyesi.

bir gözden geçirirsek, **NTV Tarih** nerede duruyor? Siz başından beri dergiyi yakından bilen isimlerdensiniz, **NTV Tarih** okuyucu için neden cazip bir dergiydi?

Türkiye'de daha önceleri de kıymetli popüler tarih dergileri çıkıyordu. Ama bunlar bilgi verme açısından önemli tarih dergileriydi. Yayın kurallarına, yazıları çıkan insanların kim olduğuna baktığınız zaman politik olarak belirli bir yerlerde duran insanlar olduğuna kolayca söyleyebiliriz. Biz, mümkün olduğu kadar bunun dışında kalmaya gayret eden, ama akademyanın vardığı en son noktayı da bir şekilde okura aktarmayı hedef alan bir dergiydik. Yani, bilimselliğin dışına kesinlikle çıkmayan politik onu en yakından takip etmeye çalışan, ama bunu son derece popüler bir şekilde, dipnotsuz, o kitaba bakarsan bu kitabı bakarsan falan diye ukalalık etmeden yapan bir dergiydik. İkinci özelliğimiz, güncelle geçmiş arasında ilişki kurmaktı. Kapaklarımızı bakacak olursanız, 53 sayıdaki kapakın şöyle rahat 40 tanesinin doğrudan doğruya Türkiye'nin ya da hemen yakın çevresinin meselâ Suriye'de olan olaylar ya da Arap Baharı vs. bu gibi şeylerle ilgili olduğunu görürsünüz.

Devam etseydi belki Mısır'da yapardınız...

Yapmıştık zaten, Mısır'daki ilk Tahrir meselesini, Libya'yı, Tunus'ta yapmıştık. Bütün bu olaylar Tunus'ta başlamıştı, daha sonra Suriye'yi yaptık, hep güncelden hareket edip, onun, nasıl bir tarihi sürecin bugüne gelen uzantısı olduğunu göstermeye gayret ediyorduk. Farklı görüşlerden ziyade farklı dünyalara mensup ama o dünyaların uçlarına savrulmuş insanlardan oluşan bir yayın kurulumuz vardı. Dolayısıyla, hem nalına hem mihına vuran, namuslu bir dergicilikti. Çünkü biliyorsunuz güncelle haşır neşir olduğunuz zaman, doğru ya da vicdani bir noktadan hareket etmeniz bile politik olarak savrulabilirsiniz. Biz onu yapmamaya gayret ettik. Tek parti yönetimine de ne kadar dikta-tör olduğuna anlatarak eğildik, ama bu, tek partinin tam tersi kanatta

buyurun size bilmem ne havaalanı inşaatı" da denebilir, bilmiyorum ki, bilemem.

Gürsel Güncü de derginin 35.000 ortalama satışı olduğunu söylü-

yor, az evvel sizin söylediğiniz gibi. Bu Türkiye koşullarında aylık bir tarih dergisi için çok iyi bir sayı. **NTV Tarih** nasıl bir dergiydi, Türkiye'deki tarih dergile-rini geçmiştin günümüze şöyle

durduğunu ilan eden insanlarla da özdeşleşmemiz anlamına kesinlikle gelmedi. Meselâ Kürt meselesine eğildiğimiz sayıda, beğenen Kürtler de oldu, beğenmeyen Kürtler de oldu, Türkler de aynı. Dersim meselesine iki sayıda eğildik aynı şekilde. Taraf olmamaya gayret ediyorduk, bu ne kadar mümkün? Zor, ama bu zoru başarıyorduk, en azından tek tek yazılarda başarılı olmadığımızı söylenebilecek olsa bile farklı yazılar yazıyorduk. Meselâ Harf Devrimi'ni, alfabe değişikliğini, hem hayırlı yanlarını hem zararlı yanlarını anlattık. Hatta çok da eğlenceli bir sayı yaptık, o yüzden meselâ birtakım Kemalistler bize kızdı. Çift kapak yaptık. Bir bugünkü Türkiye ile, bir Osmanlı Türkiye'si ile. Okurlardan aldığımız mektuplar bana kalırsa satış başarısını açıklıyor. Yeni bir üslup ve yeni bir yaklaşım, tarafsız bir yaklaşım olduğunu söylediler. Çünkü, diyelim bugün 3 tane popüler tarih dergisi var. Bunlardan bir tanesi bildiğiniz gibi *Derin Tarih* dergisi, ona birtakım okurlarımızın bize yolladığı mesajlardan gördüğümüz gibi mizah dergisi diyenler de var. Bir de *Atlas Tarih* dergisi var. *Atlas Tarih* dergisi çok ilginç, ancak ansiklopedik bir dergi. Bizim gibi gündem karıştıran bir dergi değil.

İki aylık değil mi?

O önemli değil. İçi gayet zengin, ana dediğim gibi daha ansiklopedik bir dergi, biz ise daha toplumsala, tarihselce yönelik bir dergiydik. Bir sayımızı çok beğenen başka bir sayımızı hiç beğenmeyen birtakım okurlar oluyordu. Bu da zaten, tutturduğumuz yolu bize iyi gösteriyor, çünkü aynı okurun hep beğendiği bir dergi olabilmesi için okurların bugünü siyasal tartışmalarının, en basit düzeydeki tartışmaların üstünde olması gereken bir okur kitlesi olması gerekirdi. Nitekim sonunda onlar kaldı. Biz başlangıçta ço küsür bin satıyorduk. Ama, meselâ, işte neo-Kemalistler diyeceğimiz daha yaşlıca bir okur kitlesi yavaş yavaş bizden soğudu. Buna mukabil, son derece genç, twitter'te, her sayıma tepki veren, bir okur kitlesi kaldı. Yani bu

son 35 bin okurun yaş ortalamasının Taksim Gezi Parkı'ndaki yaş ortalamasına karşılık geldiğinden neredeyse eminim.

Kendi içinizde de galiba, ekip olarak gitgide daha iyi bir uyum yakalamıştınız. Tabii bu dışarıdan yapılmış bir gözlem. Doğru mu biliyorum?

İster istemez bir iş bölümü oluyor. Her şeyden, her dönemden anlayan ukalâlar topluluğu değildik, hepimiz kendi uzmanlık alanımızı yazıyorduk. Çoğu zaman da bunlar özgün şeyler oluyordu. Son sayıda meselâ, Taksim

bunun yeni bir tarafı yok. Ama yani bir gün akademik olarak dipnotlu vs. çıkaracağım kitapta ne yazacaksam aynısını yazdım. O da, bana kalırsa okurların hoşuna giden bir şeydi. Yahut ne bileyim işte 31 Mart İsyanı'yla ilgili yine uzun bir yazım vardı. O da, yani bugün akademiye en son nereye geldiye onu özetleyen ve ortalama vatandaşa aktaran bir yazıydı. Dolayısıyla bunları sevdiler. Yeni bir kitap çıkmış; Vahdettin hain miydi kahraman mıydı? Şimdi biz rahatlıkla ikisi de değildi diyebiliyoruz. Anlatabiliyor muyum? Dolayısıyla o 60-70 yıl öncesinin kavgasını hâlâ sürdüren insanlardan değiliz. Ne Mustafa

Polis tarafından biber gazı sıkılan kırmızı elbiseli kadın Antik Yunan esintisiyle çalılmış.

Gezisi vatandaşı olarak beni çok ilgilendiren bir olaydı. Ayrıca üniversite öğretim üyesi olarak da, öğrencilerin sürekli oraya gidip geliyor olması da, o yüzden sınavlarımız ertelendi vs... ayrıca meslek hayatımda da beni ilgilendiriyordu. Ama, tamamen tarihyazımsal bir yazı yazdım. Tarih değil, politikadır tekrerr eden, tarih tekrerr etmez diye. Bu benim daha önce uğraştığım, yazıp, yayın yaptığım bir konu değildi. Bu sayıya özgü bir yazıydı, çoğumuz o tür yazılar yazdık. Yani öyle çantamızda bulunan birtakım işte eski ay kırpıntılarından yazı çıkarmıyorduk. Her seferinde özgün bir şey oluyordu. Tabii, bazı konularda özgünlüğe imkân olmu-yor. Şimdi meselâ İzmir Suikastı davası üzerine uzun bir yazı yazdım. E,

Kemal'in askerleri, ne de işte Mustafa Kemal'e Deccal diyenlerin askerleri diyelim. Yeterli bilgileri olmasa bile, Gezi Parkı'ndaki üniversite 1., 2. sınıfta okuyan talebeler, böyle eski tarih kavgalarının hâlâ sürdürülmesi olmasının bir tür dinazorluk olduğunun farkındalar ve çoğumuzun da zaten dinazor olduğumuzu gayet güzel gösterdi Gezi Parkı. Onlar okuyorlar işte. Çok hoş bir tweet aldık "Gezi Parkı'ndaki çapulcu kütüphanesine NTV Tarih koleksiyonumu götürüp vermek istedim, sonra birden yahu ben n'apıyorum, bu NTV yahu dedim vazgeçtim" diye bize tweet atmış. Yani Gezi Parkı'na hakikaten bire bir sempatisi olan bir insanın aynı zamanda NTV Tarih okuyucusu da olabildiğini gösteriyor bu. Mesela

orada. Çünkü ukalâliğimiz yok, bazen belki ukalâlık oluyordu ama o da bizden kaynaklanıyordu. Çok ciddi bir okur mektupları sayfamız var ve okurlarımızın bizi eleştirdiği yazıları da yayınlamaktan hiçbir zaman kaçınmadık. Ama, bazen bunların böyle çok ideoloğa ya da siyasî anlamda çok taraflı olduğunda karşılığını böyle gayet ukalâca "ona öyle demezler peynir ekmek yemezler" tarzında cevap vererek yapıyorduk. Bu tutum okurlarımızdan birisinin eleştirisine uğradı ama onu bilinçli yapıyorduk, çünkü "bize yazılacak mektup bu değil" demeye getiriyorduk ya da "siz bizim okurumuz değilsiniz sizin ihtiyacınız başka bir şey" demenin yolu öyle bir ukalâlık etmekti.

Ahmet Kuyas ve Ahmet Akşit söyleşi sırasında.

Az evvel öyle bir konuştunuz ki, akademik yayıncılıkla NTV Tarih, yani popüler tarih yayıncılığı arasındaki sınırı muğlaklaştırdınız...

Bunu zaten sizin, yani Tarih Vakfı'nın yaptığı Perşembe Konuşmaları'nda da anladım. Öyle bir şey yok ve olmaması gerekir zaten. Çünkü bakın, akademik tarihçiliğin talihsiz bir yanı var. Bizim tarihimiz diye bulduğumuz, ortaya koyduğumuz şeyin ortalama vatandaşın eğitim yoluyla aldığı tarih olması için on yıllar geçmesi gerekir. Yani, akademyanın tarihimiz dediğiyle vatandaşın tarihimiz dediği arasında ciddi bir makas vardır. Bana kalırsa son yıllarda Türkiye'de bu makas hiç olmadığı kadar açıldı. Her profesörümüzün, doçentimizin ya da doktora sahibimizin yayınladığı

kitabı bütün vatandaşlar okuyamaz ki! Nereden öğrenecekler bunu? Avrupa'da nereden öğreniyorlar? Üniversiteden 20 yıl önce mezun olmuş ve uluslararası ticarete atılmış bir Fransız ya da İngiliz düşünün, 20 yaşındayken öğrendiği tarihin üzerine akademyanın koyduğunu o nereden öğreniyor? Popüler tarih dergilerinden öğreniyor. Biz de onu yapmaya çalıştık ve bana kalırsa başarılı olduk. Şunu unutmayalım, popüler tarih dergileri İngiltere, Fransa gibi tarihçilikte en ileride olan ülkelerde neden satıyor? Çünkü ihtiyaç var, çünkü akademya yerinde hiç durmuyor. Bırakın yirmi-otuz seneyi on senelerle birtakım mini devrimler oluyor. Vikinglerin İngiltere'ye girişinden tutun da Fransızların Cezayir'de ya da Kara Afrika'da ne haltlar ettiğine dair, durmadan yeni yeni bilgiler ediniyoruz. 20 sene evvel üniversiteden mezun olmuş adam nereden öğrenecek bunu? Popüler tarih dergisinden, gidip de akademik dergi okuyacak ya da her çıkan doktora tezine yapışacak hâli yok. Türkiye'de de bu var. Ayrıca Türkiye'de korkunç bir öğretilmemişlik var. Türkiye'de daha fazla ihtiyaç var. Bana kalırsa biz onu karşıliyorduk, hatta kızılıyorduk kendimizi. Çünkü artık Türkiye'nin geldiği okuryazarlık, eğitimlilik seviyesiyle eğer biz iyi iş yapıyor olsaydık, 35.000 değil, 65.000 satmamız gerekirdi diye. İlk çıktığımızda 50 binlik, 40 küsur binlik satışlar niye sonra düştü diye dönüp baktık. Gerçi pek bizim bir kabahatimiz olduğunu sanmıyorum, çünkü belirli bir yaş grubundaki insanlar bildiklerini duymak istiyorlardı bizden. Onlar bizi bıraktılar, özellikle de bu Mustafa Kemal'in askerleri bizi bıraktılar çünkü o havada değildik.

Türkiye'de ilk özel televizyon 1989 yılında Ahmet Özal ve Cem Uzan tarafından kurulan Star TV 2010 yılından beri Doğuş Grubu'nun kontrolünde. Özel televizyonların devletten bağımsız olmalarının Türkiye'de bağımsız ve hür yayıncılığa katkısı olacağı yönündeki görüş evvelce sık sık dile getirildi. Şimdi artık ilk özel televizyonun kurulması

nın üzerinden çeyrek asır geçti. Türkiye'de medya, devlet-medya ilişkileri nasıl bir yolda ilerliyor?

Bundan 15-20 sene sonra başka bir yere gider mi bilmiyorum ama lâf aramızda bu ülkemizin tanımadığı bir durum değil. Benim uzmanlık alanım olan Erken Cumhuriyet dönemine bakacak olursak saygıdeğer ne kadar gazete varsa hepsinin başyazarı ve sahibi CHP milletvekili. Dolayısıyla bu bizim tarihimizde bir ilk değil ama sevimsiz de bir durum var. Hatırlıyorum 1980'lerde, 'Yunan Basın Ajansı'nın İstanbul'a ilk defa kalıcı olarak yolladığı kişi ahabımdı. Tarihçiydi. Londra'da Richard Clogg'un öğrencisi olmuş, genç bir Yunan. Sonradan gazeteci olmuştu. İstanbul'da dolaşıyoruz, bizim rengârenk gazetelerle ilgili konuşurken ben "işte ne kadar berbat" dedim. "Ne berbat?" dedi. "Baksana rengârenk" dedim, "sen dalga mı geçiyorsun, otur da dua et" dedi. "Rengârenk ama bağımsız" dedi. "Yunanistan'da devlet sübvansiyonu olmasa bir tane gazete yaşamazmış" dedi. 1984-85'te filân oluyor bu konuşma. Şimdi aradan bu kadar zaman geçti, vaziyet tamamen tersine döndü. İşadamları basını holdinglerin içine aldılar. Gazeteler ve televizyonlar işadamlarının devletle olan ilişkilerinde ve beklentilerinde yaya kalmamak için önemli bir koz haline geldi. Bu durum tarafsız eleştirelliğin yitirilmesi sonucunu doğurdu. Bu korkunç bir şey ama dediğim gibi, bundan 20 yıl sonra ne olacak bilmiyorum. İnşallah eskiye döneriz.

Şimdi iktidar, 30'larda, 40'larda olduğundan farklı bir kontrol mekanizması kuruyor medya üzerinde...

Doğru. Ama unutmayın, Doğuş Holding'in sahibi, yeni zengin olmuş, sonradan görme bir adam değil. Türkiye'ye ilk defa o nebati yağları sokan ailenin çocuğu. Dolayısıyla yeni zenginliğe özgü bir görüşlülüğü olacağını sanmıyorum. Karar mekanizmasında ne kadar o, ne kadar onun müdürleri etkin oldu bilmiyorum. Ama, sonuç ne olursa olsun, gene özgür düşünceli, burjuva

çevrelerde hiç de beğenilmeyen bir karara yol açtığı için günün birinde "ya bu işten biz vazgeçsek, bu bizim imajımızı zedeliyor" der, diyebilir ve basın-yayın dergicilik vs. tekrar alçakgönüllü rakamların döndüğü, ama o sayede de, devlet karşısında süklüm-püklüm olmayan bir bağımsız basına dönüşebilir.

Nuray Mert'in ve birçok önemli ismin NTV'den ve gazetelerdeki köşelerinden atılması veya ayrılma zorunda kalmasının, gidişatı beğenmeyip "hayır" diyebilen bağımsız insanların mağdur edilmesinin, toplum vicdanını rahatsız ettiğini düşünüyorum. Bu rahatsızlık yeterince büyük olursa iktidar ve medya patronlarının hesaba katmak zorunda kaldıkları bir güce dönüşebilir umudundayım.

Sadece toplumun vicdanı değil, bireylerin de bunu bir vicdan meselesi yapacağından benim hiç kuşku yok. Çünkü aksayımeyin başını yastığa koyduğunuz zaman, ne diyor o gün yaptığınız ya da daha önce yaptığınız işler? Vicdanınızı gıdıklıyor mu gıdık-lamıyor mu? Tabii kamu baskısı müt-hiş yararlı ama dediğim gibi bunun için sonradan görme, yeni yetme olmayan insanlar bunu yapabilir. Yani, dediğim gibi, ciddi bir burjuva bütü-rü olan. Bu Türkiye'de yavaş yavaş oluyor. Üniversite öğrencisi olduğumuz yıllarda, İstanbul Modern, Pera Müzesi, Sabancı Müzesi, var mıydı böyle şeyler? Yoktu. Bunlar hepsi, Türk toplumunun evrilmesinin sonu-cunda ortaya çıkan şeyler. Bunların sonucunda, ille 1-2 sene sonrası için demiyorum, öngöremeyeceğimiz bir şekilde, 15-20 yıl sonra bağımsız bir basın ortaya çıkabilir. Unutmayın, evet bizim geleneğimizde, bir tek parti yönetimi bağımlı basını var, ama 1940'lar sonrasında ta 1980'lere kadar bağımsız bir basın geleneği-miz de var. Dolayısıyla insanların, geçmişlerden hangisini kendilerine bir tür gelenek olarak görüp sahip çıkacaklar bilemiyorum. Ama böyle bir olasılık söz konusu. Belki biz görme-yiz, 30-40 yıl sonra olur, ama olabilir. "Türkiye Big Brother'in ülkesi olmuş-

tur, basın, eleştiri bundan sonra hak getire" diye kesip atmak bana tarihi iskalamak gibi geliyor. Vardır öyle düşünen arkadaşlar? Duydum...

Çok karamsarlar. Gezi olayları-nın bu karamsarlığı bir nebze ol-sun dağıtmış olması gerekir diye düşünüyorum.

Çok karamsarlar. Ama işte görüyor-sunuz yenilik şaşırtarak geliyor. Ben Gezi Parkı ile ilgili yazımda "şaşırtma-dıktan sonra bir şey nasıl yeni olabi-ri ki?" dedim. Bu da öyle, gene ola-cak. Yani kendimizi 1940'larda ya da

bir gelişme, açıklama oldu mu? Herkes kendi yoluna mı gidecek?

Öyle değil, orada iki grup insandık. Doğuş Yayın Grubu'nun maaşlı in-sanları vardı. Ayrıca benim gibi, sayı başına telif alan herhangi bir bordro-da olmayan insanlar. Biz zaten oraya gitmiyoruz, yapacağımız iş yok çünkü. Bordroların içerisinde bir tek genel yayın yönetmeni Gürsel Göncü istifa etti. Ama diğer arkadaşlarımız, yani hakiki mutfakta çalışanlar kovulmuş değiller. Onlar yine, Doğuş Yayıncılık bünyesinde maaşlı olarak çalışıyorlar ve benim bildiğim kadarıyla da onları

Genelkurmay Başkanlığı'ndan, ya da son yıllarda Başbakanlık'tan yapılan telefonlar gibi bir telefon gelmediği aşikâr. Zaten dergi çıkmamıştı. Öyle bir şeyin olabilmesi için önce derginin insanların eline geçmesi lâzım. Dolayısıyla bu tamamen içeriden kaynaklanan bir karar. Ama o içeriden kaynaklanan kararda, iktidarla olan ilişkilerde belirli birtakım korkular var mı. var demekten başka bir çaremiz yok.

50'lerin başında yaşayan az sayıdaki demokrat gibi görelim, görmeye çalışalım. Dünyada bir tek, bir ilk oldu ve bitti. Sonra 27 Mayıs vs. birtakım yer-lere gittik mi? Ya da Demokrat Parti diktatörlüğü. Kendimizi şöyle bir 45-46'daki gibi 50'deki gibi görelim. Tek parti yönetiminden birden bire, hadi iki partiye geçtik diyelim. İkinci parti de seçim kazandı iktidara geldi, kimse de bir şey demedi. On yıl da devam etti. Hatta İsmet Paşa iktidarı vermeseydi 1950'de, askerler o gün darbe yapacaklardı İsmet Paşa'ya karşı. O günün heyecanını düşünün, Gezi Parkı'nın heyecanını düşünün. Önümüzde bu tür heyecanların ol-mayacağını söylemek mümkün değil. Yani yeniyi, yeniliği görmemek çok büyük bir karamsarlık, karamsar bir tarih felsefeciliği olur. Toplumsal analiz olmaz.

Bu söyleşiye çalışanların durumu-nu konuşmadan kapatmayalım diyorum. Onlarla ilgili herhangi

işten uzaklaştırmak gibi bir niyeti de yok Doğuş Yayın Grubu'nun.

Toplam kaç kişiydi, NTV Tarih'te çalışan?

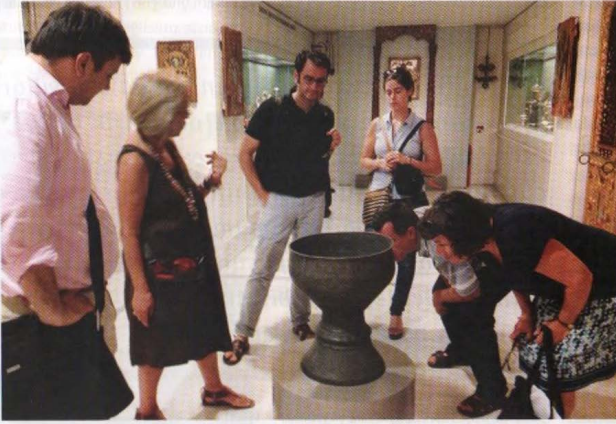
Bordrolu 5 kişi vardı.

Telifli?

Telifli çok. Ben, Necdet Bey, Muzaf-fer, Hayri, Şevket. Enis Batur, Cen-giz Kahraman, Alp Ejder Kantoglu, Masis Kürkcügil, İsenbike Togan, 10'u geçiyoruz yani. Bunların bazıla-rının, meselâ İsenbike Hocomazınki gibi, her ay köşeleri vardı. İki ayda bir yazan Enis Batur'un da vardı. Bir de neredeyse her sayıda, ken-di uzmanlık alanından çıkmayarak o sayının havasına göre yazan ben, Necdet Sakaoglu, Hayri Fehmi Yılmaz gibi arkadaşlar vardı. Herkesi sayıdıldım mi bilmiyorum, çoğunluk dışarıdandı, özgünlüğünü yaratan da oydu zaten.

ATİNA'DA OSMANLI RUMLARI ATÖLYESİ VE BENAKİ MÜZESİ TARİH ARŞİVLERİ

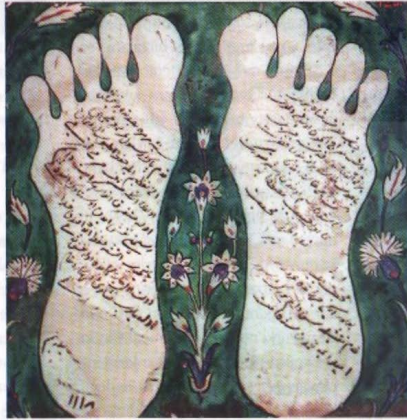
5-8 Temmuz 2013 tarihlerinde Princeton Üniversitesi Seeger Center for Hellenic Studies departmanı tarafından *"The Greek Experience under Ottoman Rule"* Osmanlı Yönetiminde Yunan Tecrübesi başlıklı atölye dizisinin üçüncüsü düzenlendi. Bu atölye sayesinde Osmanlı tarihçilerinin ilgisini çekecek yeni bir kaynaktan haberdar olduk: Benaki Müzesi Tarih Arşivleri.

Atina'daki Benaki Müzesi'nde atölyenin katılımcıları.

ELİF BAYRAKTAR TELLAN

Bu sene *The Greek Experience under Ottoman Rule* başlıklı atölyeye Atina'daki Benaki Müzesi ev sahipliği yaptı. 2007'de Santorini ve 2010'da Midilli'de düzenlenen toplantıların devamı niteliğinde olan bu çalışma grubunun amacı, Osmanlı döneminde Rumları konu edinen akademisyenleri bir araya getirmek, birbirlerinin çalışmalarından haberdar olmalarını sağlamak ve son yıllarda gelişen metodolojik yaklaşımları takip etmektir. Princeton Üniversitesi'nden Molly Greene, Dimitri Gondicas, Heath Lowry ve Teresa Shawcross tarafından organize edilen atölyede, yalnız tarih değil, antropoloji, edebiyat ve sanat tarihi alanında çalışan altı akademisyen, çalışmaları sunma fırsatı buldular.

Toplantı, Anadolu, Balkanlar ve Osmanlı kurumlarını ele alan üç ayrı oturumda gerçekleşti. "Anadolu" başlıklı ilk panelde Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde doktorasını tamamlamak

üzere olan Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, *"Ottoman Greeks in Conflict: The Case of Karamanlides in the 19th Century"* Osmanlı Rumlarının Çatışması: 19. Yüzyılda Karamanlılar Olayı. Princeton Üniversitesi Antropoloji

Bölümü'nde doktorasına devam eden ve Türkiye'de "Kemençeci Niko" olarak tanıdığımız Nikos Michalides ise *"Music, Conversion and Identities in Trebizond from the 19th to the 21st Century"* 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Trabzon'da Müzik, Din Değişirme ve Kimlikler başlıklı bildirilerini sundular. Aynı gün yapılan "Greeks and Ottoman Institutions" [Rumlar ve Osmanlı Kurumları] oturumunda önce Tel Aviv Üniversitesi'nde doktorasına devam eden ve hâla İstanbul Orient Enstitüsü'nde araştırmacı olarak bulunan Irena Fliter, *"The Ottoman Culture of Diplomacy and Greek Diplomats between the Ottoman Empire and Prussia (1761-1821)"* [Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya Arasında Osmanlı Diplomasi Kültürü ve Rum Diplomatları (1761-1821)], sonrasında ise doktorasını zori'de Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamlayan ve şu anda İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde görevli olan Elif Bayraktar Tellan, *"The Transformation of the Patriarchate in the Eighteenth Century Ottoman Context"* 18. Yüzyıl Osmanlı'sında Patrikhane'nin Dönüşümü başlıklı sunumlarını gerçekleştirdiler. İkinci gün yapılan son oturumda ise Balkanlar ele alındı. Önce Aristotle University of Thessaloniki'de doktorasını tamamlayan Theodoris Tsampouras *"17th Century Orthodox Art in the Balkans: Social Change and New Artistic Priorities"* 17. Yüzyılda Balkanlarda

Ortodoks Sanatı: Sosyal Değişim ve Yeni Sanatsal Öncelikler, ardından Atina Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora tezini tamamlamak üzere olan Dilek Özkan "Ottoman Responses to the Return Migration of the Greek-Orthodox people in Thessaly: Re-conceptualizing State-Society Relations during the Tanzimat period" [Tesalya'da Göçten Dönen Ortodoks Rumlara Osmanlı'nın Cevabı: Tanzimat Dönemi Boyunca Devlet-Toplum İlişkilerinin Yeniden Kavramsallaştırılması başlıklı çalışmaları sundular.

Atölye'de, farklı disiplinlerden akademisyenler, metodolojiye ve işçeriye yönelik olarak sorguladıkları çalışmalara katkıda bulundular. Henüz doktora aşamasında olan veya doktorsunu yeni bitirmiş olan katılımcılara açık olan bu atölyeler, aynı alanda çalışan farklı disiplinlerdeki akademisyenlerin son çalışmaları takip edip fikir alışverişinde bulunmaları için güzel bir fırsat oluşturuyor.

Atölye sırasında katılımcılar, çalışmalarının sunumunu yanı sıra, Benaki Müzesi'nin hem müze koleksiyonlarının bir kısmını görme, hem de tarih arşivlerini tanıma şansına sahip oldular. Benaki Müzesi Tarih Arşivleri, içerdiği Osmanlıca belgelerle Osmanlı tarihçileri için zengin bir kaynak.

Müze, 1873 yılında vlskenderiye'de doğan Antonis Benakis'in İskenderiye, Anadolu ve Balkanlar'dan topladığı malmemelerle kurulmuş ve bağışlarla zenginleşmiş. Benaki Müzesi bugün Yunanistan'ın en önemli müzelerinden biri. Müze; koleksiyonlar, arşivler ve kürüphaneden oluşan birkaç bina kompleksinden oluşuyor ve sergileri ev sahipliği yapıyor. Antik Çağ'dan 20. yüzyıla uzanan geniş bir döneme ait 40.000'den fazla malmemeler sergilendiği ana koleksiyon dışında 20. yüzyıl Yunan sanatı, Koptik, Çin ve İslam sanatları koleksiyonları da bulunuyor. Benaki Arşivleri ise fotoğraf arşivi, tarih arşivleri, performans sanatları arşivi ve Neohelenik mimari arşivleri kategorilerinde

hizmet veriyor.

Atölye katılımcılarına Benaki Müzesi'nin İslam sanatları bölümünü Mina Moraitou, Osmanlı Rumlarına ait koleksiyonu Anna Ballian ve Stavros Vlizos, tarih arşivlerini ise Tassos Sakellaropoulos ve Maria Dimitriadou tanıttılar.

Ne yazık ki ekonomik kriz sebebiyle Benaki Müzesi 2010'dan beri zor günler geçiriyor; devletin desteği önemli ölçüde azalmış, çalışanların bir kısmı işten çıkarılmış, çalışmaya devam edenlerin maaşları ve çalışma saatleri azaltılmış.¹

Benaki Müzesi Tarih Arşivleri'nin bir kısmını 18. yüzyıl ortasından başlayan Osmanlı belgeleri oluşturuyor. Beratlar, fermanlar ve diğer belgelerden oluşan arşiv, Osmanlı tarihçileri için zengin bir malmeme koleksiyonu sunuyor. Yunanistan'ın Osmanlı'dan bağımsızlığını kazandığı 1821 sonrası dönemine dair Yunanca ve Fransızca belgeler, diplomatik yazışmalar, mektuplar dışında 19. ve 20. yüzyıla ait diğer belgeler de mevcut. Arşiv, Benaki Müzesi'nin Kifissia'daki Delta binasında bulunuyor. Antonis Benakis'in kız kardeşi olan Yunan çocuk edebiyatı yazarı Penelope Delta'ya ait bina 1994 yılından beri arşiv binası olarak kullanılıyor. Arşivdeki Osmanlı dokümanlarına ait malmemelerin kataloğları da Yunanca. Burada belgeler üzerinde çalışmak için arşiv çalışanlarıyla iletişim kurmak gerekiyor. Ağustos ayında bir süre kapalı olacak olan arşivde bulunan malmeme, çalışma saatleri ve diğer pratik bilgiler için arşivin web sitesine bakılabilir.²

DIPNOTLAR

1 1973'ten beri müzeyi idare eden Angelos Delivouras'ta bu konuda yapılan bir röportaj için bkz. http://www.nytimes.com/2013/05/10/world/europe/benaki-museum-director-struggles-with-budget-cut.html?pagewanted=all&_r=0 [8.07.2013]. Röportajı hazırlayan Vangelis Kechtziotis'e teşekkürler.

2 <http://www.benaki.gr/index.asp?id=10202&lang=en&id=07.2013>

PERŞEMBE TOPLANTILARI

BAKİ TEZCAN: MÜTEFERRİKA'NIN ÜNİTARİST OLDUĞUNU SÖYLEYEMEYİZ

AHMET AKŞİT

Tarih Vakfı / Perşembe Toplantıları çerçevesinde yapılan organizasyonun 2013 Yaz Döneminin son konuşmacısı Baki Tezcan oldu. Baki Tezcan Perşembe Toplantıları'nda ikinci kez sunuş yaparken moderatörlüğü Özlem Çaykent üstlendi. Tezcan sunumunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap harufatıyla Osmanlıca kitaplar basan ilk matbaayı kuran Kolozvar(bugün Cluj, Romanya) doğumlu ve Macar kökenli İbrahim Müteferrika'nın Müslüman olmadan önce hangi dinsel gruba ait olduğu üzerinde durdu. Niyazi Berkes'in ünlü eseri *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (1973)'da Müteferrika'nın Müslüman olmadan önce Unitarist mezhebinden olduğunu öne sürdüğünü ve kitabın yayımlanmasından sonra bu görüşün genellikle kabul görüğünü belirten Tezcan, sunuşunda Berkes'ten evvel ve sonra bu konuda yapılan araştırmaları ve ilgili kaynakları da tanıttı. Tezcan, Müteferrika'nın 1710'da kaleme aldığı *Risâle-i*

İslâmiyye adlı eserinden yola çıkarak, Berkes'in bu eserde ortaya konan görüşlerden dolayı (Üçleme'nin reddi vs.) Müteferrika'yı Unitarist mezhebine dahil ettiğini söyledi. Sunuşunda *Risâle-i İslâmiyye*'nin detaylı ve karşılaştırmalı bir analizini yaparken burada yapılan tercümelerin kalitesi üzerinde de duran Tezcan, eldeki bilgilerle İbrahim Müteferrika'nın Unitarist olduğunu iddia etmenin mümkün olmadığını belirtti. *Risâle-i İslâmiyye*'deki tercümelerin bir kısmının aslına uygun olduğunu ancak bir kısım parçaların Latince asılarıyla alakası olmadığını altını çizen Tezcan, buradan hareket ederek Esad Coşan'ın İbrahim Müteferrika'nın samimi bir Müslüman olduğu yolundaki değerlendirmesine katılmadığını söyledi. Baki Tezcan, İbrahim Müteferrika'yı 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda karьерinde yükselmek için çaba gösteren bir entelektüel olarak değerlendirmek gerektiğini belirtti. Baki Tezcan'ın bu konuşmasını önumüzdeki aylarda makale olarak yayımlamayla umuyoruz.

TARİH VAKFI İLE SOSYAL-İŞ SENDİKASI TEMSİLCİLERİ 2. DÖNEM TİS'İ İMZALADI

Tarih Vakfı ile Sosyal-İş Sendikası temsilcileri 23 Temmuz 2013, Salı günü 2. Dönem Toplu İş Sözleşmesi'ni (TİS) imzaladı.

Tarih Vakfı Başkanı Bülent Bilmez Sendika ve TİS sözleşmelerinin Tarih Vakfı'nın kurumsallaşmasını güçlendirici katkısı olduğunu ve 2. Dönem TİS görüşmeleri sırasında gerek Tarih Vakfı

çalışanlarının gerekse Sendika temsilcilerinin Tarih Vakfı'nın sınırlı kaynaklarına kamu yararı güden bir kurum olarak faaliyet yürüttüğünün bilincinde ve duyarlılığında hareket ettiklerini ifade ederek teşekkür etti. Sosyal İş İstanbul Şube Başkanı Mustafa Ağuş ve Genel Sekreter Mahsun Turan TİS görüşmeleri sürecinde emeği geçenlere teşekkür ettiler.

ANVERS ÜNİVERSİTESİ'NDE GERÇEKLEŞEN 1905 YILDIZ SUİKASTI ÇALIŞTAYI

21 Haziran 2013 tarihinde Belçika'daki Anvers Üniversitesi'nde gerçekleşen bir çalıştayla Ermeni komitelerinin Sultan Abdülhamid'e ve Abdülhamid rejimine karşı yaptıkları en büyük ve son saldırı, 21 Temmuz 1905'teki "Yıldız Suikastı" masaya yatırıldı. Birçok üniversiteden, farklı disiplinlerden gelen akademisyenlere Türkiye'den de Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Edhem Eldem ile İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi Saro Dadyan katıldı.

Ermeni Devrimci Federasyonu, yani Taşnaksutyun Komitesi Sultan Abdülhamid'e bir suikast düzenledi devamında da köprüler ve Osmanlı Bankası gibi mahalleri bombalayarak ülkede asayiş olmadığna dikkat çekip Avrupalı devletlerin müdahalesini temin etmeyi planlamışlardı. Komite üyeleri Sultan Abdülhamid'e karşı yapılacak suikast için en uygun yerin Sultan Abdülhamid'in aksatmadan devam ettiği cumaselamlığı töreni olduğuna karar verdi. Suikast şekli için, ilk olarak Yıldız Sarayı'nda cuma selamlığını seyretmek üzere Avrupalı ziyaretçilere ayrılan terastan el bombalarının atılması düşünüldü. Fakat daha sonra komite liderlerinden Kristafor Mikaelyan ile Vramşabuh Kendiryan'ın Bulgaristan'da yaptıkları tatbikatlarda hayatlarını kaybetmesi ve

Sultan Abdülhamid'in her hafta dakikası dakikasına saraydan ayrılıp camiye gitmesi ve her hafta aynı saatte sarayına dönüşü nedeniyle suikastta bir saatli bombanın kullanılması daha uygun görüldü. Bir atlı arabanın altına kurulacak olan saatli bombanın imal edilmesi için de komite üyeleri Belçika'nın Anvers şehrinde bulunan Edward Joris ile anlaştı. Bilindiği üzere 21 Temmuz 1905 günü suikast girişiminde bulunuldu fakat Sultan Abdülhamid'in o cuma günü Şeyhülislam Cemaladdin Efendi ile ayaküstü birkaç dakika sohbet etmesi ve camiden geç çıkması neticesinde başarısızlıkla sonuçlandı. Neticede birçok isimle birlikte Edward Joris de tutuklandı ve Belçika'nın

tüm taleplerine rağmen kendi ülkesine iade edilmeyerek hakkında alınan idam kararı önce müebbet hapse çevrildi, iki yıl kadar sonra ise Sultan Abdülhamid tarafından affedilerek Belçika'ya dönüşüne müsaade edildi. 1905'teki Yıldız Suikastı ve Edward Joris çerçevesinde 20. yüzyılın başındaki Osmanlı ve Avrupa tarihi üzerine yeniden düşünmek ve yeni yorumlar getirmek maksadıyla gerçekleşen çalıştay için Anvers şehrinin seçilmesi ayrıca önemliydi. Sultan Abdülhamid'e düzenlenen suikastın liderlerinden kabul edilen ve saatli bombayı imal eden Edward Joris de aslen Anvers'liydi. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve daha sağlıklı tespitlerin yapılabilmesi için Edhem Eldem, 20 Haziran akşamı, 19. yüzyıl Osmanlı tarihini özetleyen ve 1839

Tanzimat Fermanı'yla başlatılan Osmanlı bürokrasisi içerisindeki modernizasyon çalışmalarının Sultan Abdülhamid'in saltanat döneminde nasıl bir otokrasiye dönüştüğüne dair bir sunuş yaptı. Düzenlenen çalıştayda, katılımcıların tebliğlerini verdikleri ve sadece tarihi olaylarla anekdotlar üzerinden bir anlam izledikleri klasik bir konferans şeklinde olmaması adına tüm katılımcılar makalelerini bir hafta öncesinden birbirlerine göndermeleri istendi. Böylece her katılımcı diğer makaleler hakkında fikir üretiminde bulundu. Çalıştayın daha verimli olması adına her katılımcı makalesinin önemli noktalarını on dakika içerisinde özetleyerek, her makale üzerinde yarım saat kadar bir süre tüm katılımcılar fikir alışverişinde bulunup,

çeşitli çıkarımlarda bulunarak yeni yorumlar getirildiler.

Farklı disiplinlerden birçok katılımcının katıldığı çalıştay Anvers Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Henk de Smale'in açılış konuşmasıyla başladı. Ardından ilk tebliği Sciences Po Paris Enstitüsü'nden Gaidz Minassian sundu. Ermeni devrimcilerinin bulunduğu ortamı, onların ideolojilerini, hayallerini ve isteklerini komite üyelerinin şahsi mektupları ve hatıratları üzerinden değerlendiren Minassian, ayrıca komite üyelerinin Edward Joris ile nasıl bağlantıya geçtiklerinden bahsetti. Ermeni komitecilerinin gözünden Yıldız Suikastı'nı yorumlayan Minassian, bu sayede konunun eksik yönlerinden birinin daha anlaşılabilir olmasını ve konunun çok yönlü bir şekilde değerlendirilebilmesini sağladı.

Minassian'ın ardından Anvers Üniversitesi'nden Marten Van Ginderachter, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki anarşizm hareketlerinden ve siyasi düşünce yapılarından bahseden bir tebliğ verdi. Ginderachter'in müzakerecisi Ghent Üniversitesi'nden Rik Coolaet de dönemin siyasi yapısını ve fikir akımlarını birçok yönden değerlendirerek Edward Joris'in böyle bir ortamda hangi akımlardan etkilenmiş olabileceğine dair çeşitli çıkarımlarda bulundu.

Üçüncü tebliği Anvers Üniversitesi'nden Marnix Beyen sundu. Beyen, 1905-1907 yılları arasında Edward Joris olayının Belçika kamuoyunda nasıl yankılar bulduğunu, ne gibi reaksiyonlar doğurduğunu üzerinden bir konuşma yaparak öğrencisi Saskia Delbecque ile bu konuda yaptıkları çalışmalardan bahsetti. Bulgularını diğer katılımcılarla paylaştı. Üçüncü tebliğe birlikte birinci oturum son bularak öğle arası verildi. İkinci oturumun başkanlığını Edhem Eldem üstlendi. İki bölüm halinde sürdürülen ikinci bölümde ilk olarak Florida Üniversitesi'nden Will Hanley, Osmanlı kapitülasyonlarından ve Avrupalı devletlere tanınan imtiyazların uluslararası hukuk kurallarının dışında

kalarak Osmanlı'nın elini nasil zorlaştırdığına dair bir konuşma yaptı. Hanley'in müzakerecisi Leiden Üniversitesi'nden Alexandre H. de Groot 19. yüzyılda İstanbul'daki diplomatik mahfillerin çalışmaları ve politikaları üzerinde durarak aydınlatıcı katkılarda bulundu. İkinci tebliği Anvers Üniversitesi'nden Houssine Alloul sundu ve Edward Joris olayı üzerinden Abdülhamid dönemindeki Osmanlı-Belçika ilişkilerinden ve İstanbul'daki Belçika elçiliğinin çalışmalarından bahsetti. Alloul'un müzakerecisi Leiden Üniversitesi'nden Jan Schmidt de ayrıntılı bir konuşma yaparak konuya katkıda bulundu.

İkinci tebliğin ardından kısa bir ara verilerek ikinci oturumun son bölümüne geçildi. Çalıştayı Osmanlı yayagını teşkil eden bu bölümde ilk konuşmayı Saro Dadyan yaparak Sultan Abdülhamid'in şahsi hayatı, sultanın diplomatik ve siyasi politikalarının oluşmasında etkili olan faktörlerden ve Sultan Abdülhamid'in dış politikada izlediği siyasetten bahsetti. Çalıştayı son tebliğini ise Cambridge Üniversitesi'nden Erol Baykal verdi. Edward Joris olayının Osmanlı basınına nasıl yansıdığı üzerine bir konuşma yapan Baykal, Abdülhamid dönemindeki sansürden ve Osmanlı basınının Yıldız Suikastı hakkında yaptığı yorumlardan bahsetti. Edhem Eldem sunulan her iki tebliğ hakkında da ayrıntılı bir konuşma yaparak Dadyan'ın makalelerinden kullandığı Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelerin öneminden bahsetti. Çalıştayı bir kitabı dönüşmesi hâlinde bu belgelere daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğini ve Baykal'ın da Abdülhamid döneminde sansür ve Joris olayının Osmanlı basınına yansımaları konusunda daha çok Osmanlı süreli yayınlarına ağırlık verilmesi gerektiğini söyledi.

Henk de Smale'in yaptığı genel bir değerlendirme konuşmasının ardından son bulan çalıştayı ayrıca bir yayına dönüştürülmesi de planlanmaktadır.

İMALAT-I HARBİYE USTA MEKTEBİ'NİN YENİDEN İHYA PROJESİ

Topçu Kışlası gibi bir yeniden ihya projesi olan İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi projesindeki gelişmeler derneğimizin bir açıklama yapmasını gerektirmiştir.

Bir 19. yy yapısı olan İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi, Meclis-i Mebusan Caddesi'nin batı kenarındaki eğimli araziye Mimar Sinan Üniversitesi yönetimi tarafından yeniden inşa edilmek istenmektedir. Söz konusu mektep binası 1957 yılında yol açma çalışmalarında yıkılmıştır, bina kısmen Meclis-i Mebusan Caddesi'nin geçtiği yerde, kısmen de caddenin batısındaki eğimli arazide bulunmaktaydı. Bu durumda günümüzde binanın tümüyle yeniden yapılması imkansızdır, çünkü yeterli arazi kalmamıştır. Ayrıca geçerli olan imar planında alan "arkeolojik park" olarak gösterilmiştir.

Semavi Eyice "Bizans Devri'nde Bogaziçi" kitabında söz konusu arazide Bizans kalıntısı olabileceğine işaret etmektedir. Bunun üzerine Üniversitenin Rektörü Prof. Dr. Yalçın Karayagız da *Tarih* gverdiği mülakatında, "Semavi Eyice orada bir Bizans Kilisesi'nin kalıntılarının olabileceğini ifade ediyor. Burada bir soru işareti var. Resimde görülen 19. yüzyıl İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi'nin tonoz temelleridir. Orada Bizans kalıntısı yok, oradan çıkabilecek tek şey Tophane Lüleleri olacaktır." demıştır. Öncelikle Prof. Karayagız'ın kendi alanı dışındaki bilimsel bir konuda yukarıdaki açıklamayı yapması büyük bir talihsizliktir.

Nitekim, bu açıklamaların ardından İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde başlatılan kazılarda, M.S. 6-7. yüzyıllara tarihlenen buluntular belgelenmiştir. Söz konusu buluntular arasında olasılıkla bir yapı kompleksinin parçası olabilecek bir hamama ait kalınlar, mermer bir lahit, çok sayıda sikke ve kandil açığa çıkarılmıştır. Herüz alanın büyük bir kısmı kazılmadığı halde şu ana kadar ele geçenler, tarihini çok az bildiğimiz İstanbul için son derece önemli bir veri kaynağı niteliğindedir. Çünkü, kent içinde üzerinde yapı stoğu bulunmayan ve arkeolojik dolgu içeren, dolayısıyla o kentin geçmişi üzerine arkeolojik yöntemlerle bilgi elde edilebilecek bu türden araziler pek azdır.

İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi'nin, kent arkeolojisi için son derece önemli bu alana inşa edilmek istenmesi, meslek etiği açısından da kabul edilebilir değildir. Bünyesinde Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık gibi ilgili bölümleri bulunduran Mimar Sinan Üniversitesi arkeolojik alan üzerinde inşaat yapan, kültür varlıklarını tahrip eden bir kurum olarak değil, bu alanlarda bilimsel araştırmalar yapan, koruma önlemlerini alan ve ortaya çıkan kültür varlıklarını ilgili bilimsel araştırmaların sonuçları ile birlikte toplumun kullanımına açan bir üniversite olarak varlığını sürdürmelidir.

**ARKEOLOGLAR DERNEĞİ
İSTANBUL ŞUBESİ**
22 Temmuz 2013

MUHALİF İGÖRÜŞLERİ NEDENİYLE AMERİKA'YA GÖÇEN MUZAFFER ŞERİF HAKKINDA FBI SORUŞTURMASI

SERTAN BATUR

Türkiye'deki üniversitelerden uzaklaştırılan akademisyenlerden biri de Muzaffer Şerif Başoğlu ya da dünyada bilinen adıyla Muzafer Sherif'tir. Şerif, üniversiteden uzaklaştırılmasından sonra Türkiye'den ayrılmış ancak farklı üniversitelerde çeşitli yayınlar yaparak sosyal psikoloji literatürüne çok önemli katkılar sunmuştur. Türkiye'den ayrıldıktan sonra da politik takibat devam etmiş hatta 1952 yılında hakkında Federal İnceleme Bürosu (FBI) soruşturma başlatmıştır.

Türkiye'de sosyal bilimler tarihinde 1940'lı yıllarda *Jurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri çevrelerinde faaliyet göstermiş olan aydınların özel bir yeri vardır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde kurulan akademisyenler çevresi, Türkiye'de sosyal bilimin bilimsel temeller üzerine kurulması yolunda mücadele vermiş ve en azından üniversitede başarısız olmuşlardır. Bu akademisyenlerin hepsi bir şekilde üniversiteden uzaklaştırılmıştır.

Bu grubun bir şekilde Türkiye'deki üniversitelerden uzaklaştırılan ilk üyesi Muzaffer Şerif Başoğlu ya da dünyada bilinen adıyla Muzafer Sherif'tir. İstanbul Darülfünunu'nda felsefe eğitimi gördükten sonra mastır ve doktora çalışmalarını ABD'de yapan Sherif, doktora çalışmasından hareketle yazdığı ilk kitabı *Sosyal Normların Psikolojisi* ile daha genç yaşta sosyal psikolojinin klasik isimleri arasına girmiştir. 1936'da Türkiye'ye dönen Sherif, önce Gazi Terbiye Enstitüsü'nde, sonra da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sosyal psikoloji dersleri veriyordu. Amerika'da tanıştığı Marksist düşüncelerle, Türkiye'de Hilmi Ziya Ülken ve Behice Boran gibi isimlerin etkisiyle iyice yakınlaşan Sherif, Boran'la

birlikte *Adımlar* dergisini yayınlamış ve Ankara'da Zeki Başatınar gibi Türkiye Komünist Partisi üyeleriyle ilişkiler içinde olmuştur. 1944 yılında Türkiye Komünist Partisi'ne yönelik yapılan geniş tutuklamalar kapsamında gözaltına alınmış, kısa bir süre sonra serbest bırakılmış, 1944 TKP davasıyla ilişkilendirilmemiştir. Gözaltına alınmasının duyulması üzerine Amerikalı akademisyenlerin de yardımlarıyla bir araştırma bursu ile 1945'in ilk günlerinde tekrar Türkiye'ye dönmeyi planlayarak ABD'ye gitmiştir. Ancak buradaki çalışmaları sırasında tanıştığı Carolyn Wood ile evlenmiş, Türk vatandaşı olmayan bir kadınla evli olması devlet memurluğunun önünde engel olarak görülmüş ve izinli olarak ayrıldığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile 1947 yılında ilişkisi kesilmiştir. Bundan sonra da hakkında çeşitli davalar açılmış, bu davalarda kendisine burs olarak verilen paralar geri istenmiş ve sonuçta Sherif Türkiye'ye bir daha dönmeyecek ABD'ye yerleşmiş, 1949 sonbaharından itibaren uzun süre kalacağı Oklahoma Üniversitesi'nde Psikoloji Bölümü'nü yönetmiştir.

Sherif'in üniversiteden çıkarılması, daha sonraları Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi'nin diğer sosyal bilimcilerinin ve Yahudi kökenli öğretim üyelerinin tasfiye edilmesiyle de ilişkilidir ve esas olarak politik bir karardır. Nitekim Sherif 1940'lı yıllar boyunca Türkiye'de antifaşist cephenin en önemli isimlerinden biri olmuş ve Nazizm yanlısı Türkçü-İrkçi politikacı ve yazarlarla sözünü sakınmadan mücadele etmiştir. Özellikle 1946 yılında Hasan Ali Yücel'in bakanlıktan ayrılması ve eğitim bakanlığına getirilen İrkçi Reşat Şemsettin Sırer'in rövanşist politikaları üniversitelerde sosyal bilimsel faaliyetin önünü tümüyle kapatmıştır.

Türkiye'yi pasaportsuz terk etmek zorunda kalan Sherif, ABD'ye yerleşme kararı aldıktan sonra da anlaşılan bu politik takibattan tam anlamıyla kurtulamamış, bu sefer de 1952 yılında hakkında bir Federal İnceleme Bürosu (FBI) soruşturması başlatmıştır. FBI arşivlerine dayanan bu yazı, soruşturmanın seyrini özetlemektedir.'

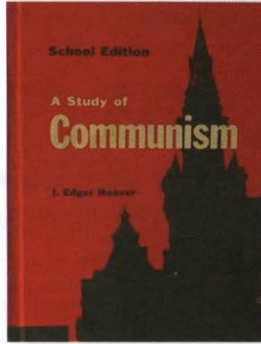
FBI SORUŞTURMASININ AÇILMASI

Oldukça üretken bir araştırmacı olan Muzafer Sherif, Türkiye'yi terk edip ABD'ye ulaşır ulaşmaz kendisini yoğun bir araştırma faaliyetine vermişti. Türkiye'den beraberinde getirdiği ve *İrk Psikolojisi ve Değişen Dünya* kitaplarında ön plana çıkan Marksist eğilimlerini bir süre sürdüren Sherif, 1947 yılında yakın çalışma arkadaşı Hadley Cantril ile birlikte yayınladığı *The Psychology of Ego-Involvement* kitabında da Sovyetler Birliği ve sosyalizm hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunuyordu. Marksist eğilimler Sherif'in çalışmalarında giderek azalmıştır. Bununla birlikte Sherif politik konulara ilgisini kaybetmemiş, muhalif tonunu hiç yitirmeden ırkçılık gibi konularda araştırmalarını sürdürmüştür.

Başlıca çalışma alanı gruplar arası ilişkiler olan Sherif, 1949 yılında Yale Üniversitesi'nden Carl I. Hovland'ın desteği ile Birleşik Devletler Deniz Kuvvetleri'nin araştırma merkezi olan Naval Research Office'te gruplar arası ilişkiler çalışmalarına başladı. 1923 yılında kurulmuş olan Naval

Research Office, hem teknik araştırmaları, hem de sosyal psikolojik çalışmalarını destekliyordu. Bu çalışmayı yine Naval Research Office'le birlikte yürütülen başkaları izledi.

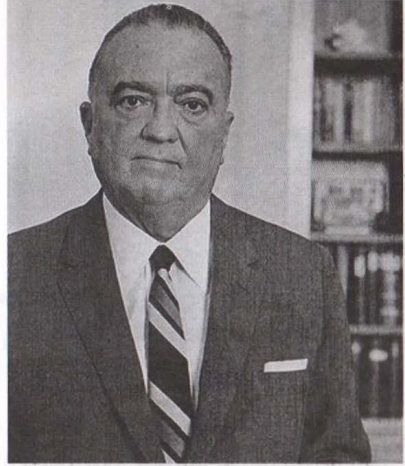
Ancak ABD'deki özgür bilimsel ortam da ne yazık ki uzun sürmedi. 1950 yılından itibaren başta senatör Joseph McCarthy'nin öncülüğünde başlayan anti-komünist kampanya, kısa sürede cadi avına dönüştü. Komplote teorileri ve paranoid hezeyanlarla birçok Amerikalı, komünist olabilecekləri şüphesiyle FBI takibatına uğradı.

Komünist Grup soruşturması olma ihtimali var. FBI Müdürü John Edgar Hoover'in Güvenlik Bölümü Şefi John W. Ford'a yazdığı bir mektupta Sherif'in adının bu soruşturmada geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca John Edgar Hoover'in bir memorandumunda, belgeden çıkartılmış birkaç cümlemin sonrasında şu notu okumak mümkün: 'Kendisinin Türk ko-

FBI'nın kurucusu ve yaşam boyu müdürü John Edgar Hoover 1961 yılında.

Hoover'in 1962 yılında yayınlanan *A Study of Communism* kitabının kapağı.

Sherif'in üniversiteden çıkartılması, daha sonraları Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin diğer sosyal bilimcilerinin ve Yahudi kökenli öğretim üyelerinin tasfiye edilmesiyle de ilişkilidir ve esas olarak politik bir karardır.

Takibatların Sherif'e ulaşması, Sherif'in Naval Research projesinde 1 Haziran - 30 Haziran 1951 tarihleri arasında çalışan birinin adının bir FBI ajanının 20 Şubat 1952 tarihli bir raporunda geçmesi dolayısıyla oldu. 18 Haziran 1952'de FBI müdürü John Edgar Hoover'in Oklahoma City'de görevli özel ajana ve Newark ile New York'a da gönderdiği bir memorandumda adı geçen Muzafer Sherif'in belgede kapatılmış başka bir yerde adı geçen Muzafer Sherif ile aynı kişi olduğunun sanıldığı belirtiliyordu. Belgede kapatılan yerin, başka bir belgeden anlaşıldığına göre Muzafer Sherif'in adının karıştırıldığı, ABD'deki Türk Öğrenciler Arasında

münistlerin şefi olduğu bildiriliyor.⁴ Ne yazık ki önceki cümlelerin sansüre takılmasından dolayı bahsedilen kişinin Muzafer Sherif mi yoksa başka biri mi olduğu net olarak anlaşılmıyor.

FBI'nın Oklahoma City'deki görevli özel ajanının Sherif'i soruşturmakla görevlendirildiği 18 Ağustos tarihli memorandum'a göre Sherif hakkında açılan araştırmanın öncelikli amacı yabancı ülke vatandaşları olan Sherif'in faaliyetlerinin ABD için bir güvenlik riski teşkil edip etmediğinin ve Naval Research projesinin incelenmesi ile Sherif'in bu proje kapsamında gizli belgelere erişiminin olup olmadı-

Muzafer Sherif'in 1940'larda bir gazette çekilmiş fotoğrafı.

ğının saptanmasıydı. Araştırmaların eğitim kurumlarıyla ilişkili kişiler hakkında yapılan soruşturmalarda ilgili FBI politikasına uygun olarak yapılması isteniyordu. Geçen süreçte Sherif'in üniversitedeki kayıtları

Yasası uyarınca beş yılı aşkın süredir (toplam yedi yıldır) ABD'de bulunması ve önemli ekonomik zarara uğrayabileceği nedeniyle engellenmiştir.

OKLAHOMA ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMANIN BAŞLAMASI

Oklahoma City'deki FBI sorumluları, 29 Ağustos'ta Sherif'in postalarını gözlem altına aldılar. İlerleyen süreçte New York'ta yaşayan bir kişinin daha Sherif'le iletişim kurup kurmadığının anlaşılması için postaları gözlem altına alındı.⁸ Oklahoma Üniversitesi'nin postanesinde görevli bir kadın memur uzun süreden beri FBI ile işbirliği yapıyordu. Bu memur Sherif'in Oklahoma'da bulunmadığını, 15 Eylül'de başlayacak olan sonbahar sömestiri için geri geleceğini bildirmiş, 27 Ağustos-10 Eylül tarihleri arasında Sherif'in mektuplarının H. Michael isimli birinin Connecticut'taki adresine gönderildiğini söylemişti. Sherif daha önce de Temple Burlinghouse, Trumansburg, New York adresini yazışma adresi olarak belirtmiştir.⁹

Oklahoma City'deki özel ajan, Naval Research ile ilgili olarak psikoloji bölümünün başı Dr. Milbourne Otto Wilson'la görüşmesi gerektiğini, ancak bu kişinin adının bir muhbirin 1947'de Oklahoma City'deki komünist parti merkezinde gördüğü bir listede geçtiğini bildirmektedir. Listenin bir çeşit adres listesi mi yoksa üye listesi mi olduğu bilinmiyordu. Aynı listede Sherif'le iletişim halinde olduğu bilinen Dr. Louis Benjamin Hoisington'ın da adı geçmekteydi. Wilson'un adı, yine 1940'lı yıllar boyunca komünist partiyle ilişkili bürolarda, kimi zarfların üzerinde de görülmüştü. Daha önce başka vakalar nedeniyle FBI'nin iletişim kurduğu Hoisington, her zaman FBI'a karşı uyumlu davranmıştı. Ancak New York'ta yayınlanan Marksist *New Masses* dergisi hakkında yapılan soruşturmada, dergiye para veren, ama FBI araştırmaları nedeniyle korktuğu için dergiye abone olmayan biri olarak adı geçiyordu. Memorandumda ayrıca Naval Research projesiyle ilişkili bilgi alınabilecek Oklahoma Üniversitesi profesörleri Dr.

Solis L. Kates, Dr. P. T. Teska ve Dr. Carl R. Oldroyd'la görüşülmesi önerilmekte, bir muhbirin Oldroyd'un liberal eğilimleri olduğu için şüpheli olduğunu belirttiği söylenmekteydi. Ayrıca bir gazete haberinde Sherif'le birlikte adı geçen, doktora öğrencisi James D. Thrasher da memorandumda anılmaktadır. Belgede adı kapatılmış iki kişiden daha bahsedilmektedir. Bunlardan biri Sherif'in eski doktora öğrencisi olarak geçtiğine göre, bu kişi, o tarihe kadar Sherif'in Oklahoma'daki tek doktora öğrencisi Norman Walter olsa gerekir. Ayrıca başka bir muhbir de, FBI'a Sherif'le defalarca kampusta görüşmeye gelen bir Göçmen ve Vatandaşlık Servisi görevlisiyle görüşmeyi önermiştir. Sherif'in Oklahoma Üniversitesi Psikoloji Bölümü'ne giren referans olarak gösterdiği, sonradan Tulane Üniversitesi'ne geçen John H. Rohrer ile de görüşülmesi önerilmektedir.

FBI merkezinin Oklahoma City'deki görevli özel ajana gönderdiği 30 Eylül tarihli bir memorandumda¹⁰ merkez, Oklahoma City'deki özel ajana, komünist bağlantıları veya sempatiyi olabileceğinden şüphelenilen Wilson ve Hoisington haricinde kalan diğer kişilerin görüşme yetkisi vermektedir. Ayrıca Malcolm G. Mueller'in 5 Eylül tarihli raporunda belirtilen, Sherif'in boşanmış olduğuna dair iddiaların da araştırılması istenmektedir. Burada göze çarpan, araştırma sırasında muhbirlerin "galiba" diye bahsettiği noktaların ayrıntılı biçimde yerinde araştırılmasıdır.

YALE ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

Busıralarda Yale Üniversitesi'nin bulunduğu New Haven, Connecticut'ta da Sherif'i tanıyanlar FBI tarafından soruşturuluyordu.¹¹ Sherif burada 1947-1949 tarihleri arasında araştırma bursuyla çalışmıştı. Üniversite sekreterliği, psikiyatri kliniği sekreterliği, bir kadın posta görevlisi, Sherif'in Yale'de araştırma bursuyla bulunduğu süreçte kaldığı evdeki komşuları ve ev sahibi soruşturmaya dâhil edildi. Bu soruşturmada Sherif ailesinin yazları Vincent Michaels'i

ABD'de antikomünist cadı avının mimarı Joseph McCarthy.

incelenmiş ve hakkında biyografik bilgi toplanmıştı.¹² 18 Ağustos tarihli memorandumda Sherif'in postalarının gözetlenmesi, belgede adı kapatılmış bir kitabın incelenerek kitapta Sherif'in komünist ya da Sovyet sempatisi gösterip göstermediğinin incelenmesi isteniyordu. Ayrıca yine Sherif'in benzer sempati gösteren bir kitap yazmış olup olmadığının araştırılması öneriliyordu. Sherif'e Oklahoma Üniversitesi'ne girerken referans olmuş olan C. I. Hogland (doğrusu Hovland), Gardner Murphy, S. S. Sargent ve J. H. Rohrer gibi, Sherif'in eşi Carolyn Wood hakkında da soruşturma yapılması isteniyordu. Soruşturma Boston, Newark, New Haven, New York ve Oklahoma City'de sürdürülecekti.

5 Eylül 1952 tarihli rapor¹³ altı farklı muhbirin verdikleri ifadelerle dayanmaktadır. Ancak muhbirlerin ifadeleri belgede güvenlik nedeniyle karartılmıştır. Bu raporda Sherif'e yönelik, ABD'de yasal kalış sürecini aştığı için 27 Mart 1951'de çıkarılan tutuklama emrinin kendisine 11 Nisan 1951'de verildiği ve Sherif'in şartlı olarak salıverildiği belirtilmektedir. Sherif'in sınır dışı edilmesi 1917 tarihli Göçmen

ziyaret ettikleri, ama bunun dışında haklarında pek bir şey bilinmediği, ABD'ye olan sadakatlerini şüpheye düşürecek bir şeye tanık olunmadığı söyleniyordu. Posta memuru, mektup getirdiğinde Sherifler'in çok konuşkan olmadığını, eski ev sahibi de Muzaffer Sherif'in insanlarla görüşmek konusunda çok çekingen olduğunu, eve ne zaman biri gelse, misafirler gidene kadar Sherif'in odasından çıkmadığını söylüyordu. Bununla birlikte Sherif'i yabancı bir dil konuşan birçok insan ziyaret ediyordu. Ancak ev sahibi bu dilin hangi dil olduğunu anlayamamıştı. Ayrıca New Haven'daki komünist faaliyetleri tanıyan iki muhbir de, Sherif hakkında bir şey bilmiyorlardı. Böylece New Haven'da Sherif'le ilgili dikkate değer hiçbir şey bulunamamıştı.

ril Sherif'in gerçekten akıl hastası olduğundan şüphelendiğini, Sherif'in davranışlarının ukalaca olduğunu ifade eder. Cantril Sherif'i entelektüel olarak dürüst bulmaz ve ikiye bölümlü olduğunu düşünür. Cantril'e göre,

diğini belirtir. Cantril, Princeton'da tanıdığı dönemdeki Sherif'in elindeki bilgileri Ruslara vermekte tereddüt etmeyeceğini söyleyerek o dönem için Sherif'e önemli bir suçlama yükler. Ancak daha sonra, Newark'ta görevli özel ajanın FBI merkezi-ne yazdığı 22 Aralık 1952 tarihli bir memorandumda, "özel ajan, 27 Ocak 1950 tarihli 'CIA Applicant Hadley, Cantril' dosyasına dayanılarak, Cantril'in ırk ve emek sorunlarında "aşırı liberal" olduğunu ve 1947'de Hollywood'da yapılan komünist takibatını yurttaş haklarının ihlali olarak nitelendiğine dikkat çekerek Cantril'in güvenilirmez olduğunu ve aksi emredilmedikçe Cantril'le görüşmeyeceklerini bildirir.

Yine Princeton'da psikoloji bölümünde çalışan bir kadın akademisyen de,

Önlü Marslıların İstilaı
araştırmasının yazarı ve Sherif'in çalışma arkadaşı Hadley Cantril.

Kansas City Göçmen ve Vatandaşlık Servisi'nden bir memur kampüste Sherif'le ilgili olarak deňalarca soruşturma yapmış. Sherif'in kendisiyle de görüşmüştür. FBI muhбири bir keresinde Sherif'in bir görüşmeye geç geldiğini ve Göçmen ve Vatandaşlık Servisi'nden gelen kişinin, eğer Sherif 15 dakika içinde gelmezse ertesi gün tutuklama emriyle geleceğini söylediğini, ancak Sherif'in 15 dakika içinde gelmesiyle sorunun çözüldüğünü anlatmıştır.

PRINCETON ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

Muzaffer Sherif'in ABD'ye döndükten sonra araştırmalarını sürdürdüğü Princeton Üniversitesi'nde yapılan araştırma ise FBI adına daha verimliydii.¹⁴ Burada Sherif'in Harvard'da okul arkadaşı olan, Columbia Üniversitesi'nde ise bir dersini aldığı Hadley Cantril'le görüşüldü. Cantril Sherif'in ABD'ye geri dönmesine yardımcı olmuş, 1947'ye kadar da Sherif'le birlikte çalışmıştı. Soruşturmanın yapıldığı dönemde Cantril ile Sherif'in arası açıldı. Cantril'in ifadeleri Sherif'e karşı düşmanlık doludur. Cantril Sherif'in Princeton'da herkesi kendisinden nefret ettirdiğini, bu yüzden de kendisinin Sherif'i New York'a taşınmaya ve oradan çalışmaya ikna ettiğini söyler. Can-

Sherif Türkiye'de bulunduğu sürede oradaki akademisyenler arasında önde gelen biriydi ve sıra dışı bir araştırmacı ve sosyal psikologdu. Ancak Princeton'a geldiğinde oldukça dengesizdi. Cantril, Sherif'in Princeton'da bulunduğu sürece sürekli Sovyetler Birliği'nden ve orada yapılanlardan bahsettiğini, bilimsel katkıları şüpheli Sovyet psikologlarının saygınlığını artırmaya çalıştığını ve birlikte hazırladıkları kitapta da bu psikologları alıntılamaşının amacının da bu olduğunu ileri sürer. Cantril kesinlikle ateist olan Sherif'in komünist ya da komünist sempati-zanı olduğu sonucuna varır. Sherif'in, Türk öğrencilerin ABD'deki faaliyetlerini sürekli olarak soruşturan, Türk büyükelçiliği ile bağlantılı kişilerin farkında olduğunu ve bu yüzden politik görüşlerini kendisine sakla-

Sherif'in ya komünist ya da komünist sempati-zanı olduğunu düşündüğünü söyler. İfadeyi veren kişi, Sherif'in komünist partisiyle bağı olduğunu hiçbir zaman söylemediğini bildirmekle birlikte, Sherif'in hep Rusya, Rusların işleri halletme ve Rus gençlerini eğitime biçimleri lehinde konuştuğunu, Sherif'in en azından komünist sempati-zanı olduğundan şüphe duymadığını ifade eder.

Princeton Üniversitesi'nde Sherif'le ilgili en olumlu ifadeleri Carroll C. Pratt kullanır. Pratt Sherif'in Harvard Üniversitesi'nden hocasıdır ve Sherif Türkiye'yi terk ettiğinde, Sherif'in aracılığıyla onun yerine üç yıl boyunca Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde psikoloji derslerini vermiştir. Pratt, Sherif'in komünist ya da komünist sempati-zanı olduğu-

[illegible]

YANIN VAKFI

Muzaffer

Muzafer Sherif'in 1947 yılında Behice Boran'a yazdığı mektup.

Tarih Vakfı Arşivi.

na dair hiçbir şeye tanık olmadığını, Sherif'in kendisine Rusya lehinde ya da aleyhinde hiçbir şey söylememesi olduğunu belirtir. Pratt ifadesine göre, Türkiye'de bulunduğu süre içinde Sherif hakkında geniş bir araştırma yapmış, Ankara Üniversitesi çevresindeki güvenilir kaynaklardan Sherif'in ailesinin geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Halife ile ilişkii içinde olduğunu, politik olarak Türkiye'yi hâlâ daha yöneten

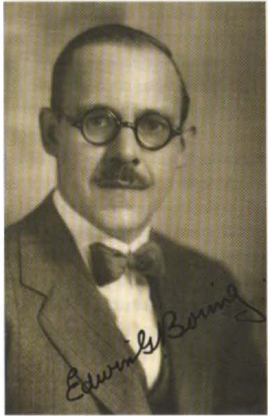
alelerin "eski muhafız" grubu içinde güçlerini koruduklarını, Sherif'in Türk hükûmetinde cezaevi reform programını başında olan kardeşinin etkili biri olduğunu söyler. Pratt'in bahsettiği kardeş, Mutahhar Şerif, uzun süre cezaevleriyle ilgili çalışmış ve İmralı Cezaevi'nin bir anlamda mimarı olmuştur. Sherif'in Ankara Üniversitesi'ndeki eski tanıdıkları, Pratt'a Sherif'in Atatürk'ü ve onun reform politikasının ateşli ve sadık bir takipçisi olduğunu ve Sherif'in Atatürk döneminde gözde bir eğitmen olduğunu anlatmışlardır. Pratt'a göre Sherif'in ABD'deki eğitimi, onun Türk köylü sınıfının durumunu, hükûmet kurulurken onlara kendini ifade etme şansı verilmesi ve ekonomik durumlarının düzeltilmesi aracılığıyla iyileştirilmesi yolundaki inançlarını artırmıştı. Bu düşüncelerinden dolayı Sherif II. Dünya Savaşı boyunca ABD, İngiltere ve Fransa'yı tek umut olarak görmüş ve Ankara'da bulunduğu çevrelerde bu ülkeler lehine konuşmuş ve açıkça İtalya ve Almanya'ya karşı çıkmıştı. Türkiye'yi yöneten "alelerin eski muhafız klikleri" İtalya ve Almanya'yı destekliyordu. Pratt'a Sherif'in Ankara'daki eski tanıdıkları, Sherif'in olgunluktan uzak, düşüncesiz, çabuk sinirlenen ve oldukça burnu büyük olduğunu anlatmışlardır. Bu özellikleri, açıkça yönetici gruba karşı çıkmasa, bulunduğu konumun odak noktasında durması ve "yönetici eski muhafız gruba" karşı bir lider pozisyonunda olması Sherif'ten bu grup üyelerinin korkmasına ve nefret etmesine yol açmıştı. Bu gruba dâhil olanlara pratik olarak bütün toprak sahipleri, eğitimciler, tüccarlar ve hükûmet temsilcileriydi. Pratt Türkiye'de Sherif'e bu grup tarafından açıkça komünist dendiğini duyduğunu, ancak ne zaman bunu söyleyenleri ispata zorlarsa, Sherif'in aslında komünist değil, Türk köylüleri için bir "New Deal" taraftarı olduğunun söylendiğini ifade eder. Pratt'ın vardığı sonuç, Sherif'in gençlik düşünceleri içinde dengesiz ve çabuk sinirlenen biri olduğu, ancak yılların onu yumuşattığı ve Sherif'in dünyayı daha güzel bir yer yapma idealinin ona neredeyse asil bir insan onuru verdiğidir.

New Jersey'de Sherif'in eski komşuları arasında yapılan tahkikatta da görülen komşular Sherif'in komünistlikle bir bağı olduğuna dair hiçbir şeye tanık olmadıklarını söylerler.

HARVARD ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

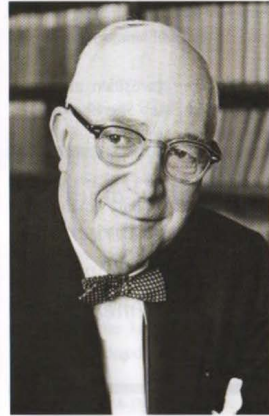
20 Kasım 1952 tarihli bir rapor⁴ da Cambridge'de, Harvard Üniversitesi'nde yapılan soruşturmanın sonuçlarını bildirir. Burada görüşülenler arasında Sherif'in 1934-35 döneminde Harvard'daki oda arkadaşı Edwin Broomell Newman, Sherif'e 1932 yazında Berlin'de tanıştıklarını, Sherif'in kardeşinin de orada olduğunu söyler. Newman'a göre Sherif o zamanlar "Kemal Paşa'nın Jön-Türkleri"ne sadıktı. Sherif ona "Jön-Türkler'e 1920 civarında, Türk-Yunan Savaşı sürerken katıldığını anlatmıştı. Sherif, her şeyden paramparça olduğu, Yunanlar tarafından yakılıp yıkılan birçok kasaba ve şehirle hatırlanacak kanlı bir devrim döneminin içinde geçtiğini söylemişti. Sherif'in sosyal psikolojiye ilgisi de bu günlerle ve "Jön-Türkler'e" katılmasına dayanıyordu. Sherif o dönemde "yeni ve cesur bir dünya" için yaşıyordu. Batı alfabesinin Türkiye'ye girmesi ve kadınların peçelerinin çıkartılması için uğraşmıştı. Birçok sefer Sherif, Newman'a I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de toplumsal bir devrim olmasının kabul edilebilir olduğunu söylemişti. Ancak hiçbir zaman Türk hükümetinin şiddetle yıkılmasıyla da komünizmin temel kabulleriyle ilgili olduğuna dair herhangi bir imada bulunmamıştı. Newman, Sherif'in öğretmen olarak Türkiye'de genç öğrenciler arasında çok büyük etkisi olduğunu ve onlar arasında açıkça Amerikan eğitim pratiğinin değerlerini ve şiddet içermeyen bir toplumsal devrimin kabul edilebilir olduğu düşüncesini işlemeye çalıştığını belirtmektedir. Sherif Newman'a Türk hükümetinin sağa kaymasıyla parlak sosyal reform hayallerinin sönüğünü, farklı düşünen gruplara karşı baskı yapıldığını ve onların hükümetin kurallarını tanımaya zorlandığını, kendisinin de sosyal ve felsefi olarak kendisinden farklı düşü-

nenler tarafından saf dışı edildiğini anlatmıştı. Sherif toplumsal reform hareketini ileri taşımaya çalıştığında yönetici gruplar onun sorumlulukları olan bir hükümet pozisyonunda tutulamayacağına karar vermiş ve Sherif de Türkiye'den ayrılmayı seçmişti. Newman'a göre Sherif dönencek bir anavatanı olmayan, ülkesiz bir insandı. Newman Sherif'in hiçbir zaman Birleşik Devletler'in çıkarlarını tersine bir şey söylediğine tanık olmadığını ve komünist felsefeyi savunmadığını altını çizmektedir. Newman, Sherif'in ABD'deki bağlantıları arasında Harvard'daki hocası Gordon W. Allport'u anar. Newman,

Allport'la Sherif'in arasının muhtemelen öğretim metotları ve psikolojiyle ilgili sorunlardan dolayı açıldığını, ama gerçek nedeni bilmediğini söylemektedir. Allport'tan başka Sherif'in yakın arkadaşı olarak Hadley Cantril'i anar. Newman'a göre Cantril Sherif'in Türkiye'den sonra Princeton'da iş bulmasını sağlamıştır. Ayrıca *New York Herald Tribune* *Fresh Air Fund*'dan Howell Lewis'in Sherif'le yakın ilişkisi olduğunu da belirtir. Daha sonra kendisiyle görüşülen Howell Lewis, Sherif'le 1929 sonu, 1930 başı arasında sadece birkaç ay görüştiklerini, sonra 1930'ların ortasında bir kere, iki yıl önce bir kere ve altı hafta önce de bir kere olmak üzere toplamda çok az karşılaşmalarını, bu karşılaşmalarında da politik bir şey konuşmadıklarını söylüyordu.⁵

Newman'dan sonra Harvard'da kendisiyle görüşülen ikinci kişi, Amerikan psikoloji tarihinin en önemli isimlerinden Edwin Garrigues Boring'tir. Boring, Sherif'in Harvard'dan hocasıdır. Sherif'i 20 yıl öncesinden "iyi karakterli ve oldukça duygusal bir kişilik" olarak hatırlar, ama aynı zamanda geçen süre içinde "güvenilir bir kişilik olarak gelişmiş olacağını" tahmin ettiğini söyler. Bununla birlikte Sherif'le bir yakınlığı olmadığı gibi, arkadaşlarını da tanımamaktadır. Sherif'in komünizme yakın olduğuna dair de bir şey duymamıştır. Daha sonraları Carroll C. Pratt'ten Sherif'in Türkiye'deki politik faaliyetleriyle

ilgili birtakım hikâyeler duyduğunu, ama bunları en iyisi Pratt'ten öğrenmek gerektiğini belirtir. Ayrıca Boring de Sherif'in yakınları olarak Princeton Üniversitesi'nden Hadley Cantril ve Herbert S. Langfeld'in isimlerini anar.

Harvard'da yapılan soruşturmalarda, Sherif'in eski hocası, ünlü sosyal psikolog Gordon W. Allport'la görüşmemiştir. Bunun nedeni, FBI'a göre Allport'un uzun süredir birçok komünist cephe örgütüyle ilişki kurmuş olmasıdır.

FBI, Cambridge'te Sherif'in 1929-1934 yılları arasında oturmuş olduğu dört adreste oturanlarla da görüşür. Bunlardan sadece biri Sherif'i hatırlar ve Sherif'in kendisini iyi karakteriyle etkilediğini söyler. Sherif'in

Cambridge'te herhangi bir suç kaydı da yoktur.

OKLAHOMA ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

Bu arada Oklahoma'da da soruşturma genişletilerek sürdürülüyordu. 2 Aralık 1952 tarihli ve Byron E. McFall imzalı on üç sayfalık rapor⁶ sekiz FBI muhbirinin ve Sherif'le ilişkili başka insanların ifadelerine dayanır. Bu raporda Sherif'in ABD'deki yasal statüsü tekrarlanır, eğitim ve çalışma geçmişine ilişkin bilgi verilir, medeni durumu, adresi, askerlik durumu ve sağlık durumu saptanır. Muhbirlerin

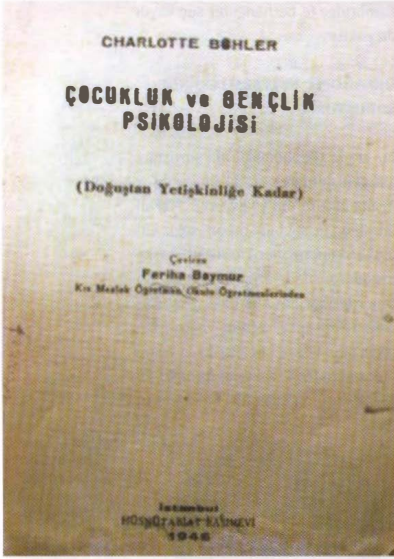

Sherif'in Harvard'dan hocası Edwin Garrigues Boring (1886 — 1968).

Sherif'in eski hocası, ünlü sosyal psikolog Gordon W. Allport (1897 — 1967), Newman'a göre Allport'la Sherif'in arasının muhtemelen öğretim metotları ve psikolojiyle ilgili sorunlardan dolayı açıldığını, ama gerçek nedeni bilmediğini söylemektedir.

Oklahoma'daki FBI ajanları Sherif'in öldüğünde Hopkins Üniversitesi'nde çalışan Profesör Richard S. Lazarus hakkında da bilgi toplarlar.

ifadelerine göre, Oklahoma City'de komünist partisiyle ilişkisine dair hiçbir iz yoktur. Yapılan soruşturma kapsamında, Naval Research Projesinin sözleşmesi hakkında geniş bilgi toplanmış ve sözleşmeye göre Sherif'in gizli dosyalara erişiminin olmadığı saptanmıştır. Raporda ayrıca Sherif'in yayınları incelenmekte, o tarihe kadar yazmış olduğu üç İngilizce kitabın kısa özetleri verilmektedir. O ana kadarki büyük muammasa, Sherif'in "İrk Psikolojisi" başlıklı bir kitap yazmış olduğu söylenmesine karşın kitabın hiçbir yerde bulunamayışdır. Görüşülen FBI muhbirleri, kitabın Türkçe yazıldığını ve Amerikan kütüphanelerinde bulunamadığını bilmiyor olsalar gerek. Raporda ayrıca Sherif'in üye olduğu bilimsel derneklerin isimleri de bulunmaktadır. Komünist partisiyle ilgili olarak

Carroll C. Pratt'a göre Sherif'in ABD'deki eğitimi, onun Türk köylü sınıfının durumunun, hükümet kurulurken onlara kendini ifade etme şansı verilmesi ve ekonomik durumlarının düzeltilmesi aracılığıyla iyileştirilmesi yolundaki inançlarını artırmıştı.

3 Haziran 1953'te FBI Feriha Baymur'la görüşti. Baymur Gazi Terbiye Enstitüsü'nde ve Ankara Üniversitesi'nde Muzafer Sherif'in öğrencisiydi. Sherif, Baymur'a Charlotte Bühler'in 'Çocuk ve Gençlik Psikolojisi' adlı kitabını çıkarmakta yardımcı olmuştur.

FBI'a bilgi taşıyan muhbirlerin hiçbir Sherif'in adının komünist faaliyetlerle birlikte anıldığını duymamıştır. Bu muhbirlerden biri Sherif'i kişisel olarak da tanımaktadır.

Oklahoma Üniversitesi'nden FBI'ın görüştüğü Dr. P. T. Teska, Sherif ile birlikte çalıştığını, Sherif'in yabancı bir hükümetin ideolojisine ilgi gösterdiğine asla tanık olmadığını, Sherif'in ne öğrencileriyle ne de fakülte üyeleriyle çok sık bir araya geldiğini, ama bunun nedeninin Sherif'in her an bir sosyal psikolojik teoriyle meşgul olması olduğunu söyler. Teska'ya göre Sherif ABD'de kalıp Amerikan vatandaşı olmak istiyordu. Teska, Sherif gibi bir profesörle sahip olmakla Oklahoma Üniversitesi'nin çok şey kazandığını söyler. Sherif Teska'ya göre, herhangi bir güvenlik riski teşkil etmemektedir. Dr. Solis

L. Kates de, Sherif'in uluslararası saygınlığı olduğunu, Sherif'in bütün yayınlarını okumuş olduğunu ve Rusya da komünist yanlısı sayılabilecek herhangi bir teoriye denk gelmediğini söyler. Yine aynı fakülteden Dr. Carl L. Oldroyd da Sherif'in ilk defa kampüse geldiğinde kişisel karakteristik özelliklerinden dolayı diğer akademisyenlerin onunla anlaşamayacaklarının belli olduğunu söyler. Buna karşın Sherif, sosyal psikoloji alanında çok saygı duyulan bir otoritedir ve zamanının çoğunu araştırma projelerine ayırır. Yabancı olmasına rağmen herhangi bir güvenlik riski taşımamaktadır ve Amerikan karşıtı aktivitelerde bulunduğu dair şüpheye yer veren herhangi bir davranışına da denk gelinmemiştir.

Rapora göre görüşülen akademisyenlerin hepsi, Sherif'in yaban-

FBI'nın bağlantılarından biri de şöyle bir olay anlatmıştır: Kansas City Göçmen ve Vatandaşlık Servisi'nden bir memur kampüste Sherif ile ilgili olarak defalarca soruşturma yapmış, Sherif'in kendisiyle de görüşmüştür. FBI muhbir bir keresinde Sherif'in bir görüşmeye geç geldiğini ve Göçmen ve Vatandaşlık Servisi'nden gelen kişinin, eğer Sherif 15 dakika içinde gelmezse ertesi gün tutuklama emriyle geleceğini söylediğini, ancak Sherif'in 15 dakika içinde gelmesiyle sorunun çözüldüğünü anlatmıştır. Aslında bu kadar küçük bir olayın bir yıl sonra FBI soruşturmasına taşınması, dönemin havasını iyi yansıtmakta, bu tür bir soruşturmanın ne kadar tehlikeli boyutlar taşıdığını daha iyi göstermektedir. Bu aynı zamanda Sherif aleyhine ifade verenlerin bu davranışlarının boyutlarını da gözler önüne sermektedir.

Raporda ayrıca Sherif'in son üç ay içinde kimlerden mektup aldığı ve bu kişilerin adresleri bulunmaktadı. Toplam 20 mektubun önemli bir kısmı ya yayınevleri ve bilimsel dergiler ya da başka üniversitelerin öğretim elemanları tarafından gönderilmiştir.

Oklahoma'daki FBI ajanları ayrıca Sherif'in iletişimde olduğu John Hopkins Üniversitesi'nde çalışan Profesör Richard S. Lazarus, Columbia Üniversitesi'nde çalışan S. Stansfeld Sargent ve eşi Virginia Sargent hakkında da bilgi topladılar.¹⁷ Lazarus'la ilgili herhangi bir şüpheli durum bulamadılar.¹⁸ Ama Sargent, Başkan Truman'ın silah programına karşı senatörlere ve kongre üyelerine yönelik yazılmış olan bir açık mektubun ve 1947'de ölen komünist Peter Cacchione yerine yine komünist Simon W. Gerson'un New York Eyalet Meclisi'ne Brooklyn temsilcisi olarak girmesini destekleyen gazete ilanının imzacıları arasında olmasından dolayı dikkat çekmekteydi.¹⁹

COLUMBIA ÜNİVERSİTESİ'NDE SORUŞTURMA

Soruşturmanın bir ayağını da Sherif'in doktora sınavı yaptığı Colum-

Sherifler'in komşuları da, Muzafer ve Carolyn'in birbirleriyle ilişkilerinin oldukça arkadaşça olduğunu, çok az ziyaretçilerinin olduğunu ve Amerikan karşıtı faaliyetlerde bulunduklarına dair şüphe uyandıracak bir şey tanık olmadıklarını söylerler.

bia Üniversitesi oluştuyordu.⁴⁰ Burada da üniversite sekreterliği ve kimi öğretim üyeleriyle görüşüldü. Psikoloji bölümü sekreteri Laura Miller, Sherif'i Columbia'da doktora yaptığı zamandan tanıdığını, sadakatinden şüphe edecek bir durum olmadığını söylüyordu. Psikoloji bölüm başkanı N. E. Garrett de Sherif'i iyi tanıdığını, Sherif'in özellikle sosyal psikoloji alanında güçlü ve bağımsız yargıları olduğunu, tarafsız, bilimsel görüşleri olan bir sosyal psikolog olarak ABD hükümetinin demokratik ilkelerine karşı çıkan bir eğilimine tanık olmadığını ve bir sosyal psikolog olarak Sherif'in, komünizmin toplumsal ve siyasal zaafırlıklarının farkında olacağından, komünizme meylenmesinin mümkün olmadığını ileri sürüyordu. Profesör Fred S. Keller da kendisiyle yapılan görüşmede, Sherif Harvard'da mastır öğrencisiyken kendisiyle tanıştığını ve Sherif'in siyasi ve ideolojik görüşlerini o zamandan bildiğini ifade eder. Ona göre Sherif her zaman demokratik hükümet biçimlerini savunmuştur. Psikoloji bölümünün kütüphane görevlisi Bayan Enrico Tunnell de Sherif'i her zaman mükemmel bir karakter ve ahlaka sahip biri olarak hatırladığını belirtir. Sherif'le defalarca konuşmuş ve onun tehlikeli bir siyasi görüşe taraf olabileceğine dair en ufak bir şüpheye kapılmamıştır.

Columbia'daki araştırmada Sherif aleyhinde görünen tek bulgu, Sherif'in referans olarak gösterdiği doktora hıcağı Gardner Murphy'nin adının Amerikan Karşısı Faaliyetler Komitesi tarafından birçok faaliyeti nedeniyle zikredilmiş olmasıdır.

NEWARK'TA SORUŞTURMANIN DEVAMI

E. G. Boring'in ifadesine dayanarak Newark'ta Hadley Cantril ve Herbert S. Langfeld'le görüşülmesi gündeme gelir. Daha önce de belirtildiği gibi Cantril'le görüşülmüş ve bundan sonra görüşmelerin dışında bırakılmasına karar verilmişti. Ancak Langfeld ile görüşüldü.⁴¹ Langfeld Sherif'i iyi tanıdığını, burnu büyüklüğü, ukalalığı ve hep merkezde durma is-

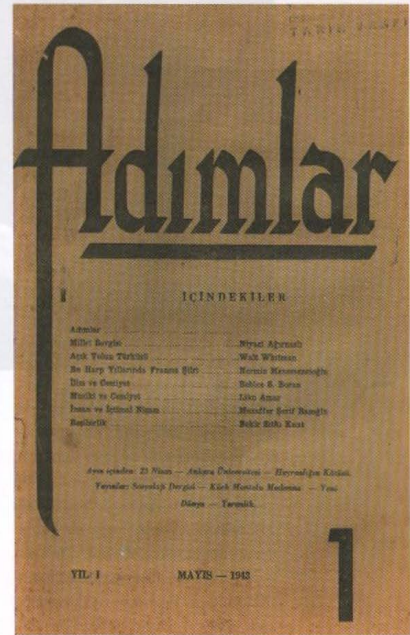
teği nedeniyle pek sevmediğini, ama ne Sherif'in ne de karısının komünizme ya da Rusya'ya sempati duyduklarına dair bir şey görüp işitmediğini söyler. Sherif'in Gordon Allport'la ilişkisi ile ilgili olarak kendisiyle yeniden görüşülen Carroll Pratt ise, aralarındaki ilişkinin sadece katı bir öğretmen-öğrenci ilişkisi olduğunu, Sherif'in Harvard'dan ayrılıp doktoraasını Columbia Üniversitesi'nde yapmasını nedenini ise, Sherif'in Allport'un çok değer vermediği bir konuda çalışmak istemesiyle ilişkilendirir. Ayrıca Sherif hakkında bilgi verebilecek iki Türk vatandaşının isimlerini verir. Bu kişilerden biri Philadelphia'da yaşamaktadır, diğeri ise o sıralarda Chicago'da bulunan "Bayan Fuat Baymur"dur.

Dönemin ABD'sinde kadınların kendi isimleriyle değil, kocalarının isimleriyle anılmalarından kaynaklı bir karmaşa doğmuştur. FBI'in Chicago şubesi ve merkez arasındaki yazışmalarda,⁴² üniversitede bulunan Baymur soy isimli tek kişinin Feriha Handan Baymur olduğu ve Fuat Baymur'un Feriha Baymur'un eşi mi, yoksa babası mı olduğunun Chicago Üniversitesi'nin kayıtlarından anlaşılamadığı ifade edilmektedir.

PHILADELPHIA'DAKİ SORUŞTURMA

Carroll Pratt'in verdiği isimler doğrultusunda harekete geçen FBI, Philadelphia'da adı verilen kişiyle iletişim kurdu.⁴³ Bu kişi Sherif'i Ankara'dan tanıyordu ve erkekti. Kimliğinin gizli tutulmasını isteyen bu şahıs verdiği ifadede, adını hatırlayamadığı bir kişiyle birlikte Sherif'in Ankara'da *Adımlar* adında bir dergi çıkarttığını, derginin bilimsel konuları işlediğini, çok farklı konuları ele aldığını, aşırı milliyetçile ve ırkçılığa karşı olduğunu ve çok liberal bir dergi olduğunu bildirdi. Bu kişinin aktarımlarına göre, Sherif Ankara Üniversitesi'nde eğitim verirken aşırı milliyetçiler ve kimi azınlık grupları sadece saf Türk kanına sahip şahısların yüksek hükümet mevkilerine getirilmesini savunuyorlardı ve hükümette "karışık kana" sahip

olanları kötüliyorlardı. Oysa Asya ve Avrupa'nın arasında bulunmasından dolayı Türkiye'de halkın kanı oldukça karıştı. Sherif *Adımlar*'da yazdığı çok sayıda yazıda aşırı milliyetçilere saldırdı ve ırkçılıkla ilişkili kan testlerinin yanlışlığını göstermeye çalıştı. Bu yazıların sonucunda aşırı milliyetçiler ve azınlık grupları

içinde çok sayıda düşman edindi. Daha sonra, muhtemelen 1944 yılında bu aşırı milliyetçilerden ikisi hükümette bakan oldular. Sırer adındaki biri Eğitim Bakanı olurken, ifadeyi veren şahsın ismini hatırlayamadığı bir diğeri⁴⁴ de çalışma bakanı oldu. Aşırı milliyetçilerin hükümette güç kazanması sonucu Sherif 1944 yılında komünist olmak suçlamasıyla gözaltına alındı. O sırada Ankara Üniversitesi'nden Egitim Bakanlığı'na bağlıydı ve Sherif'in yararına bir şey yapamadı. Serbest bırakılmasından kısa süre sonra Sherif, Türkiye'nin Devlet Başkanı tarafından kabul edildi. İfadeyi veren kişi için bu durum, Sherif'e bir haksızlık yapılmış olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Sherif'e gözaltına alınıp serbest bırakılmasından sonra Ankara

Adımlar dergisinin ilk sayısına yazı verenler arasında Behice Sadık Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu da var.

Tarih Vakfı Arşivi.

Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın 1948 yılında üniversiteden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanacak mahkemede yargılanıyorlar.

Üniversitesi'nde tam profesörlük ve Princeton Üniversitesi'yle profesör değişimi amacıyla ABD'ye gidiş izni verildi. ABD'de Amerikalı bir kadınla evlenen Sherif, yabancı biriyle evli kişilerin hükümete bağlı bir pozisyonda bulunamayacağını söyleyen 1926 tarihli bir Türk yasasına istinaden Ankara Üniversitesi'nden çıkarıldı. İfadeyi veren şahıs, Sherif'in yakın arkadaşlarının kimler olduğu sorulduğunda Behice Boran ve Niyazi Berkes isimlerini verir. İfadeyi veren şahıs Boran'ın da *Adımlar*'ın makaleler yazdığını emin olduğunu, çok emin olmasa da Berkes'in de bu dergi için yazmış olduğunu sandığını söyler. Yine Boran ve Berkes'in, Pertev Boratav'la birlikte parlamentonun bu kişilere ayrılan bütçeyi kesmesiyle 1949-1950 gibi üniversiteden çıkartıldıklarını söyler. Her üçü de aşırı milliyetçi gazeteler tarafından komünist olmakla, komünist düşüncelerini sınıfa taşıyıp öğrencilere yaymakla suçlanmıştı. Boran Kore'ye asker gönderilmesine karşı barış dilekçeleri ve manifesto-ları için imza toplamıştı ki, bu ifadeyi veren kişi için komünist yanlış bir tutuma işaret ediyordu. İfadeleri veren kişi, Ankara'da bu profesörle-

rin üniversitede kalmasını protesto eden bir öğrenci gösterisi olduğunu, üniversitenin hükümetten bağımsız olarak sorunu ele aldığını, ama herhangi bir kanıt bulamadığını, bunun üzerine yapılan öğrenci gösterisinden sonra da hükümetin bu üç kişiye ayrılan bütçeyi kestğini anlatır. Bunun üzerine Boran, Berkes ve Boratav mahkemeye başvurmuş, komünist suçlamaları ispat edilememiş, ama yine de Ankara Üniversitesi'ne dönmemişlerdir. Buna istinaden, ifadeyi veren kişiye göre bu Sherif'in yakın arkadaşları Boran ve Berkes'in komünist eğilimleri olmadığını gösterir. *Adımlar*'daki yazıları ve yayıncılığının yanı sıra Sherif bu dönemde üniversite dergilerine de bilimsel makaleler yazmıştır. İfadeyi veren kişi ayrıca Sherif'in *İrk Psikolojisi* adından bir de kitap yazdığını, kitabın Sherif'in görüşleri doğrultusunda arı ırk düşüncesinin yanlışlığını gösterdiğini söyler. İfadeyi veren kişi, Sherif'in sadece *Adımlar*'daki yazılarından dolayı değil, çok akıllı biri olması ve pek çok kimsenin kendisini kıskanması nedeniyle de Ankara'da birçok düşmanı olduğunu söyler. Hatırlayabildiği kadariyle, Sherif geçimi zor, kolay sinirlenen, fikirlerine çok

bağlı ve çok hırslı bir kişiydi. İfadeyi veren kişi sonuç olarak Sherif'in Türkiye'de komünist partisinin ya da herhangi bir komünist cephe örgütünün üyesi olduğunu inanmadığını, komünist ideolojiye taraf olmadığını bildiğini söyler.²⁵

CHICAGO'DAKİ SORUŞTURMA

3 Haziran 1953'te FBI Feriha Baymur'la görüştü.²⁶ Baymur Gazi Terbiye Enstitüsü'nde ve Ankara Üniversitesi'nde Muzafer Sherif'in öğrencisiydi. Sherif Baymur'a Charlotte Bühler'in *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi* adıyla çıkan kitabını çevirmekte yardımcı olmuştu. Baymur'un ifadesine göre kitabın Sherif'teki kopyası imzalıydı, bu da Sherif'in Bühler'i tanıyor olabileceği anlamına gelmekteydi. Bühler o sıralarda ABD'de bulunuyordu. Baymur Sherif'in Türkiye'de takriben 1944-1946 yılları arasında komünist olarak yargılandığını ama suçsuz bulunduğunu, Sherif'in herhangi bir komünist faaliyetine tanık olmadığını söylüyordu. Baymur Sherif'in Behice Boran'la birlikte adını hatırlayabildiği bir dergi yayınladığını, derginin birçok kişi tarafından

"pembe" olarak kabul edildiğini ifade ediyordu. "Pembe" ifadesi derginin komünizme meyilliyi anlamındaydı. Ancak Behice Boran hakkındaki komünist olma iddiaları da ispatlanamamıştı. Baymur Türkiye'de insanların Sovyetler Birliği'ne yakın olmaktan kaynaklı komünizme ilgisi oldukça bilinçli olduklarını, bu yüzden de birçok durumda konformist olmayan kişilerin komünistlikle suçlandığını söylüyordu. Sherif de konformist değildi ve bu yüzden çok düşmanı vardı. Baymur ayrıca Sherif'in olgunlaşmamış ve nazik olmayan biri olarak hatırlamaktadır. Sherif Türkiye'deyken diğer profesörlerden çok öğrencileriyle ilgileniyor, bu yüzden de diğer profesörler tarafından sevilmiyordu. Buna karşın, alanının otoritelerinden biriydi. Baymur, Sherif'in kendisine sorulan *İrk Psikolojisi* kitabının adının tanıdık geldiğini, ama kitabı hatırlayamadığını söylüyordu.

Böylece Sherif hakkındaki soruşturma 21 Temmuz 1953 tarihli bir rapor ve memorandomla "bütün mantıksal soruşturma tamamlanmıştır" ifadesiyle sonuçlandırıldı.¹⁷ Sherif'in Ameri-kan karşıtı faaliyetlerde bulunduğu ya da komünizm taraftarı olduğu bulunamadı. Sherif'in "ABD'ye sadakati" FBI sınavından geçmişti.

SONUÇ

Sherif hakkında yapılan, 18 Haziran 1952'den 21 Temmuz 1953'e kadar on üç farklı şehirde sürdürülen, Sherif'in öğrencilik yıllarındaki komşularından, öğrencilerine kadar son 23 yılda hayatına girmiş birçok insanı içine alan bu soruşturma birkaç açıdan ilgi çekicidir. Birincisi ABD'de haklarında soruşturma yapılmış ve FBI kayıtlarında "Türk öğrenciler arasında komünist grup" adıyla anılan bir grup vardı. Bu grubun kimlerden oluştuğu ve bu grup lehine ve aleyhine ne gibi ifadelerin verilmiş olduğu araştırılmayı bekliyor. İkincisi Sherif hakkındaki verilen ifadeler Sherif'in 1950'lerin başlarındaki ilişkileri hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Hatta Sherif'in Türkiye'deki çalışma ve mücadele yıllarının onun karakterinde bir değişiklik yaptığını da tespit etmek mümkündür. Genç bir öğrenci olarak davranışlarıyla takdir gören Sherif'in Türkiye'den ayrılması sonrasında mesleki ilişkilerinde zorlanması, Sherif'in göç hikâyesinin pek de kolay olmadığını düşündürüyor. Sherif'in bu kişilik özelliklerinin mesleki ve özel ilişkilerine yaptığı sarsıcı etki ve bu etkinin Sherif'in kimi eski dostlarının nasıl ihbarcılığa ittiğini gözlemek ilginçtir. Gerçi Sherif aleyhinde ifade veren Hadley Cantril daha

sonra da CIA destekli projeleri yürütmesiyle dikkat çekmiştir. Üçüncüsü sorgulanan Türkiye kökenli kişilerin Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi'nde yaşanan olayları aktarıp biçimleri, bizim bugün ayrıntısıyla bildiğimiz olayların, o dönemin tanıklarının (en azından bir kısmının) kafasında aslında çok da ayrıntılı bir şekilde yer tutmadığını, dönemin tanıklarının tarihleri birbirine karıştırdıklarını, bilgilerinin de çoğu zaman basmakalıp ve hatta yanlış ya da çarpıtılmış olduğunu göstermektedir. Örneğin Sherif komünist olmak suçlamasıyla hiçbir zaman yargılanmamıştır. Son olarak McCarthy döneminin cadı avının boyutları, soruşturmaların kapsamı ve bu soruşturmalara harcanan kaynakların büyüklüğü dehşete düşürücüdür. Kamu kaynaklarından finanse edilen ve ajanların günlerini harcadıkları bu soruşturmalarda entelektüel çevrelerde güvensiz bir ortam yaratılmış ve yapılan görüşmeler nedeniyle kimi entelektüeller mesleki yaşamlarında izole edilmişlerdir. Sherif'in yıllar önce evine ziyarete gelen kişilerin yabancı bir dil konuşması ya da Sovyetler Birliği hakkında herhangi bir arkadaşına olumlu bir şey söylemiş olmasının bu raporlarda yer tutması, McCarthy dönemindeki hezeyanlı havayı anlamak için ipuçları sunmaktadır.

DİPNOTLAR

- 1 Belirmek gerekir ki, FBI dosyaları, özel hayatın ve ABD'nin devlet güvenliğinin korunması gibi nedenlerle sınırlı erişimli dosyalardır. Araştırmacılar verilen kopyalarda araştırmaya konu olan kişi dışında, yaşadığı talimatı edilen kişilerin isimleri kapatılmakta, bu da bazen belgelerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Kimi raporların yazılmasını ya da görülen kimi şahısların isimlerinin verilmesi bu sınırlamayla ilgilidir.
- 2 FBI Müdüründen (John Edgar Hoover) Washington Field'daki Görevli Özel Ajana (Special Agent in Charge, SAC) Memorandum, 18 Haziran 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 3 John Edgar Hoover'dan John W. Ford'a mektup, 22 Eylül 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 4 John Edgar Hoover'dan bilinmeyen bir kişiye mektup, 18 Ağustos 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 5 FBI Müdüründen Oklahoma City'deki Görevli Özel Ajana Memorandum, 18 Ağustos 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 6 Oklahoma City'deki Görevli Özel Ajandan FBI Müdürüne Memorandum, 3 Temmuz 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 7 Malcolm G. Mueller, FBI, Washington D.C. Rapor, 5 Eylül 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 8 New York'ta Görevli Özel Ajandan FBI Müdürüne Memorandum, 20 Nisan 1953.

- 9 Oklahoma City'de Görevli Özel Ajandan FBI Müdürüne Memorandum, 9 Eylül 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 10 FBI Müdüründen Oklahoma City'de Görevli Özel Ajana Memorandum, 30 Eylül 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 11 FBI New Haven, Connecticut, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 11 Eylül 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 12 FBI Newark, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 30 Eylül 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 13 Newark'ta Görevli Özel Ajandan, FBI Müdürüne Memorandum, 22 Aralık 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 14 FBI Boston, Mass. Yazarı Bilinmeyen Rapor, 20 Kasım 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 15 Leo P. Kelly, FBI New York Rapor, 10 Temmuz 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 16 Byron E. McFall, FBI, Oklahoma, Rapor, 2 Aralık 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 17 Byron E. McFall, FBI Oklahoma City Rapor, 30 Nisan 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer; Bernard J. O'Donnell, FBI Baltimore Rapor, 3 Haziran 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer; Lloyd S. Goodrow, FBI New Haven Rapor, 15 Haziran 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 18 FBI, Pittsburgh, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 21 Temmuz 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 19 Leo P. Kelly, FBI New York Rapor, 10 Temmuz 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer.

- 20 John A. Broderick Rapor, 4 Aralık 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 21 FBI, Newark, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 18 Aralık 1952, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 22 Chicago da Görevli Özel Ajandan FBI Yönetimi'ne Memorandum, 19 Mart 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer; John Edgar Hoover'dan bilinmeyen bir kişiye memorandum, 9 Nisan 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer; John Edgar Hoover'dan bilinmeyen kişiye memorandum, 11 Nisan 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 23 FBI, Philadelphia, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 17 Nisan 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 24 Söz konusu kişi Sadi İrmak T. Sadi İrmak 7 Haziran 1945'te Resat Şemsettin Sıracı ile 5 Ağustos 1946'da bakan olmuşlardı.
- 25 Bu kişinin ifadelerinde ciddi bilgi yanlışları vardır. Berkes, Boran ve Boratav'ın üniversiteden tasfiye edilmeleri 1948 yılında denk düşer. Yılları karıştığı için olsa gerek, olayları da birbirine karıştırmaktadır.
- 26 FBI, Chicago, Yazarı Bilinmeyen Rapor, 21 Haziran 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer.
- 27 Byron E. McFall, FBI, Oklahoma City Rapor, 21 Temmuz 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer; Oklahoma City'de Görevli Özel Ajandan FBI Müdürüne Memorandum, 21 Temmuz 1953, FOIA, Sherif, Muzaffer.

HADRIANOPOLİS SAVAŞI VE ROMA İMPARATORLUĞU İÇİN YARATTIĞI SONUÇLAR

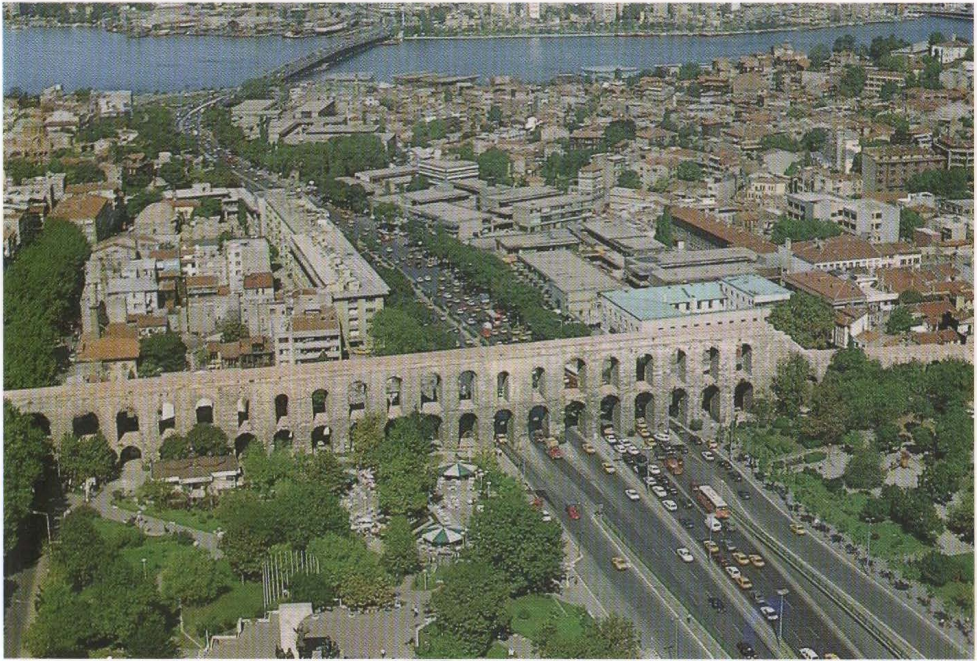
MUSTAFA H. SAYAR

Hadrianopolis Savaşı sadece Trakya bölgesindeki Roma hâkimiyetini etkilemekle kalmamış aynı zamanda yüz yıl sürecek büyük bir kavimler göçünün başlamasını da tetiklemiştir. 476'ya kadar devam eden bu süreç sonunda Roma İmparatorluğu'nun batısı ve Roma şehri tamamen Gotların eline geçmiştir. Eskiçağ ve Geç Antik Devir Roma devleti ve ona bağlı olarak gelişerek yayılan eyalet sistemi ile sosyo-kültürel yapı da büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

9 Ağustos 378 günü İmparator Valens, Got kabilelerinin başkenti Konstantinopolis'i yağmalamalarını önlemek üzere birlikleriyle Hadrianopolis'e gelmiş ve şehrin kuzeyinde Gotlarla bir gün süren büyük bir meydan savaşına tutuşmuştu.

1635 yıl önce 9 Ağustos 378 günü Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinden sorumlu olan İmparator Valens denetimi altında bulunan Moesia ve Trakya bölgelerine kuzeybatıdan büyük boylar halinde giren Got kabilelerinin başkenti Konstantinopolis'i yağmalamalarını önlemek üzere birlikleriyle Hadrianopolis'e (-Edirne) gelmiş ve şehrin kuzeyinde Gotlarla bir gün süren büyük bir meydan savaşına tutuşmuştu. 9 Ağustos 378 gününün sonunda Roma ordusu Hannibal karşısında MÖ 216 yılında İtalya'da Roma'nın kuzeyinde aldığı ve yaklaşık 70.000 asker kaybettiği Cannae yenilgisinden (Titus Livius 22, 43 – 50) daha büyük bir kayba Gotlar karşısında uğramıştı. Hadrianopolis Muharebesi'nde İmparator Valens muharebenin sonuna doğru durumun kötüye gittiğini görerek bizzat savaşa katılmış ve savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Hadrianopolis Meydan Muharebesi'ne katılan seçkin Roma piyade ve süvari birliklerinin neredeyse tamamı Gotlar tarafından imha edilmişti. Bu makalede savaşın nedenleri, seyri ve sonucu bu önemli tarihi olayın görgü tanığı olmamasına rağmen güvenilir kaynakları sayesinde en ayrıntılı bilgileri veren Antakyalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un

anlatımına dayanılarak yorumlanmaktadır.

Bu meydan savaşta sadece Trakya bölgesindeki Roma hâkimiyetini etkilemekle kalmamış aynı zamanda yüz yıl sürecek büyük bir kavimler göçünün başlamasını da tetiklemiştir. 476 yılına kadar devam eden bu süreç sonunda Roma İmparatorluğu'nun batısı ve sonsuz şehir «*urbs aeterna*» olarak tanımlanan Roma şehri tamamen Gotların eline geçmiş, Eskiçağ ve Geç Antik Devir Roma devlet ve ona bağlı olarak gelişerek yayılan eyalet sistemi ile sosyo-kültürel yapı da büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Diokletian tarafından başlatılan askeri ve sivil yönetimin tümüyle ayrılması süreci MS 306 ile 337 yılları arasında Roma imparatoru olan ve tekrar tek adam yönetimine dönüş yapan Konstantin döneminde tamamlandı. Bu dönemde Balkan Yarımadası'nın yönetiminin başına bir tür ordu komutanı olan *magister militum per Illyricum* atandıği görülmektedir. MS 4. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreği boyunca Roma

imparatorları, Valerianus, Gallienus ve Claudius Gothicus Balkanlar'a inmeye çalışan Gotları başarıyla geri püskürttükleri ve özellikle 367 ile 369 yılları arasında 1. Got Savaşı olarak adlandırılan dönem sonrasında 4. yüzyılın son çeyreğindeki Hun saldırılarına kadar Balkanlar'da sakin bir dönem yaşandı.

Valens 28 Mart 364 günü ağabeyi Valentinianus tarafından Konstantinopolis'te ortak imparator olarak tahta çıkmıştı. Valens koyu bir Hristiyan idi ve Arianlıkların taraftarıydı. Valens'in imparator oluştundan yaklaşık 10 yıl sonra MS 4. yüzyılın son çeyreği başlarında Doğu Avrupa'da Hunların güneye doğru harekete geçmeleri ve 375 yılında Ermanarich'in Got Krallığı'nı yıkmalarının sonrasında Gotların bir kolu olan Alan ve Terving kabilelerine saldırılarıyla Tuna Nehri havzasından Trakya'nın güneydoğusuna kadar bir göç dalgasının yayılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Çoğunluğu Türk boylarından oluşan Hunların göç hareketi nedeniyle Terving kabilesi mensupları 376 yılında İmparator

Valens'ten Roma İmparatorluğu'nun en iyi tahkim edilmiş sınırlarından biri olan Tuna sınırını aşarak sınırın güneyinde uzanan Moesia ya da Trakya topraklarında Roma Devleti'nin koruması altında yerleşme izni istediler. Got kabilelerinin savaşçı özelliklerini bilen Valens, Tervinglerin ordusuna güç katacağını ve bunun için fazla bir masraf etmesi gerekmediğini düşünerek onlara bu izni verdi.

Bu dönemin olaylarını oldukça gerçekçi bir yorumla değerlendirerek yazan Antakyalı tarihçi Ammianus Marcellinus *Roma Tarihi* başlıklı eserinin 31. kitabının 4. bölümünde Valens'in ve çevresindeki kurmay heyetinin verdiği bu kararın Roma Devleti'nin güvenliği için ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğunu sınırları geçen Got kabilelerinin sayısı dikkate alındığında daha iyi anlaşıldığını yazmaktadır. Roma sınır birliklerinin lojistik olanakları ve denetleme yeteneklerinin üstünde, çok sayıda insan ve silahla Tuna sınırını Durostorum (= Silistre) yakınlarından geçen Got kabileleri yiyecek ve içecek bulmak amacıyla yağmaya başlayınca

İmparator Valens zamanında yapılan ve Bozdoğan Kemerı olarak da bilinen su kemerinin Saraçhane'deki bölümü halen ayaktaadır.

İstanbul Sarayburnu'nda Gotlar sütunu olarak bilinen sütunun ve kaidesindeki Latince yazıtın M.S. 4. yüzyılın son çeyreğindeki Got savaşları döneminde dikildiği sanılmaktadır.

Roma Devleti'nin güvenliğini sağlamakla görevli Trakya bölgesindeki birlikler ve onların komutanı olan Lupicinus ile gerginlik yaşamaya başladı. Romalılar ile Gotlar arasında savaşın başlamasına sebep olan olay Gotların işe sorunlarını gidermek için Marcianopolis şehrine (bugünkü Bulgaristan'da Varna yakınlarındaki Devnya yerleşmesinde bulunmaktadır) zorla girmeye çalışmaları ve şehrin halkıyla yumrulaşmaya kadar varan gerginliklerin oluşmasıydı. Bu durum kısa sürede savaşa dönüştü ve Lupicinus ile emrindeki askeri birlikler Gotlar tarafından imha edildiler. Ammianus Marcellinus hem Romalı yerel yöneticilerin ve hem de Got önderlerinin birlikte yaşamayı bece-remediklerini belirterek her iki tarafı da savaşın başlamasından sorumlu tutmaktadır. Gotların sayıca çok fazla olmalarına karşın Romalıların sivil ve askeri yönetim sisteminin lojistik, idari ve taktik yetersizliğinin Roma Devleti'nin bu yeni duruma uygun çözüm geliştirmesinin önündeki en büyük engel olduğu anlaşılmaktadır (Ammianus Marcellinus 31, 4, 6).

Ammianus Marcellinus'a göre Trakya'da gelişen savaşta Romalılar aleyhine olan en önemli unsurun Gotların sayılarının Romalılardan çok fazla olmalarıydı. İmparatorluğun doğu ve batısından gelen birliklerin topluca Gotlara karşı koymasına rağmen sayıca kat kat fazla olan Gotların akınlarının durdurulmaları mümkün olamadı (Ammianus Marcellinus 31, 7, 16). Bu nedenle Romalılar iskân olmayan bölgelerde tuzak kurup Gotları pusuya düşürerek yok etmeye çalıştırsa da Alan ve Hun kabilelerinin desteğini alan Gotlara karşı bu yöntem başarılı olamadı (Ammianus Marcellinus 31, 8, 1 ve 4-5). Gotlar ilerleyişlerini sürdürerek Hadrianopolis (=Edirne) yakınlara vardılar. Bu durumda İmparator Valens onların Konstantinopolis'e kadar ilerlemelerini önlemek için başkentten 11 Haziran'da yola çıktı ve önce bugünkü Küçükçekmece Gölü civarında bulunan Melantias'ta bulunan imparatorluk çiftliğine geldi. Burada doğu eyaletlerinin seçkin birliklerinden oluşan ordusuna moral

veren konuşmalar yaparak onlara hediyeler verdi ve para dağıttı. Birkaç gün sonra yürüyüş emri vererek yol üzerinde önemli bir menzil istasyonu olan Nike'ye (=Havsa) ulaştı. Burada keşif kollarından gelen bilgileri değerlendirerek Hadrianopolis'e geldi. Valens, Trier'den gelmesi beklenen yeğeni Gratianus'un ve beraberindeki Roma ordusunun Hadrianopolis'e varışını beklemeden kendi ordusundan sayıca çok fazla olan Gotlara saldırmaya karar verdi (Ammianus Marcellinus 31, 12, 5). Bu çok erken verilmiş bir karardı. Gratianus'u kışkırttığından kolayca kazanacağından emin olduğu zafere onu ortak etmek istememişti (Ammianus Marcellinus 31, 12, 7) ve bu nedenle onun gelmesini beklememişti. Oysa Gratianus çok

sayıda hızlı hareket eden süvariye sahip olan Gotlara kesinlikle kendisini beklemekten saldırmamasını önermişti. Ammianus Marcellinus Roma ordusunun keşif kollarının Got kuvvetlerinin sayısını yaklaşık 10.000 olarak bildirmelerinin Roma kurmay heyetinin hatalı bir şekilde yığınak yapmasına yol açtığı, Gotların gerçek sayısının bu sayının en az dört ya da beş katı olduğunu belirtir (Ammianus Marcellinus 31, 12, 1). Bunlara ilaveten Valens ve kurmayları yazacağında Konstantinopolis'ten Hadrianopolis'e yürüttükleri birlikleri yeterli kadar dinlendirmeden, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadan, onları yarı aç ve susuz olarak çok sıcak bir havada tam öğle saatinde savaşa sokma hatasına düştüler (Ammianus Marcellinus 31, 12, 11 ve 13). Gotlar ise muharebe öncesinde 8 Ağustos günü barış görüşmeleri yapmaya teklif ederek zaman kazanmaya çalıştılar. Böylece Alatheus ve Safrax adındaki Got önderlerinin komutasındaki süvarilerin muharebe alanına zamanında ulaşmalarını sağladılar (Ammianus Marcellinus 31, 12, 12-13). 9 Ağustos sabahı Valens, imparatorluk hazinesini ve birliklerin sancaklarını yeterli kadar muhafızla güvence aldıktan sonra Hadrianopolis'in surları önündeki karargâhından yola çıkarak birlikleriyle Gotların bulunduğu 12 ile 17 kilometre uzaklıkta olduğu tahmin edilen bölgeye öğleyin günün en sıcak olduğu saate ulaştı. Fritiger kabilesinin önderleriyle görüşmeye ve bazı rehaneler vererek ateşkes anlaşması yapmaya çalıştı (Ammianus Marcellinus 31, 12, 14-16). Ammianus Marcellinus'un anlatımından Got kabileleri arasında Romalılarla anlaşma konusunda görüş ayrılığı olduğu, Fritiger kabilesinin Romalılarla bir barış anlaşması yapmaya yakın olduklarını ancak diğer kabilelerin bu öneriye sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır. Sağ kanatta ön saflara süvari birliklerini yerleştiren Valens merkezde piyade birliklerini ve sol kanada süvari birliklerini konuşlandırdı. Yedek birlikler olarak Batava (=Bugünkü Almanya — Hollanda sınır bölgesinden Roma ordusuna katılan atlı birlikler) kökenli süvarileri geride görevlen-

Kayapa ve
Hasanaga
köyleri.

dirdi (Ammianus Marcellinus 31, 12, 11-12). Gotlar ise arazi yapısına uygun olarak yaya birliklerini konuşlandırmışlar ve arabalardan oluşan bir kale tahkimatı yapmışlardı. Romalıların savaş başlayana kadar varlığından haberdar olmadıkları Alatheus ve Safrax komutasındaki süvari birlikleri ise arabalardan yapılmış tahkimatin bulunduğu tepenin arkasına saklanmıştı (Ammianus Marcellinus 31, 12, 11 ve 17). Roma ordusunun disiplin düzeyinin de olması gerekenin çok altında olduğunu yazan Ammianus Marcellinus'un ne kadar haklı olduğunu *scholae palatinae* olarak tanımlanan seçkin birliklerden oluşan saray muhafızlarının arasında bulunan ok ve kargı atan *sagittarii* ve *scutarii* birliklerinin daha Valens ile Gotlar arasında üst düzey bir Romalının Gotlara rehin olarak verilmesi karşılığında geri çekilmelerine yönelik görüşmelerinin devam ettiği sırada herhangi bir saldırı komutu verilmeden sol kanattan Gotlara saldırmaları göstermektedir (Ammianus Marcellinus 31, 12, 16-17). Böylece muharebe imparatorun ve kurmay heyetinin beklemediği bir anda başlamış

oldu. *Sagittarii* ve *scutarii* birliklerinin ani saldırısını Gotlar hemen geri püskürttüler. Bu durumsol kanatta yer alan piyade birlikleri hızla ilerleyerek arabalardan oluşturulan tahkimata kadar ilerlediler. Romalılar tam bu tahkimatı imha ederek Gotların savunma hattını yarmak üzereyken Alatheus ve Safrax komutasındaki süvari birlikleri birdenbire ortaya çıkarak oldukça ilerlemiş olan sol kanattaki Roma piyade birliklerini çevirerek imha ettiler. Bu durumu gören sol kanattaki süvari birliği derhal geri çekildiler (Ammianus Marcellinus 31, 12, 17). Ancak Gotların atlı birlikleri onları da takip ederek bir kısmını imha etti. Savaş alanına yayılan at ölülerinin yoğunluğu geri çekilen Roma askerlerinin yolunu kapatarak kaçış hızlarını kesmiş ve Gotların okçuları da kaçmaya çalışsan bu birlikleri büyük ölçüde imha etmişti. Bu durum geride yedek olarak bekleyen Batava birliklerinin de durumun umutsuzluğunu görek hiç savaşa girmeden kaçmalarına neden oldu (Ammianus Marcellinus 31, 13, 9). Valens sağ kanatta bulunduğundan kendisinden en uzak noktada

bulunan bu duruma müdahale edemedi. Büyük ihtimalle muharebe sırasında kalkan toz bulutu Valens ve kurmay heyetinin durumun ne kadar kötüye gittiğini anlamakta gecikmelerinde büyük rol oynamıştı. Valens merkezde ve sağ kanatta bulunan birliklere düzenli olarak geri çekilme komutu verdi. Roma birlikleri birkaç saat başarıyla bulundukları konumu korudular. Ancak Gotların sürekli olarak sayılarını çoğaltarak baskıyı artırmaları susuzluk ve sıcaklık nedeniyle giderek direnci düşen Roma birliklerinin bozguna uğramasına yol açtı. Güneş batarken tüm Roma birliklerinin dağınık bir şekilde kaçmaya başladıkları anlaşılmaktadır (Ammianus Marcellinus 31, 13, 7). Bu aşamada Valens son bir çabayla kendisinin de bulunduğu sağ kanattaki birliklerle bizzat savaşa girdi. *Magister militum* (= Genelkurmay başkanı) Victor bu aşamada yedekte beklediklerini sandığı Batava birliklerini de savaşa dâhil etmek üzere onları çağırma gittiğinde tümünün kaçmış olduğunu gördü. Böylece Romalılar için savaşın sonu gelmişti. Valens büyük ihtimalle *mattarii* ve *lancearii* olarak adlan-

Hasanağa köyü
yakınlarında
irili ufaklı
yüzlerce metal
parça bulundu.

subaylarının ısrarla atına binip savaş meydanından kaçmasını önermelerine rağmen çok sayıda Romalı askerinin ölmesinden dolayı artık hayatta kalmanın şerefisizlik olduğunu düşünerek kahramanca savaşarak askerleriyle birlikte ölmeyi tercih ettiğini vurgulamaktadır.

Savaşın yapıldığı bölgenin topoğrafyası ve savaş alanı hakkında Ammianus Marcellinus'ta çok fazla bilgi yoktur. Sadece arabalardan oluşturulan tahkimatın bulunduğu ve arkasında

Valens kendisinin de bulunduğu sağ kanattaki birliklerle bizzat savaşa girdi. Magister militum Victor bu aşamada yedekte beklediklerini sandığı Batava birliklerini savaşa dâhil etmek üzere onları çağırmaya gittiğinde tümünün kaçmış olduğunu gördü. Böylece Romalılar için savaşın sonu gelmişti. Valens büyük ihtimalle mattiarii ve lancearii olarak adlandırılan seçkin askerleriyle savaşırken Gotlar tarafından öldürüldü.

dirılan seçkin askerleriyle savaşırken Gotlar tarafından öldürüldü (Ammianus Marcellinus 31, 13, 12). Valens ile birlikte 35 kadar üst düzey Romalı subay ve Roma ordusunun çekirdeğini oluşturan piyade birlikleri olan lejyonlar neredeyse tümüyle imha edilmişlerdi. Sadece etraflarını çeviren Gotları yararak savaş alanını terk etmeyi başaran bazı süvari birlikleri kurtulmayı başarmışlardı.

Hadrianopolis Savaşı'nın seyri ve sonucu yukarıda da görüldüğü gibi Ammianus Marcellinus tarafından tümüyle insan unsuru dikkate alı-

narak anlatılmaktadır. Bu anlatımda savaşın sonucuna etki eden nedenler olarak Gotların sayıca çok fazla olmaları, Romalıların ise yorgun ve sayıca az olmaları gösterilmektedir. Ammianus ayrıca savaşın kaybedilmesinin tüm sorumluluğunun kendi konumunu ve Gotların gücünü gerçekçi bir çözümlemeyle değerlendiremeyen ve savaşa çok istekli olan İmparator Valens'te olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlatıma karşı yine Antakyalı bir tarihçi olan Libanios, Hadrianopolis Savaşı'ndan hemen bir yıl sonra 379 yılında kaleme aldığı 24. Söylev'inde İmparator Valens'in

Got süvarilerinin saklandığı tepelerden bahsedilmektedir. Bu durumda 378 yılı Ağustos ayında Romalılar ile Gotlar arasında yapılan meydan savaşının yerinin tam olarak belirlenmesi bugüne değin mümkün olamamıştır. Ancak Ammianus Marcellinus'ta verilen sınırlı bilgilere göre savaş bugünkü Edirne il merkezinde Kaleiçi mahallesinin kuzeydoğusunda, bugün Makedonya Kulesi olarak adlandırılan ve surların kuzeydoğu köşesinin bulunduğu bölgenin civarındaki orduğahtan kuzey - kuzeydoğu yönünde yürüyüşle yarım gün uzaklıkta yapılmış olmalıydı. Consularia Constantinopolitana savaşın yapıldığı yerin Hadrianopolis'ten 12 mil uzaklıkta olduğunu belirtmektedir. Buna göre Roma ordusuyla Gotlar Edirne'nin 17,5 km kuzeyinde ya da kuzeydoğusunda savaşa tutuşmuştu. (Consularia Constantinopolitana 378,2.) (Bkz. Harita). Bu durumda savaşın yapıldığı yerin Edirne il merkezini Lalapaşa ilçesine bağlayan yol güzergahı ile Süloğlu ilçesine uzanan yol civarında Edirne merkezindeki Kaleiçi mahallinden kuzey-kuzeydoğu yönünde yaklaşık 12 ile 18 kilometre uzaklıkta bulunan köylerin arazilerinde aran-

ması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Arazide yapılan gözlemler sonucunda Kayapa köyü ile Hasanaga köyleri arasındaki alanın Hadrianopolis Meydan Savaşı'nın yapıldığı mevki olarak önerilebileceği ihtimali üzerinde durulabilir. Özellikle geçen yıl Hasanaga köyü yakınlarında bir tesadüf sonucu bulunan küre biçimli yüzlerce irili ufaklı metal buluntunun (Resimler) 378 yılında yapılan savaş ile mi yoksa daha sonra Ortaçağ boyunca yapılan savaşlar döneminden mi kaldıklarının kesin olarak belirlenmesi için daha somut bilgi verecek başka buluntulara ihtiyaç vardır.

Valens ile birlikte Roma Devleti'nin doğu eyaletlerinde bulunan en seçkin askeri birliklerinin en az üçte ikisi yok edildiğinden Balkanlar'daki eyaletler 6. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hem Gotlar ve hem de sınır ötesinden gelen diğer kavimler tarafından sürekli yağmalandılar. Kendisi Hristiyanlığı kabul etmeyen bir tarihçi olan Ammianus Marcellinus Hristiyan olan Valens'e şahsen sempati duymaz ve 378 yılındaki Hadrianopolis yenilgisinin ağır sonuçlarının sorumluluğunu Valens'e yükleyerek bu durumu MÖ 216 yılında Roma'nın kuzeyinde Hannibal'e karşı kaybedilen Cannae ve MS 251 yılında Got önderi Kniva'ya yenilen İmparator Decius'un öldüğü Abrittus Savaşı'nın Romalılar için felaket anlamına gelen sonuçlarına ve bu sonuçların ortaya çıkmasına sebep olan Romalılarla karşılaşmaktadır (Ammianus Marcellinus XXXI 13, 13).

Ancak Gotlar da 9 Ağustos 378 savaşından sonra ne imparatorluk hazinesi ve Roma alay sancaklarının bulunduğu Hadrianopolis'i ne de Trakya'daki büyük şehirlerden Philippopolis'i (= Filibe) ve ne de Perinthos – Herakleia'yı (= Marmara Ereglisi) ele geçirebildiler. Bu şehirler kendilerini yerel güçlerinin ustaca kullandıkları mancınklar ve kuvvetli surları sayesinde başarıyla savundular. Konstantinopolis'e kadar çevreyi yağmalayarak ilerleyen Gotlar burada da şehrin kuvvetli surları önünde başarı sağlayamadılar. 378 yılı Ağustos ayındaki ağır yenilgi sonrası Hadrianopolis'e ulaşan Valens'in yeğeni Gratianus Gotları püskürtme görevini İspanya kökenli bir subay olan Theodosius'a verdi. Kısa zamanda Gotlara karşı önemli

başarılar sağlayan Theodosius, Gratianus tarafından doğu eyaletlerinin yöneticisi olarak ortak imparator ilan edildi. 379 yılında karargâhını Selanik'te kuran Theodosius kendisi de burada kuşatıldığından 380 yılında Trakya, Makedonya ve Tesalya'yı yağmalayan ve batıda Epiros bölgesine kadar ilerleyerek Gotların çapulculuklarını izlemekten başka bir şey yapamadı. Ancak 382 yılında Roma Devleti ile Gotlar arasında yapılan anlaşma ile Gotların Balkan dağları ile Tuna havzası arasına çekildikleri görülmektedir. Böylece Gotlar ile Romalılar arasında 4. yüzyılda yapılan 2. Got Savaşı sona erdi.

MUSTAFA H. SAYAR

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ,
ESKİ ÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI
ÖĞRETİM ÜYESİ VE GÜNEYDOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI MERKEZİ MÜDÜRÜ

ESKİÇAĞ KAYNAKLARI

- Ammianus Marcellinus *rerum gestarum libri qui supersunt*, ed. W. Seyffarth. Leipzig 1909.
Eunapius Sardianus (Sardes'te Eunapius). Roma 1956.
Ibanius, *Opera*, ed. R. Foerster. Cilt II orationes XII–XXV. Leipzig 1904.
Orosius, *Historiarum*. Paris 1846.
ÇAĞDAŞ KAYNAKLAR
Austin, N. J., "Ammianus' Account of the Adrianople Campaign: Some Strategic Observations." *Acta Classica* 15, 1972, 82.
Bitter, N., *Kampfschulderungen bei Ammianus Marcellinus*. Bonn 1976.
Brodka, D., *Einige Bemerkungen zum Verlauf der Schlacht bei Adrianople*. (9. c8. 378). in: *Milienum – Jahrbuch* 6, 2009, 265–280.
Brodka, D., *Ammianus Marcellinus, Studien zum Geschichtsdenkmal im vierten Jahrhundert n. Chr.* Krakow 2009.
Burns, Th. S., "The Battle of Adrianople: A Reconsideration", *Historia* 22.2, 1973, s. 336–345.

- Dauge, Y. A., *Le Barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et de civilisation*. Bruxelles 1981.
Elliott, T. G. *Ammianus Marcellinus and the Fourth Century History*. Toronto 1983.
Hoffmann, D., "Das spätantike Bewegungsheer und die Notitia dignitatum." *Epigraphische Studien* 7, 1. 1969, s. 440–458.
Klein, K. K. "Kaiser Valens vor Adrianople. Der Götterstand und die Religionspolitik des Kaisers." *Südostforschungen* 15, 1956, 57.
Lenski, N., *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D.*. Berkeley: University of California Press 2006.
MacDowall, S. *Adrianople, AD 378: the Goths crush Rome's legions*. Oxford: Osprey 2009.
Nicassie, M. J., *Twilight of Empire. The Roman Army from the Reign of Diocletian until the Battle of Adrianople*. Amsterdam 1998.

- Runkel, F. *Die Schlacht bei Adrianople*. Diss. Rostock, 1903.
Speidel, M. P., "Sebastian's Strike Force at Adrianople". *Klio* 78, 1996, 434–437.
Speidel, M. P. "The slaughter of Gothic hostages after Adrianople". *Hermes* 126 (1998), s. 503–506.
Straub, J., "Die Wirkung der Niederlage bei Adrianople auf die Diskussion über das Germanenproblem in der spätantiken Literatur". *Philologus* 95, 1943 s. 255–286.
Wankel, U., *Die Gotenkrise dre Valens. Studien zu Topographie und Chronologie im unteren Donauraum von 366 bis 378 n. Chr.* Frankfurt am Main 1990.
Wolfram, H. "Die Schlacht von Adrianople", *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 114, 1977., *Vienna* 1978, s. 227–250.
Wolfram, H. *Die Goten und ihre Geschichte*. München 2000.

OSMANLI İSTANBUL'UNDA KENT İÇİ TARIMSAL TOPRAK KULLANIMI VE DÖNÜŞÜMLERİ

YEDİKULE BOSTANLARI

ALEKSANDAR SHOPOV - AYHAN HAN

Yedikule bostanlarında mevcut su kuyuları, su havuzları ve diğer yapılar Osmanlı tarım teknolojisi hakkında daha kapsamlı ve gözlemlenebilir bilgiler sunmaktadır. İstanbul Büyükşehir ve Fatih belediyelerinin müdahalesi nedeniyle bu alanda gerçekleşmesi önemli Osmanlı İstanbul'unda 15. ve 18. yüzyıllar arasında kent içi tarımsal toprak kullanımı üzerine yapılabilecek araştırmalar yapılamamaktadır. Bu makale Yedikule bostanları örneğinden hareketle tarımsal arazi kullanımının genişlemesi ve buna eşlik eden yapı inşa süreçlerini anlatıyor.

Yedikule bostanlarının yok edilişi sadece tarihsel dokuyu zedelemiyor, bölgede bahçecilik yapan insanların geçim kaynaklarını da kurutuyor. Fotoğraftaki çocuk "Gelecek nesile taş değil tarih gerek" pankartı taşıyor.

Fransız Devrimi yıllarında, imparatorlukta bitki çeşitliliği, iklimi gibi konuları araştırmak için İstanbul'u ziyaret eden Fransız hekim Olivier, Kadirga Limanı bostanlarını görünce oldukça şaşırır. Kendisini şaşırtan ne bostanların güzelliği ne de bostanlarda üretilen sebzelerin çeşitliliği ve lezzetidir. Ona yabancı gelen ve onun anlam veremediği olgu; kara taşımacılığı oldukça sınırlıyken, devletin Kadirga bölgesini denizden tahıl ve emtia taşımacılığının merkezi hâline getirmemiş olmasıdır.¹

Olivier'in gözlemlerinin 18. yy sonu İstanbul'u hakkında çok önemli bilgiler vermekle birlikte İstanbul kent içi tarımsal arazileri üzerinde kapsamlı bir anlatı olduğunu düşünmüyoruz. 1796 İstanbul'u Olivier'in ideal kent anlayışının dışındadır. Ayrıca 20. yy Osmanlı tarihçiliğinin Olivier'in kent anlayışı ile ortak bir tutuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul sur içi tarımsal arazileri üzerine şu ana kadar kapsamlı ve detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Elde olan çok değerli birkaç eser ise daha çok İstanbul'un

iaşe sorunları ve tüketim alışkanlıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar İstanbul'u tüketen bir canavar olarak ele almıştır.²

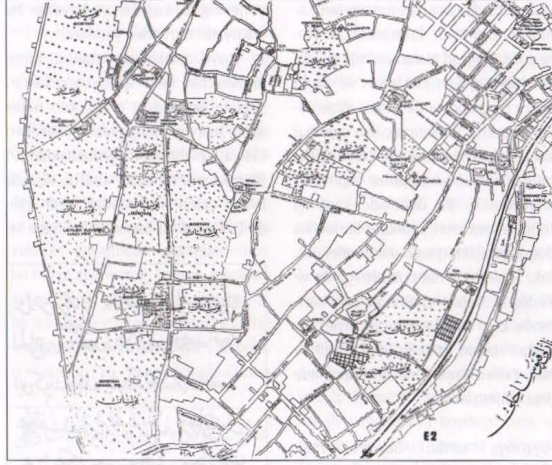
Bu tarihsel anlatı sadece Osmanlı şehirlerinin değil, aynı zamanda yakın döneme kadar antik Roma kentlerinin de anlatısıdır.³ İstanbul kentinin büyümesi hakkında ise 15. yüzyıldan sonraki dönemler üzerinde yapılan çalışmalar yine kentin kendisini bir tüketim canavarı olarak görmüştür ve kent tarihini yapı inşa sürecine eşit-

lemiştir. İstanbul sur içindeki önemsenmeyen, göz ardı edilen tarımsal araziler hiçbir zaman kent tarihinin yapı inşa süreçleri ile ilişkilendirilmemiş ve hiçbir zaman tarihselleştirilmemiştir. Bilimsel faaliyetlerdeki bu tip sınırlamalar, sur içindeki bostanların araştırma konusu olmaktan çıkmasına neden olmuştur.

Bu kısa makalede sur içi Yedikule bostanları örneğinden yola çıkarak İstanbul kent içi tarımsal arazilerinin genişlemesini ve buna eşlik eden yapı inşa süreçlerini anlatmayı deneyeceğiz. Kent içi tarım arazilerindeki vakıf mülklerinin izini sürmek suretiyle tarım arazilerinin kent içindeki dağılımından ve genişlemesinden bahsedeceğiz. Bu ise nihayetinde sur içi tarım arazilerinin veya tarım arazileri etrafındaki parsellerinin rantı yüksek arzu edilir yerler olduğunu gösterecek. Ve bu tarımsal üretim alanlarının tarihini anlatmadan İstanbul kent içi ekonomisi ve şehirleşmesinin tarihsel sürecini anlatmak mümkün değildir.⁴

Sur içindeki tarımsal arazilerin dağılımı ve genişlemesi örneğine en iyi Ayasofya Vakfı muhasebe defterlerindeki veriler yoluyla ulaşabiliyoruz. 1491 tarihli Vakıf Muhasebesi'nde Ayasofya Vakfı'nın sur içinde sahip olduğu tarım arazilerine dair herhangi bir atıf yokken, 1765 tarihli III. Mustafa Vakfiyesinde Ayasofya Vakfı'nın sur içindeki Langa bostanında büyük bir tarım arazisine sahip olduğu belirtilmiştir.⁵ Bahçıvan odaları, samanlık, ahır, su dolabı ve su kuyusunu inşa etmek için nitelikli sermaye gerektiren bu tarım arazilerinin İstanbul sur içine ne ölçüde yayıldığını, ne büyüklükte bir alanı kapladığını belirlemek bir hayli zordur. Bununla birlikte 1735 tarihli bir kefil defteri İstanbul *intra muros*'unda 344 bostanda 1381 bostancının çalıştığını belirtir ve bu rakamlar İstanbul kent içi tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu hakkında bir fikir vermektedir.⁶

Yedikule sur içindeki tarımsal araziler hem bu Kefil Defteri'nde hem de Bizans kaynaklarında verimli ziraat alanları olarak kayıt edilmesine rağmen ilk İstanbul tahrirlerinde bu

19. yüzyılda İstanbul Haritası. Hazırlayan Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Fethi Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1958.

Yedikule sur içindeki tarımsal araziler hem Kefil Defteri'nde hem de Bizans kaynaklarında verimli ziraat alanları olarak kayıt edilmesine rağmen ilk İstanbul tahrirlerinde bu mekânların kaydına rastlanmamaktadır.

mekânların kaydına rastlanmamaktadır. İstanbul kent içindeki binaların tahririnin derc edildiği 1455 tarihli Tahrir Defteri, Yedikule sur içi arazisinin yakınındaki Ipsomethya'da (Samatya) bostancı haneleri ve bu bölgede bir bey bahçesinden bahseder.⁷ İlk kopyası 1422 tarihini taşıyan, fetihten 30 yıl öncesi İstanbul'unu betimleyen Cristoforo Boundelmonte haritası Samatya'daki Studiyos Manastırı ve sur duvarları arasında batıya doğru uzanan araziye ağaçlarla gösterir.⁸

1546 tarihli Vakıflar Tahrir Defteri'nde Yedikule sur içi arazisinden bahsedilmemektedir. Bu bölgeye dair, defterin nadir referanslarından birisi olan Hızır Kethüda bin Abdullah'ın 1497 tarihli vakfiyesinde Silivri Kapı'da surlar içindeki bölgenin bir kısmı boş arazi olarak tarif edilmiştir.⁹ 16. yüzyılın ilk yarısında sadrazam ve yüksek bürokratların vakıfları daha çok Galata bölgesindeki tarım arazilerinde faaliyet göstermekteydi. 54 sene sonrasına ait bir tahrirde (1600) artık Yedikule sur içi bölgesinde belirgin bir yapılaşma ve insan faaliyetine rastlıyoruz. Def-

ter kaydında vakf-ı Devlet Han bin Hacı Bâli'nin 1563 tarihinde Belgrad Mahallesi'nde sahip olduğu bir hadikanın (bahçe) aylık gelirinden 15 akçenin Emir-i Ahur Zaviyesi'nde yaşayan dervişlere verileceği belirtilmiştir.¹⁰

Yine aynı defterde Belgrad Kapı yakınlarında Samatya bölgesinde Bahçe-i Büzürg (Büyük Bahçe) isimli bir bahçenin kaydı vardır. Bu bahçenin yıllık hâsılatı (2.830 akçe), Aksaray yakınlarındaki 17 adet dükkânın senelik gelirine eşittir (2.928 akçe).¹¹ Şehir içindeki tarımsal alanların ne kadar değerli olduğunu ise Langa bostanlarında Süleymaniye Vakfı'na ait 18 adet bostana müdahale edilmemesi hakkındaki 1585 tarihli bir hükümden çıkartabiliriz.¹²

Şehir merkezindeki pazarlara yakınlık Langa bostanlarının değerini artırmıştır ancak bu yakınlık bu bostanlarda yapılaşma tehlikesini de ortaya çıkarmıştır. 16. yüzyılın sonlarına doğru nüfus artışıyla birlikte İstanbul'un tarımsal üretim alanları Yedikule Surları'na doğru genişlemiş

ve bu araziler zirai üretim siteleri haline dönüşmüştür. Elimizdeki belgelerle göre, Belgrad Mahallesi'nde 1563'te ilk defa kayıtlara rastlan ve 22 yıl sonra Langa bostanlarındaki düzenleme ile tekrar karşımıza çıkan İstanbul sur içindeki tarımsal arazilerin gelişimi hakkında bazı tespitler yapmamız mümkündür. Bu dönemde kent içi tarımsal arazileri Yedikule Surları'na doğru genişlemiş ve buna paralel olarak, Silivri Kapı'nın önünde 1551'de ve Yedikule Kapısı civarında 1575 tarihinde kent yapılaşmasının örnekleri olarak Hadım İbrahim Paşa Camii ve Hacı Evhad Camii yine aynı dönemde inşa edilmişlerdir.

1634/1635 tarihli Bayram Paşa Vakfiyesi'nden bu tespitimizi doğrulayabiliyoruz. Bu vakfiyeye göre sur içindeki tarımsal alan sur duvarına kadar ulaşmıştır. Vakfiyede bir meyve bahçesinin sınırları şöyle anlatılıyor: "...mahmiye-i İstanbul'da el-Hac Piri Mahallesi'nde mescid cıdarı ve bazen Ebubekir Paşa vakfeyletiği odalar ve bazen Mehmed Efendi ibn-i İbrahim'in mülk ve bir taraftan mahmiye-i mahkiyye hisn-ı cıdarı ve bir tarafı tarik-i hass ve bir tarafı tarik-i amm ile mahdud ..."⁴ Burada sözü geçen bahçe hisn-ı cıdar (sur duvarı) ve bugünkü Hacı Piri mescidi duvarının arasındadır. Aynı meyve bahçesine 1708 tarihli başka bir vakfiyede de rastlanılır: "mahmiyye-i mezburede Yedikule kurbunde Hacı Piri mahallesinde kâin bir tarafından Bayram Paşa Vakfı bostanı ve bir tarafından Belgrad Kilisesi ve bir tarafından Şeytanoğlu menzili ve bir tarafından tarik-i amm ile mahdud bir kebir bostan kuyusu ve dolab ve bahçıvan odası ve kenef ve samanlık ve ahuru müstemil mütefit el-çşar bostan tabir olunur mülk bahçeyi..."⁵ Demek ki bu iki meyve bahçesi bugünkü Belgrad Kapu, Panagia Rum Kilisesi (Belgrad Kilisesi) ve Hacı Piri Camii arasında kalan üçgen içindedir ve surlara yapışıktır.⁶ Halihazırda (5 Temmuz 2013 tarihinde başlayarak) Fatih Belediyesi'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile ortaklaşa yürüttüğü Yedikule-Silivri Kapı arası park ve rekreasyon alanı projesi kapsamında yitkili bostanlar ve kapatmaya ni-

yetlendiği su kuyuları ve havuzlar bu vakfiyede zikredilen yapılardır.

17. yüzyıl ortalarında İstanbul tarım arazilerinin kent içinde genişlemesini ve üretimdeki artışı, 500 nefer ağaç aşıcısı olduğundan bahseden Evliya Çelebi de doğrulamaktadır.⁷ Bu rakamlar ne kadar abartılı olsa da Evliya Çelebi'nin anlatımı şehir içinde çok aktif bir tarımsal faaliyete ve

اولاد منار، برید جیحی منارنا
الحاج برید جیحی منارنا
ابو برنا و فلفل بلدی و در و بعضا
مختلف دیار لر بعضی یکی و بعضی
محمیة حکمته حصتی جیحی منارنا
خاص و طرفی طرفی عامر ایل و در و بعضی
حاجی و در و بعضی یکی یکی و بعضی
بر بعضی و بعضی یکی یکی و بعضی
منارنا و بعضی یکی یکی و بعضی
در و بعضی یکی یکی و بعضی
منارنا و بعضی یکی یکی و بعضی
اولاد منار، برید جیحی منارنا
الحاج برید جیحی منارنا
ابو برنا و فلفل بلدی و در و بعضا
مختلف دیار لر بعضی یکی و بعضی
محمیة حکمته حصتی جیحی منارنا
خاص و طرفی طرفی عامر ایل و در و بعضی
حاجی و در و بعضی یکی یکی و بعضی
بر بعضی و بعضی یکی یکی و بعضی
منارنا و بعضی یکی یکی و بعضی
در و بعضی یکی یکی و بعضی
منارنا و بعضی یکی یکی و بعضی

ürün çeşitliliğine işaret etmektedir. Örneğin bahçelerde üretilen meyvelerden armut, nar, kayısı, incir, yarı sıra şeftalinin çeşitliliği kayda değerdir: dilberan şeftalisi, papa, sultânî, cânî, baba, derrâkî, çelebi, cüce şeftalileri.⁸ Evliya Çelebi birçok mahalledeki meyve çeşitliliği hakkında bilgiler verirken Yedikule'de yetişen ürünler hakkında bilgi vermemektedir.

Yedikule bostanları hakkında en detaylı ve kapsamlı bilgilere 1735 tarihli bir Kefil Defteri'nde ulaşıyoruz. Defter İstanbul sur içindeki bostanların bir tahriiri olup, bostancılar, kiracılar ve memleketleri hakkında bilgiler

vermektedir. Defterde İstanbul sur içindeki 344 adet bostandan Yedikule Kapısı'ndan Silivri Kapı'ya kadar uzanan sur dibi bölgesi ve çevresinde 9 tane bostan ve sur içinde çalışan toplam 1381 bostancının 52 نفرinin bu bölgede çalıştığı kayıt edilmiştir.⁹ Söz konusu bölgede çalışan bostancıların büyük çoğunluğu Hristiyan olup Makedonya bölgesinden -Sarıgöl, Ostrovo, Vodina, Selanik, Manastır, Ohri, Pirlepe, Egriçler, Nikita- gelmişlerdir ve ayrıca isimlerinden Slavca konuştuklarını tahmin etmekteyiz.¹⁰

Bu bostanlar Hacı Evhad ve Hacı Piri mahallelerinde ve ayrıca Horoslu Çeşme mahallinde olup, bazılarını 1786 tarihli Kauffer ve J. B. Le Chevalier'in haritasından doğrulayabiliyoruz.¹¹ Bu haritada Yedikule'de sur içinde gösterilen İsmail Paşa Bahçesi bu defterde İsmail Paşa Saray Bostanı adıyla geçmektedir. Kefil defterinde, yukarıda bahsedilen vakfiyelerde isimlerine rastladığımız Bayrampaşa Bostanı (2 adet) ve Hazine Darbaşı Süleyman Bostanı'nı tespit ediyoruz. İsmail Paşa, Bayram Paşa, Hazine Darbaşı Süleyman Ağa 17. yüzyılın ical-i devlet arasındadır. Bayram Paşa IV. Murad'ın sadrazamı, İsmail Paşa 1688'de sadrazam, Hazine Darbaşı Süleyman Ağa ise II. Mustafa'nın saray hazineidir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede hızlanan tarımsal faaliyetlerin 17. yüzyılda yoğunluğu artmıştır ve yukarıdaki devlet yöneticileri elimizdeki kaynaklardan öldüğümüz izlenimlere göre bu bölgeye yoğun bir yatırım yapmışlardır. Ve muhtemelen 1734 yılına gelinceye değin bölgede boş arazi kalmamıştı. Bu deftere göre Yedikule bölgesinde (Hacı Evhad, Hacı Piri ve Horoslu Çeşme) 29 tane bostanda 140 nefer bostancının çalıştığı tespit edildi. Bu bostanlardan kaç tanesinin vakıflara temlik edildiğini tespit edemsek de bu süreçte daha çok yönetici sınıfın vakıflarının bölgeyi paylaştığını söyleyebiliriz. Evliya Çelebi'nin döneminde ise Yedikule bölgesinde yoğun bir tarımsal faaliyet olmamasından dolayı, Şeyhatnâme daha çok Langa, Narlıkapı, Çukurbostan ve Yenibağçe bağlarından bahsediyor. Zaten Evliya'nın çağdaşı olan Bayram Paşa'nın vakfı bu dönemde

henüz bölgeye adımını atmıştı. O sıralarda gelişme halinde olan bu bölgenin meyvesi Evliya'nın dikkatini çekmemiş olsa gerek.

17. yüzyıl sonunda kent içinde yeni tarımsal alanların açılmasını ve kent-sel yapılaşmanın izini sürmek için bölgenin topografyasını anlamamız gerekmektedir. 16. yüzyılın meşhur tarımsal alanları olarak bilinen Langa bostanlarının topografyası sonraki yüzyılda yeni yeni ortaya çıkan bostanların topografyasından farklıdır. Lykos Deresi'nin denize döküldüğü ağızda yer alan Langa bostanları denize yakınken ve yükseltisi daha azken, Belgrad Kapı ve Silivri Kapı civarında tespit ettiğimiz ve 17. yüzyılda vakıflarla temlik edilen yeni bostanları dere yatağında uzakta ve yüksek irtifada konumlandığı gözlemlenmiştir. Yeni bir topografyada açılan yeni bostanlara sarf edilen emek ve sermayeyi tamamen tespit etmek mümkün değildir. Ancak bir önceki dönemde açılan tarım alanlarına nazaran daha yoğun emek ve sermayenin sarf edildiğini söyleyebiliriz. Yoğun tarımsal üretimin icra edildiği bu işletmeler su kaynaklarına uzak olduklarından dere yatağında olan bostanlara nazaran suya erişimleri muhtemelen daha zordu.

Yedikule-Silivri Kapı hattındaki tarım arazisi kanal sulamaçlığından yoksundur ve Yedikule bostanları sur dışındaki derenin oluştuğu vadinin doğu eteklerinde yer alıp, bölgedeki yeraltı suları sur civarındaki tarım alanlarını su kuyuları vasıtasıyla besliyordu. Yedikule'den Silivri Kapı'na doğru iç ve daha yüksek bölgelere doğru ilerledikçe ve dere yatağının uzaklaşıkça açılan kuyuların derinliği muhtemelen artmaktadır.

Ayrıca sur içinde denize yakın olan topraklarda taban suyunu ulaşmak için kazılacak kuyuların derinliğine nispeten, Kocamustafapaşa yamacına tırmadıkça taban suyunu ulaşmak daha da zorlaşmakta olabilir. Zaten bahsini ettiğimiz Bayram Paşa ve Hazinekar Süleyman'ın bostanları bunun tipik bir örneğidir. 17. yüzyılın ilk yarısında kurulan Bayram Paşa mey-

ve bahçesi ve yarım asır sonra kurulan Hazine'dar Süleyman'ın meyve bahçesi suya erişimin çok daha kolay olduğu araziler üzerinde yer almıştır. Hazine'dar Süleyman'ın meyve bahçesi Belgrad Kilise'ye daha yakındır ve Bayrampaşa'daki bostanlardan daha yüksek irtifadadır. Yedikule sur içindeki deniz kenarı ve sur dışında dere yatağında olan araziler zaman içinde vakıflar tarafından parsellenince, bu bölge çevresinde bostan arazisine sahip olmak isteyen herhangi bir talip için daha yüksek irtifadaki alanlar -örneğin Kocamustafapaşa yamaçları- kalmıştır. 16. yüzyıl İstanbul'unun

محله سنده کاف بر طرف دن بزم باشا و قحی
 دستا و بر طرف دن باغزا کیسه سی و بر طرف دن
 شیطان و علی منزلی و بر طرف دن طریق عامه
 یاله عذر و بکر بستاناق سی و دولا بانه
 و باغچان او طه سی و کیف و معانیق و باغ
 مشتمل ملقه انجاشرا بستاناق و لودنک
 باغچه و دینه مخبره نرود و دودار غایماق
 فرزند ششوار محله سنده واقع بر طرف دن
 الحاج حسن ملک و بر طرف دن سلیمان بیللی

en önemli tarımsal alanı ve büyük bir parçası Süleymaniye Vakfı'na ait olan Langa bostanları ise Likos Vadisi'nin denizle buluştuğu noktada bulunmaktadır.

Yedikule-Silivri Kapı hattında uzanan bölgede tarımsal ürünlerle yapılan yatırımlar yükselmesi, pazarda tarım ürünlerine olan talebin yükselmesi nedenine bağlı olabilir. Buna ek olarak, üretime yapılan masrafların düşmesine neden olabilecek işgücü fazlasını bir diğer değişken olarak alabiliriz. Örneğin daha önce bahsettiğimiz 1735 tarihli defter iş nefer kalfızlığı bostancılığı belirtmiştir ve bu işgücü fazlası şehir dışına gönderilmiştir.

Bunun yanı sıra bu yeni topografik düzende tarımsal alanların açılmasını kolaylaştıran yeni bir teknolojik değişimin olup olmadığı araştırılmayı beklemektedir.

İstanbul'un kent içi tarımsal üretiminin kent içindeki dağılımını anlamak için İstanbul topografyası üzerinde düşünmek gerekiyor. Yeraltı sularını daha iyi anlayabilmek için bugün mevcut olan Yedikule civarındaki kuyuların daha ayrıntılı bir incelemesi zorunludur. Maalesef Fatih Belediyesi'nin 'Yedikule Kapısı ile Belgrad Kapısı arasında Kara Surları İç Koruma Rekreasyon Projesi' adı ile uygulamaya koyduğu park ve rekreasyon alanı projesi bölgenin topografyasını değiştirmektedir. Bu proje uygulandığı takdirde bölgedeki bostanlar, kuyular ve Osmanlı İstanbul'unun kentsel tarım mirasından günümüze ulaşabilmiş diğer nadir yapılar ve pratikler yok olacaktır. Tarihsel metinlerde anlatılıp, günümüz şartlarında karşılığını zor bulduğumuz bu türden yapıların yok edilmesi aynı zamanda Osmanlı döneminde kent içi tarımsal üretim konusundaki bilimsel çalışmaların niteliğini de etkileyecek, bu konuda alan araştırmalarının yürütülmesini imkânsız kılacaktır.

Bu çalışmamızda Bizans döneminde bölgedeki tarımsal faaliyetleri göz ardı etme niyetinde olmadık. Daha ziyade Osmanlı dönemi metinleri ve haritaları üzerinden 15- 18. yüzyıllarda Yedikule bölgesi hakkında tespitler yapmanın imkânını aradık. 1453'ten sonra İstanbul'un büyümesini anlamak, kent içindeki tarım alanlarıyla birlikte gerçekleşen değişikliği göz önünde bulundurmakla mümkün olur. Vakıflardan ve diğer arşiv belgelerinden gözlemlemediğimiz kadarıyla kentleşme ve kentin büyümesi, kent içinde belirli bölgelerde zirai faaliyetlerin yoğunlaşması ile ilerlemiştir. 17. yüzyılda Yedikule-Silivri Kapı bölgesinin yoğun tarımsal faaliyetlerin gerçekleştiği bir alan olarak ortaya çıkması, devlet yöneticilerinin bölgeye olan yatırımlarının bir sonucu idi. Bu tarımsal arazinin en belirleyici özelliği daha yüksek bir irtifada ve Lykos Deresi gibi su kaynağına uzaktaki

1709 tarihli
Hazine Darbaşı
Süleyman
Ağa'nın
Vakfiyesi.

1786 tarihli J. B. Le Chevalier'in haritası.

KAYNAKLAR

- Barkan, Ömer Lütfi. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- Canatar, Mehmet. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004.
- Eldem, Edhem, Daniel Goffman, and Bruce Masters. *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir, and İstanbul*. Cambridge University Press, 1999.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2006). *Evliya (Ülele Seyyahatnâme)*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Vol.1 ed by

- Robert Dankoff. Seyit Ali Kahraman and Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).
- İnalçık, Halil. *The Survey of İstanbul 1455: the text. English translation, analysis of the text, documents*. İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Farooqi, Suraiya. "Supplying Seventeenth- and Eighteenth Century İstanbul with Fresh Produce". *Nourir les Cités de Méditerranée: Antiquité-Temps Modernes*, (eds) Brigitte Marin and Catherine Virlouvet. Paris: NJ: Princeton University Press, 2003, s.273-301.
- Kublay, Ayte Yetişkin. *İstanbul Haritaları 1422-1922*. Denizler Kitabevi, 2009.
- Müler-Wiener, Wolfgang. *İstanbul Limanı (İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları)*, 1998.

konumlanmış olmasıdır. Muhtemelen bu yeni kent içi tarım alanında yeraltı sularından faydalanmak için daha yoğun emek gerekmektedir. Varlığını 17. yüzyıla kadar takip edebildiğimiz bu alanda mevcut su kuyuları, su havuzları ve diğer yapılar bizlere Osmanlı tarım teknolojisi hakkında daha kapsamlı ve gözlemlenebilir bilgiler sunmaktadır. Konu üzerinde daha kapsamlı topografi araştırmaları şart olmakla birlikte İstanbul Büyükşehir ve Fatih belediyelerinin bu bölgeye müdahalesi nedeniyle bu fırsatı kaçırmak üzereyiz.

ALEKSANDAR SHOPOV
HARVARD ÜNİVERSİTESİ

ATHAN HAN

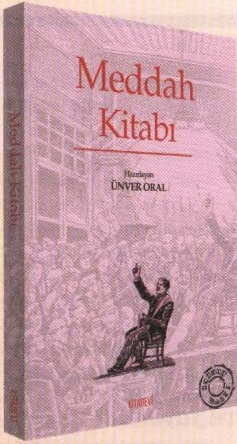
MASTIR ÖĞRENCİSİ, BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- Olivier. Rolin, *Türkiye Seyahatnâmesi (1790 Jılılarında Türkiye ve İstanbul)* (Çev. Ögüz Gökmen), Ayıldız Matb. Ankara 1977, ss. 49-50.
- Eldem, Edhem, Daniel Goffman, and Bruce Masters, *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir, and İstanbul*. Cambridge University Press, 1999.
- Whittaker, C. R. (1990) "The consumer city revisited: The Vicus and the City", *Journal of Roman Archaeology* 3, s. 110-18.
- Ayrıca şehrin çevresinde uzanan arazilerin tarımsal üretime açılması ve şehrin kendisinin tarımsal süreç içinde bu tarım arazilerine doğru yayılması İstanbul kent birinin önemli bir unsurudur.
- "Tanga Yeni Kapusu kurbânından mücedden kışkırdı olunan kapu harcımda vâkı' cedâr-ı hışn cîmlinde olan terbi'en on bir bin dört yüz altmış sekiz zîrâ" arsasının Ayyaşoğlu ya-ı Kebar Cümü Şerifi Vakfı'na senen vîlûc yüz akçe mukata' alı ve mâ adâ terbi'en altmış sekiz bin yedi yüz yirmi dört zîrâ" arsası mücedden sedd ü bend ile deryadan doldurma emlak-ı hümayûndan olub... terbi'en seksen bin yüz doksan iki zîrâ bostan...". EV.VKF 24/II verno bîs-6 (29 Z.1278/ 19 Haziran 1795).
- Bu defterde Hassa Bahçeleri'ne dâxil olmamıştır. Hassa Bahçeleri ile birlikte söz konusu 344 adet bostan, İstanbulkent içindeki tarım alanlarının büyüklüğünü ve tarımsal üretimin niteliğini anlatmaya yeterlidir. D.BŞM.1841 s.62 (5.Z.1447/ 8 Nisan 1755).
- İnalçık, Halil. *The Survey of İstanbul 1455: the text. English translation, analysis of the text,*

- document, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 359.
- Müler-Wiener, Wolfgang. *İstanbul Limanı (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları)*, 1998, s.4.
- Barkan, Ömer Lütfi. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970, s. 78.
- Canatar, Mehmet. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, s. 617.
- a.g.e. s. 601.
- A.D.VNS.MHM.d 32 s.10 (8.R.993/ 9 Nisan 1585).
- Ayrıca Kadırga Limanı'nda içerisinde meyve ağaçlarının olduğu bir bostan da Bayram Paşa Vakfı'na temlik edilmiştir. T.T.d 759 s. 42 (604/ 1614-1635).
- T.S.M.A.d. 6946 s. 14 (29 Z.1210/ 11 Mart 1709).
- Özet olarak bu alimlerde bahsedilen bahçe Hacı Piri Mahallesinde olup, mesjid duvarı, Eubekirpaşa'nın vakfettiği odalar, Mehmet Efendi'nin mülkü, sur duvarı ve yollarla sınırlanmıştır. Bu vakıf bahçesinde odalar yapılar ise: bir havuz, iki dolabkuyusu, mutfak ve ahırdir. Ayrıca bu meyve bahçesi Yedikule Surları'ndan Hacı Piri Mesjid'i'ne kadar uzunmaktadır. Hazineci Süleyman Ağa Vakfı'ysinde olan bahçenin sınırları Hacı Piri Mahallesindeki vakıf mülkünün sınırları ve konumunun Belgrad Kilsesi ve Bayram Paşa Bahçesi ile sınırlı olduğunu biliyoruz. Belgrad Kilsesi Belgrad Kapısı'ndan 200 metre uzaklıkta surlar içinde bir kilisedir. Bugün mevcut olan Hacı Piri Mesjid Kilisesi çok yakın oldu, tarihi surlara paralel olarak uzanmaktadır. Ayrıca hem kilise hem de mesjid Kocamustafapa Tepesi'nin

- eteklerindedir ve ikisi de aynı irtifadadır. Aynı zamanda tarihi surlarla uzaklığı ayırdır. Belgrad Kilsesi ve Hacı Piri Camii arasında kalan bölgenin Hazineci Paşa Süleyman Ağa Vakfı ve Bayram Paşa Vakfı tarafından mülk edildiği anlaşılmaktadır.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnâme*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Vol.1 ed by Robert Dankoff. Seyit Ali Kahraman and Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) p.263.
- a.g.e. s.300.
- Bostan-ı Ramazan Çavuş karib-i Yedikule, Bostan-ı Colak Mehmet Ağa karib-i Yedikule, Bostan-ı Hüseyin Ağa Liman... karib-i Yedikule Kölliğü, Bostan-ı vakf-ı Bayram Paşa (2 adet), Bostan-ı Hazineci Paşa Kilsesinde, Bostan-ı İsmail Paşa saray bostanı meclis mekânı, Bostan-ı İsmail Efendi'nin Mehmet Efendi karib-i İsmail Paşa, Bostan-ı Hamamcı Hacı Abd. karib, Saray-ı İsmail. D.BŞM.1841 s.18-41 (5.Z.1447/ 8 Nisan 1755).
- Domenica Sestini'nin Slavlonians diye tarif ettiği insanlar, muhtemelen günümüz Makodonya şehirlerinden İstanbul'a göçmüşler it'in gelen insanlardır. Ayrıca: Farooqi, Suraiya. "Supplying Seventeenth- and Eighteenth Century İstanbul with Fresh Produce". *Nourir les Cités de Méditerranée: Antiquité-Temps Modernes*, (eds) Brigitte Marin and Catherine Virlouvet. Paris: NJ: Princeton University Press, 2003, s.285.
- Kublay, Ayte Yetişkin. *İstanbul Haritaları 1422-1922*. Denizler Kitabevi, 2009, s.118.

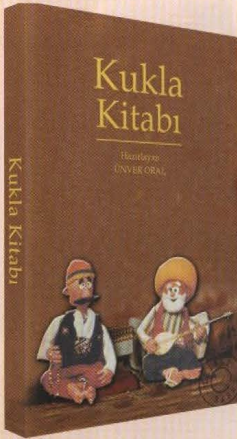

Meddah Kitabı

Meddah ve meddahlık hakkında yazılmış yazılardan, şiirlerden ve oyun metinlerinden seçmeler yapılarak hazırlanmış olan Meddah Kitabı, geleneksel tiyatromuzun bu sahada önemli bir eksikliği tamamlamak amacıyla gürmektedir. Meddahlığın tarihi gelişimi, sanat kıymeti, geçmişte yaşamış ünlü meddahlar orijinal anekdotlarla okuyucuya sunulmaktadır.

Hazırlayan: Ünver Oral

ISBN-978-975-7321-84-1

Kukla Kitabı

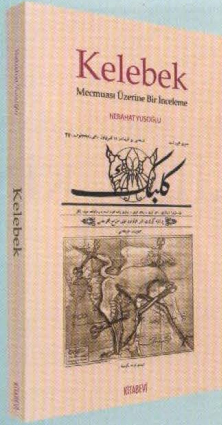
Hazırlayan: Ünver Oral

ISBN-978-975-6403-58-7

KITABEVİ

www.kitabevi.com.tr

Çatalçesme Sokak No:46/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel : (0212) 511 21 43
Tel : (0212) 512 43 28
Fax : (0212) 513 77 26

Kelebek

Mecmuası Üzerine Bir İnceleme

Kelebek Mecmuası, mensubu bulunduğu İstanbul matbuatının hassasiyetlerini taşıyan ve cemiyette yaşanan büyük değişimin, toplumdaki yenilikleri aksettirmede önemli rol oynayan bir dergidir. Kelebek Mecmuası, ele aldığı konular ve işlediği meselelerle kelheminin tam mânâsıyla Ankara'nın baskenti ilan edildiği ve İstanbul'un gözden düştüğü yıllarda İstanbul halkının duygu ve düşüncelerinin tercümanı olmasının yanında, onun sosyal hayatının da ayrıntısı olmuştur:

"Kelebek dergisi bir edebî mizah dergisidir. Dergide edebî metinlerle mizahî olanlar yan yanadır ve pek çoğu günlük olaylarla ilgili dikkatleri yansıtır. Dergice büyük katkıda bulunmuş olan Reşat Nuri'nin kaleminden çıkmış yazılar da bu çerçevededir. Yazıların pek çoğu o zamanın gündemini oluşturan sosyal hayatımızda yaşanan değişimler, intiharlar, incilâplar, eğitim öğretim meseleleri gibi konulara ele alınmıştır."

Nebahat Yusoğlu

ISBN-978-605-5397-82-1

Türk Cogitosu ve Modern Türkiye'de Politik Yaşam

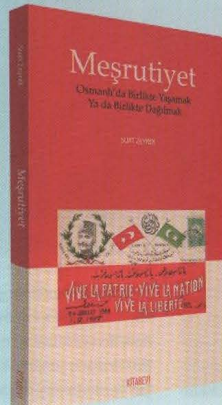

Türkiye'deki politik sistemde aranan bütünlüğü, soyut (ve muktedir, yönetici, yönlendirici) bir varlık olarak değil; tarihsel, düşünsel ve eylemsel boyutları önüne çıkan çokyüzlü bir yapı olarak ele almak gerekmektedir. Bütün bu sahaları, tüm karmaşasına rağmen büyük bir basitleştirme ile özne-nesne, istikrar değişim, yapı-aktör, devlet-toplum, yerel-küresel, tekilcilik-çokluculuk, dâhil etme-haripte bırakma, özgülleşme-eklemlenme, metinsel-lik-söylemsellik ve/veya kurucu paradigma-parçalayıcı paradigma gibi kavram çiftleri üzerinden tahlil etmek ve birbirinden ilginç tartışmalarla zemin hazırlamak mümkündür.

İlk makedale Türk sağına, ikincisinde ise Kemalizm'e karşı taxımlan eleştirel tavır; merkez-çevre meselesine gelindiğinde, bir bütün olarak "muktedir olma hâli"ne yönelmektedir. Herleyen sayfalarda da Türk soluna ve sağına dair eleştirel yaklaşım sürdürülmektedir. Bu eleştireliliğin sebebinin merak edenler için güncel politik gelişmelere gelişigüzel bir bakış bile, yeterince açıklayıcı olacaktır.

Hasan Aksakal

ISBN-978-975-6336-21-2

Meşrutiyet

Osmanlı'da Birlikte Yaşamak Ya da Birlikte Dağılmak

II. Meşrutiyet döneminde ve özellikle de Balkan Savaşı'nın ağır bir mağlubiyetle sonuçlanması üzerine yeniden Osmanlı Devleti'nin çöküşü üzerine değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Fakat Meşrutiyeti ilan edenlerin önemli bir çıkarmazı vardı. Her şeyden önce kendi meşrutiyetleri açısından devirdikleri istibdat devrini felaket bir devir olarak gösterme gayretine girmişlerdi. Kendileri gibi inanmayanlar mürteciler olarak suçluyorlardı. Bir kısım Meşrutiyet aydınları ise gelinen süreci kabul etmeyerek, "Dünya kadar Avrupa'yı tıteten Türkiye, bugün Avrupa'nın önünde aynı hasyet ve zilletle titiyor" diyorlardı. II. Meşrutiyet devri objektif tarih araştırmaları ve değerlendirmelerinden yoksun bir dönem sayılabilir.

Suat Zeyrek

ISBN-978-605-5397-81-4

NEREDEN GELDİLER, NEREYE GİDERLER?

HEMŞİNLİLER KİMDİR?

CEMİL AKSU

Hemşinliler ve Hemşinlilik son yıllarda daha belirgin bir sosyal ve siyasal ilginin odağı haline geliyor. Hemşinliler üzerine yapılan tartışmalar ve yayınlardaki artış bunun bir göstergesi. Hemşin Gizemi, bütün bu tartışma ve yayınlara rağmen hâlâ giderilmiş görünmemektedir. Hemşinliler kimdir? Rize'nin Hemşin ve Çamlıhemşin'de yaşayanlara. oralı olanlara verilen bir ad mı? Yoksa farklı bir etnik kimlik midir: —sonradan Müslüman olmuş- Hemşinli Ermeniler mi? Ermenicenin bir diyalekti kabul edilen Hemşinceyi konuşanları mı ifade ediyor? Yoksa hepsi birden mi?*

Hemşinli kadınlar.

Kökenleri Türk mü yoksa Ermeni mi? Türk iseler neden Ermenicenin bir diyalektini konuşuyorlar; Ermeni iseler neden Hemşinli adını kullanıyorlar? Hopa Hemşinlileri ile Rize Hem-

şinlileri arasında ne gibi bir bağ/fark var? Hemşinliler neden ve ne zaman, nereden geldiler ve nerelere gittiler? Bu sorulara şimdiye kadar net cevaplar verilememiş olmasının sebep ol-

duğu muğlaklık, spekülasyona uygun bir ortam yaratıyor. Bu kısa çalışma, Hemşinlilere dair yapılan araştırmaya ve tartışmalar için konunun sınırlarının ve ilgili sorunların ortaya ko-

numası açısından bir girizgâh olarak değerlendirilmelidir.

Günümüzde Doğu Karadeniz'in Artvin, Rize, Trabzon illerinin birçok ilçesinde, ayrıca Erzurum, İzmit, Kocaeli gibi illerde kendilerine Hemşinli diyenlerin oluşturduğu yerleşimler mevcuttur. Genelde, Türkiye'deki Hemşinliler coğrafi olarak Doğu Hemşin ve Batı Hemşin şeklinde iki ana parçaya bölündüğü varsayılmaktadır. Doğu Hemşin Artvin'in Hopa ve Borçka ilçesindeki Hemşin köylerinden oluşmaktadır. Batı Hemşin'in genellikle Rize ili Çamlıhemşin, Hemşin, Pazar, İkizdere, Çayeli ve Fındıklı ilçelerindeki Hemşin köylerini içerdiği düşünülür. Bu coğrafi bölümlenmenin aynı zamanda dil itibarıyla kültürel bir ayrımı da ifade ettiği iddia edilmektedir.¹ Batı Hemşin'de Türkçe ağızlar konuşulmasına karşılık Doğu Hemşinlilerin iki dilli olduğu ve "Homşetsma-Hemşince" denilen bir Batı Ermenice ağızını da konuştuğu kabul edilmektedir.²

Türkiye dışında, Kırgızistan, Kazakistan, Abhazy ve Rusya'da yaşayan Hemşinli gruplar da mevcuttur. Bu Hemşinliler de kendi aralarında iki gruba ayrılmaktadır. Kırgızistan ve Kazakistan'da yaşayan Hemşinliler, I. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki resmi sınırı belirlemesiyle Batum ve havalisinde kalan, II. Dünya Savaşı öncesinde de buralara sürgün edilen anadili Homşetsma olan Müslüman Hemşinlilerdir. Abhazy'da yaşayan Hemşinliler ise, kimi hukuk mücadelesi sonucunda kimi de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırgızistan ve Kazakistan'dan bu bölgeye göç edenlerdir. Bu grupların Hopa Hemşinlileri ile canlı akrabalık bağları olduğu gözlenmektedir. Rusya'da (Orsknodar ve Moskova) yaşayan, Osmanlı döneminde Hemşin'den ayrılmak zorunda kalmış ve 1915'e dek Samsun, Ordu, Trabzon ve Giresun'a göçerek o bölgelerde yaşamış, 1915 kırımından kaçarak bu bölgeye yerleşmiş Hemşinliler, anadili Homşetmayı/Hemşinceyi konuşmakta olan Ermeni apostolik kilisesine bağlı Hristiyan bir gruptur.³

Şek. 16. Հովհաննայոց հարսանիքն նվազախմբ. Գագրա, 1957 թ.

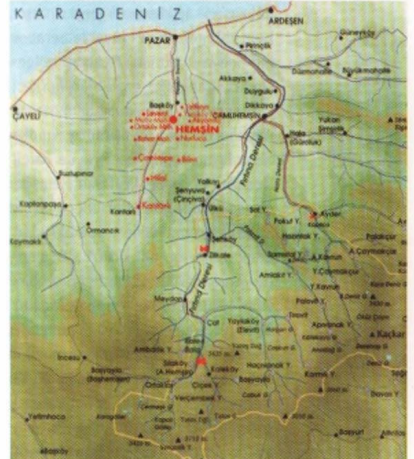
HEMŞİNLİLİK: DİL, KÖKEN SORUNU VE 'UNUTULANLAR'

Bu kısa sınıflandırmadan da anlaşılacağı gibi, Hemşinlileri tek nüfus (sadece etnik, sadece kültürel ya da sadece bölgesel olarak) kimliklendirmek oldukça zor görünmektedir. Rusya'da yaşayan Hristiyan Hemşinliler kendilerini Hemşinli Ermeniler olarak kabul etmektedirler. Oysa diğer Hemşinli gruplar bu netlikte kendilerini tanımlayamamaktadırlar. Hemşinlilik kimliğinin tanımlanmasında karşılaşılan en önemli güçlük dil ile ilgilidir. Dil bir kimliği tanımlamak için önemli bir araçtır. Çünkü bir dilin mevcudiyeti, etnik kimlik tanımlanmasında kullanılan diğer araçlar olan, ortak tarih, yurt birliğinin vb. olmasını gerektirir.⁴ Günümüzde Batı Hemşinliler dışındaki Hemşinliler günlük yaşamlarında Homşetsma/Hemşince konuşmaktadırlar. Hemşince Ermenice'nin bir dialekti olduğu bu alanda çalışmış dilbilimcilerce kabul görmüş bir anlayıştır.⁵ Batı Hemşinlileri ise yer-yöre, kap kacak, bitki vb. adları dışında bildikleri çok az Hemşince kelime var. Bazı araştırmacılar,⁶ Batı Hemşin'deki Türkçe ağızlarda Hemşince'den geçen alıntı sözcükler bulunmakla birlikte, bunun bölgede yaşamış olan Ermenilerden kalma olduğunu ve Hem-

şinlerin Batı Hemşinliler tarafından asla anadil olarak konuşulmadığını iddia etmektedir. Diğer yanda, kimi araştırmacılar da,⁷ Hemşince'nin Batı Hemşin'de anadil olarak konuşulmuş olduğunu ancak bugün tamamen unutulmuş olduğunu iddia etmektedir. Hopa Hemşinlilerinin Hemşinceyi yaşatmayı başarmalarına karşın, Rize Hemşinlilerinin 'unutmuş' olmaları açıklanması gereken önemli bir sorundur.⁸ Diğer taraftan, her iki durumda da, en başta cevaplanması gereken ama en sona bırakılan, pek sorulmayan soru şudur: Hemşin'de yaşayan Ermenilere ne oldu? Bu soru

Hemşinli düğün çalgıcıları.

Hemşin haritası.

Ayder
Yaylası'ndan bir
fotoğraf.

cevaplanmadan Hemşinlilik kimliği tartışmalarına girildiği için de sorun alan-dışı kaygılar ve korkularla tartışmaya devam edilmektedir.

"Batı Hemşinlileri" ya da "Rize Hemşinlileri" tanımlaması da soruludur, dolayısıyla açıklanması gerekir. "Rize Hemşinlileri", Cumhuriyet'e beraber iki ilçeye bölünen Hemşin bölgesinde yaşayan ve oralı olan herkesi kapsayan bir tanımlamadır. Eğer dil üzerinden bir Hemşinlilik kimliği tanımlayacaksak, "Batı ya da Rizeli Hemşinliler" in bir kısmının Hemşinceyi sadece "unuttukları" değil hiçbir zaman öğrenmedikleri de doğrudur. Çünkü tarihten biliyoruz ki, Osmanlı egemenliği altında bu yöreye birçok Müslüman aile yerleştirilmiştir. Osmanlı'nın gerileme döneminde hız kazanan Müslümanlaştırma ve sonrasında Ermeni soykırımı sürecinde Ermenilerden boşalan yerlere göçmenlerin iskân politikası kapsamında birçok aile yerleştirilmiştir.

Ayrıca daha önceden ve şimdi burada Lazlar ve diğer yerli ve Kafkas göçmeni halklara mensup ailelerin yaşadığı bilinmektedir.⁹

Dolayısıyla, ne dil ne de yerlilik açısından kendine Hemşinliyim diyenleri kapsayacak bir Hemşinli kimliği tanımlaması yapılması güç görünmektedir. Din, dil, tarih ve diğer kültürel öğeler bakımından birçok farklılık bir aradadır. Bir etnik kimlik olarak Hemşinlilik, "Batı ya da Rize Hemşinlileri"nin hepsini kapsamaktadır. Lazca konuşan/bilen Lazlar dışındaki Hemşinliler (yani Ç. Hemşin ve Hemşin ve diğer ilçelerde yaşayanlar, oralılar) için kimin etnik kimlik olarak Hemşinli olup olmadığını ortaya koymak, ancak Osmanlı döneminde buralara yapılan iskânlarla ilgili belgelere bakarak ailelerin soyağaçlarının çıkarılmasını gerektirmektedir. Rusya'daki Hemşinliler için Hemşinlilik zaten orali olma/oradan gelme anlamına gel-

mektedir ve etnik köken tartışmasının dışındadırlar; kendilerini Ermeni olarak kabul etmekte ve Ermeni apostolik kilisesine bağlılar.

GORDION DÜĞÜMÜ: HOPA HEMŞİNLİLERİ

Hemşinli kimliği tartışmasında kilit halka Hopa Hemşinlilerinin durumu. Çünkü sadece Hopa Hemşinlileri Hemşinceyi yani Ermeniceyi konuşmaktalar. Buna karşılık Hopa'ya nereden (Çamlıhemşin?), ne zaman ve niye geldiklerine dair henüz gün yüzüne çıkmış bir bilgi yoktur. Hopa Hemşinlileri, farklı dil, gelenek-görenekleriyle açıkça bir etnik grup görünümü vermelerine rağmen, Rize Hemşinlileri kadar araştırma konusu edilmemiştir. Hopa Hemşinlilerine dair saha araştırmalarına yer veren *Biryaşam*¹⁰ dergisinin bu açıdan önemli bir adım olduğuna dikkat çekmek gerekir. *Biryaşam* dergisinde yayınlanan folklorik derlemeler ve yazılar, söylüşler Hopa Hemşinlilerine dair önemli bilgiler sunmaktadır bize.

Hopa Hemşinlilerinin ne zaman, hangi nedenlerden ötürü ve hangi yolla buralara geldiğine dair yazılı bir kaynak yoktur. Konu ile ilgili sözlü tarih çalışmaları çok yeni olduğundan, yerleşim konusunda çok fazla geriye gidilememektedir. Hopa köylerinde yaptığımız araştırmada, birçok ailenin 3. 4. kuşak atalarına dair bilgilere erişilememiştir (Hopa'nın en büyük Hemşinli köyü olan Başoba'da Osmanlı dönemine ait 5 adet mezar tespit edilmiştir). Bölgeyi 1640 yılında dolaşmış olan Evliya Çelebi, buradaki halkın tamamının Laz ve bir kısmının da Rum olduğunu belirtmiştir.¹¹ Fahrettin Kırzıoğlu, Yavuz Sultan Selim dönemine ait 1516 tarihli "Trabzon Mufasssal Tapu Tahrir Defteri"ne dayanarak, bu tarihlerde Hopa'nın Arhavi'ye bağlı bir nahiye olduğunu, buralarda yaşayan 23 Hristiyan "ra'yyet" in "martalos"¹² kaydedildiğini belirtmektedir.¹³ Kırzıoğlu, "Trabzon Sancağı Mufasssal Tapu Tahrir Defteri"ne dayanarak, "Nahiye-i Laz" hakkında "Arkhave", "Viçe", "Khopa", "Makriyalu", "Miso-

potamya", "Yakovid" dâhil 35 köyden oluştuğunu ileri sürmektedir.¹⁴ Zeki Koday'ın çalışmasında Başoba (bugün Hopa'daki en büyük Hemşinli köyü) olduğunu belirttiği "Vilayeti Bagobit" hakkında ise Kızıoğlu aynı belgeye dayanarak şunları aktarıyor: "Vilayet-i Bagobit ki (Başoba Köyü-Z. Koday) haric-i ez-defterdir, Hopa ile şimdiki sınıra yakın Kemalpaşa (Makri-Yalu) arasındadır; hepsi beşi bulan köylerin (Başköy, Esenkıy, Yoldere, Çavuşlu, Koyuncular-Z. Koday) geliri yerli Hristiyan 'martolos'lara bırakılmıştır."¹⁵ Kızıoğlu, yukarıda adı geçen belgeye dayanarak 1966 yılında *Türk Folkloru Araştırmaları* dergisinde yayınlanan yazısında "Vilayet-i Bagobit"ın köylerini şöyle aktarmaktadır: "1) Bagobit, halkı Hristiyan; Martolos tımarı. 2) Lukhabe, Martolos tımarı. 3) Erçid, Martolos tımarı. 4) Şokh-Khibe, Martolos tımarı. 5) Âbis-Çine, Martolos tımarı. 6) Bakho."¹⁶ Zeki Koday, 1486'da Kemalpaşa'nın 47 hane Hristiyan'dan oluştuğunu ve Yagobit nahiyesi olarak adlandırılan (Başoba-Hopa) merkezde 68 hanenin bulunduğu ayrıca bu merkezin 1515 yıllarında daha yeni kurulduğunu aktarmaktadır. Aynı defterde 1520 yılında Yagobit (Başoba) ve İskele (Hopa)'nın nahiye merkezleri olduğu, Yagobit'in bir merkez ve altı köyden, İskele'nin (Hopa) ise bir merkez ve sekiz köyden oluştuğu belirtilmiştir.¹⁷

Yukarıdaki bilgilerden 1515 yılında yeni kurulan bir köy olan Başoba'da yaşayanların Lazlar ve Rumlar olduğu anlaşılmaktadır. Sözlü tarih çalışmaları da Başoba'daki arazilerin Lazlardan Hemşinlilere geçtiği bilgisini desteklemektedir. Bugün hâlâ Hemşinlilerin yaşadığı köylerdeki bazı yerlerin Laz sahiplerinin isimleri bilinmektedir. Bazı Hemşin köylerinin isimleri de Lazcadı (Yoldere'nin eski adı Jürpic'dir ve "iki kardeş" demektir). Yine de Hemşinlilerin Hopa'ya göçlerinin ne zaman başladığına dair kesin bilgilere ulaşmış sayılamayız. Hemşinliler üzerine yapılan tarih çalışmaları da Hemşin'den Müslümanlaştırma sürecindeki göçlerin batıya doğru olduğu bilgisine yer verilmektedir.

Makrevis'teki Delilemet Konağı.

Gurbet Posraa, Uğur Bıryol, 2007, İstanbul, İletişim.

Eşleri gurbete giden Hemşinli kadınlar, çocuklarla birlikte köyü 'beklemişler'.

Gurbet Posraa, Uğur Bıryol, 2007, İstanbul, İletişim.

Hemşinlilerin 15. yüzyıldan itibaren, Trabzon'dan başlayarak tüm Doğu Karadeniz'in Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesiyle İslam'ın etkisine girdiği düşünülebilir. Fakat sürece dair yeterli bilgi mevcut değildir. Genel kanı Müslümanlaşma sürecinin 18. yüzyılın ortalarında tamamlandığı, Hristiyanı kalmayı tercih edenlerin ise başta Trabzon olmak üzere diğer Karadeniz kentlerine dağılmış oldukları yönündedir.¹⁸ Hemşinlilerin Müslümanlaş(tırıl)ma sürecine dair önemli bir belge yakın zamanlarda Sergey Vardanyan tarafından yayınlanmıştır.¹⁹ Venedik Mkhitar Manastırı üyesi Pogos vardapet Meheryan, hayatını anlattığı kitapta 1776 yılında Hemşin'deki Khevak köyüne gidip ve köyde yaşadıklarını aktarmaktadır: "İ...lyanıma Ter Petros'u, Ter Avetis'i ve Hemşinli Ter Serobe'yi alıp Hamamşen'deki Khevak köyüne gittik!...! Köye girince köydeki Türkleşmiş erkekler ve kadınlar sağdan-soldan elimi öpüyorlardı. Serobe'nin

evinde kaldık. Varlıklı amcaları vardı. İlk evde masa kurduk ve [...] ayın yaptık. Ayını görmeğe Türkleşmiş olanlar da geliyorlardı. Onlara, 'Burada kilise var mı' diye sordum. 'Evet, var, ama yıkık' dediler. Kili-seyi tamir etmenin kolay olduğunu görünce hemen tamir ettim!...! ve üç papazla ayın düzenledik. Gel gör ki ayın zarfında dinlerini değiştirenler kiliseyi doldurdular."²⁰

Hristiyan geçmişten günümüze pek bir şey kalmamış gibidir. "Kara gemi ön gider/ön gider de yan gider/Hemşin'in gelinleri/İslam'a kurban gider"²¹ gibi birkaç masal, mani, kilise ve manastır kalıntılar... Hemşin'deki manastır ve kiliselerde yazılan Ermeni alfabesiyle Hemşince metinlerin Kûdus'teki Ermeni Patrikhanesi'nde olduğu belirtilmiştir.²² Rize Hemşinlileri eski bir Hristiyanlık geleneği olan Vartavor'u bir yayla şenliği olarak hâlâ devam ettirmelerine karşılık Hopa Hemşinlilerinde Hristiyanlık

Tahran'da Şah döneminde çok popüler olan Hacıoğulları'nın Cafe Jale restoranı.

Gurbet Postası, Ufuk Rüyası, 2007, İstanbul, litajım.

dönemine ait neredeyse hiçbir iz yoktur. Bugünkü Hopa Hemşin köylerinin bazılarında "Kilise" olarak adlandırılan yer isimleri bulunmakla birlikte bunların Hemşinlilerden önceye ait olması ihtimali yüksektir. Dolayısıyla Hopa Hemşinlilerinin bu bölgeye Müslümanlaşma sürecinden sonra geldikleri ileri sürülebilir.

Bugün Hopa ve Kemalpaşa'da birçok Hemşin köyü vardır. Başoba/Ğigoba, Yoldere/Jürpici, Çavuşlu/Çavuşin, Koyuncular/Zaluna, Eşmakaya/Ardala, Güneşli/Tzağista, Balıklı/Zendit, Hendek/Garç, Pınarlı/Ançuroğ, Kaya Köyü/Ğalvaşi, Çamurlu/Çançagan, Şana, Uçkardeş, Köprücü, Osmaniye, Karaosmaniye/Ğetselan, Akdere/Çölüket, Kazimiye/Veyi Sarp. Hemşin köylerinin genelinde kardeş aileler/sülaleler yaşamakla birlikte Başoba, Ardala ve Hendek köylerinin birbirinden bağımsız ailelerden oluştuğu, dolayısıyla yerleşim süreçlerinin de farklı zamanlarda olduğu sanılmaktadır. Sadece Uçkardeş ve Köprücü'de Hemşinliler Lazlar ve Rızelilerle beraber yaşamaktadırlar. Akrabalık ilişkileri üzerine yaptığımız araştırmalardan Kemalpaşa'daki Hemşinlilerin

Hopa'dan giderek oraya yerleştikleri anlaşılmaktadır. Yani Hemşinliler ilkin Hopa'nın köylerine yerleştikten belli bir süre sonra Kemalpaşa'ya yerleşmeye başlamışlardır. Bu yerleşimlerin, tarıma ve hayvancılığa daha elverişli olan Kemalpaşa'daki arazilerde tarım işçiliği ya da yarıcılık yapan Hemşinlilerin sonraları işledikleri arazileri sahiplerinden satın alarak başladığı anlaşılmaktadır. Kemalpaşa köylerindeki sülalelerin bir kısmı Hopa'dadır ve bunları 'ana ocaklarının' Hopa'daki köyler olduğunu söylemektedirler.

'MODERN' DÖNÜŞÜM: ASİMİLASYON

Sosyo-ekonomik gelişmeler Hemşinlilerin kültürel ve siyasal hayatlarını da belirlemiştir. Hopa Hemşinlileri, Hemşince konuşan tek Hemşinli gruptur. Hopa Hemşinlilerinin dillerini koruyabilmiş olmaları genellikle kapalı köy yaşamına bağlanmaktadır. Tarım ve hayvancılıkla sürdürülen içe dönük köy yaşamı, dilin kuşaktan kuşağa aktarımına ve belli geleneklerin sürdürülmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, Cumhuriyet dönemiyle değişmeye başlamıştır.

Cumhuriyet'le beraber merkezi eğitim ve öğretim sisteminin kurulması ve gelişmesi Türkçeyi öğrenmeyi zorunlu hale getirmiştir. Diğer taraftan ekonomik olarak artık kentleşmeye ve ticarete atılanlar ticaretin 'dili'ni öğrenmek, itibarlı mesleklerde çalışmak için devletin resmi dilini anadili gibi öğrenmek durumunda kaldığını, en azından bu faktörün asimilasyonda 'doğal' bir faktör olarak etkili olduğunu çıkarılabılırız.

Orta ve üst yaş gruplarından kişilerle yaptığımız görüşmelerde birçok Hemşinli Türkçeyi okulda öğrendiğini ifade etmiştir. Bu durumun 1980'lere kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Okullarda Türkçe dışında bir dil kullanımının yasak olmasının yanı sıra okul yönetimleri aileleri de ev ortamında çocuklarla Türkçe konuşmaya zorlamışlardır. Çocuklarının iyi bir eğitim alarak itibarlı mesleklerde çalışmasını isteyen aileler de ev ortamında Türkçe konuşmaya başlamışlardır. Buna rağmen Hemşince de konuşmaya devam edilmiştir ama Türkçe konuşma baskısı Hemşincenin zayıflamasına, fakirleşmesine neden olmuştur. Eskiden herkes Hemşince konuşur ve anlarken, şimdilerde

yeni nesilden birçok çocuk Hemşin-
ceyi çok az anlamlarına karşılık ko-
nuşamamaktadırlar.

Önceleri Hopa merkezde hemen
hemen hiç Hemşinli yokken, 1970'li
yıllardan itibaren tarım ve hayvan-
cılığın gerilemesiyle beraber artan
ticari etkinliklere bağlı olarak bugün
artık nüfusun yarıya yakınına oluş-
turmaktadırlar. Hemşinlilerin Hopa
ilçe merkezine 'inmeleri' hiç de kolay
olmadığı anlaşılmaktadır. Hopa'nın
Laz ve Hemşinlileri arasında, bugün
bile hafızalarda yerini koruyan ve
güncel gelişmelerde "Laz-Hemşin
ayrımı/çatışması" olarak zuhur eden
geçimsizlikler yaşanmıştır. İlçe mer-

roğlu, Tosunoğlu, Mustoğlu, Vacoğlu...
bunların hepsinin sürüleri vardı.
40'lara kadar böyle."²⁴

Yunus Şişman
eşiyle gurbet
yollarında.

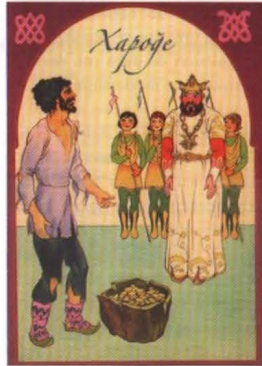
Gurbet Patatas, Uğur
Bırcıl, 2007, İstanbul,
İletişim.

Hopa, 1972'de açılan liman işletme-
lerinden önce ticaret açısından çok
faal bir yer olmamasından dolayı
diğer Hopalılar gibi Hemşinliler de
Ardahan, Murgul, Batum, hatta Zon-
guldak gibi çevre il ve ilçelerde işçilik
yapmışlar, oralarda öğrendikleri za-
naatlarını sonradan Hopa'da ve baş-
ka yerlerde sürdürmüşlerdir. 1970'li
yıllarda bölgede devlet teşvikiyle
çay tarımının başlamasıyla mısır ve
bahçe tarımından vazgeçilmiştir.
İlk başlarda çaya verilen teşviklerin
yüksek olması bütün tarıma elveriş-

"...Köye girince köydeki Türkleşmiş erkekler ve kadınlar sağdan-soldan elimi
öpüyorlardı. Serobe'nin evinde kaldık. Varlıklı amcaları vardı. İlk evde masa
kurduk ... ayin yaptık. Ayini görmeğe Türkleşmiş olanlar da geliyorlardı... 'Burada
kilise var mı' diye sordum. 'Evet. var, ama yıkık' dediler. Kiliseyi tamir etmenin
kolay olduğunu görünce hemen tamir ettim... ayin düzenledik. Gel gör ki ayin
zarfında dinlerini değiştirenler kiliseyi doldurdular."

kezindeki Laz ağalarının kendilerini
Hopa'ya sokmadıkları, satmak ama-
cıyla pazara götürdükleri mallarına
bu ağaların adamları tarafından el
konulduğu, kendilerine karşı şiddet
uygulandığı yönlü 'anılar' Hemşin-
lilerin toplumsal hafızasında yerini
korumaktadır.²⁵

Önceleri ekonomik faaliyet alanı mı-
sır ve bahçe tarımı ile hayvancılık ve
orman ürünleri olan Hemşinliler, za-
manla zanaat işlerinde ve taşımacılık
sektörlerinde ticarete başlamışlar-
dır. Ailelerin büyüyerek parçalanma-
sı, uzun yıllar sürüler için kışlık yatak
işlevi gören Batum ve çevresindeki
Hemşinlileri 1940'larda sürgün edi-
lerek sınır geçişinin kati bir şekilde
kapatılması, Ardahan, Ispir, Oltu gibi
yerlerdeki yaylalarda sürdürülen
hayvancılığın koşullarının zorlaşma-
sı, Hemşinlilerin de yüzlerini yavaş
yavaş kentlere ve ticarete çevirmele-
rini getirmiştir. Hemşinlilerin zanaat-
çılık ve ticaret alanındaki gelişimleri
açısından uzun yıllar Hopa merkezde

**Hemşince bir
masal kitabının
kapağı Xapoge.**

li arazilerin çay bahçesi yapılmasını
getirmiştir. Çay tarımı aynı zamanda
hayvancılığa da alternatif oluşturu-
muştur.

Hopa Limanı'nın açılması ve çay ta-
rımı ile birlikte taşımacılık sektörü
hızla gelişmeye başlar. Bu süreçte
birçok Hemşinli de taşımacılık sektö-
rüne girmişlerdir. Şoförlük ve fırıncı-
lık adeta Hemşinlilerle özdeşleştiril-
mektedir hâlâ. İlk başlarda başkala-
rının yanında şoför olarak başlayan
süreç zamanla kimi ailelerin ortaklık
kurması yoluyla şirketleşmelerle
tekâmül etmiştir. Koyuncular, Yal-
cınlar, Dalkılıç, Yenigüller gibi birçok
Hemşinli nakliyat firması sektörde
önemli bir ağırlık kazanmışlardır.
Özellikle 1990'lı yıllarla beraber eski
Sovyet ülkelerine ticaretin başlama-
sıyla kârlarını hızla katlayan taşıma-
cılık sektöründeki şirketler yavaş ya-
vaş sanayici olmaya başlamışlardır.
Bugün artık bütün ticaret alanların-
da Hemşinli girişimci varlıklarını
sürdürmektedirler.²⁶

fırıncılık ve pide ustası yapan Hızır
Yazıcı şunları anlatmaktadır: "1935
yılında fırıncılığa başladım. Altı tane
fırın vardı o zaman. Hemşinli ola-
rak beş tane esnaf vardı, Hopa'da.
Koyunculardan Muhammed, Yağcı-
lardan iki kardeş, Şükrü Akbıyık'ın
dedesi de fırıncıydı. Zendi'ten To-
pal Cemal'in babası Harun, bir de
Mehmet Topaloğlu vardı. Altıncı ben
oldum. Gerisi hep Lazlardandı. Kiba-

Ekonomik alandaki artan etkinliğe bağlı olarak siyasal ve sosyal yaşamda da Hemşinliler öne çıkmaya başlamışlardır. Hopa Belediye Başkanlığı'nı ilk kez 2004 yılında bir Hemşinli seçilmiştir. Şoförler Odası Başkanı İsrail Kotil, Hopa Ticaret ve Sanayi Odası'nın başkanı Engin Koyuncu Hemşinlidirler. Bürokrasi-

ilçe merkezinde yaşayan Lazlar devletle iç içe iken (kentli olmanın avantajıyla modernleşme sürecine daha erken dâhil olmuşlardır) Hemşinliler bu sürece çok geç girmişlerdir. Hemşinliler, 1980'lerde bile kendi köy yollarını imece ile yapmışlardır. İkinci olarak, devletin "tek dil (Türkçe), tek millet (Türk)" anlayışına kar-

sarsılmadığı Kürt hareketlerinin Anadolu ve kültür konularındaki talepleri, Cumhuriyet rejiminin asimilasyona tabi tuttuğu diğer etnik kimliklerde de 'resmi ideoloji'ye karşı uyanışı sağlamıştır. Kürtlerden sonra, Hemşinlilerle yan yana yaşayan Lazların dil ve kültür alanındaki uyanışları ve özellikle Lazca müzik alanındaki gelişmeler takip etmiştir.

Cumhuriyet tarihi boyunca Türk olmayan etnik kimliklere karşı yürütülen asimilasyon çalışmaları, bu alt kimliklerde farklı psikolojilerin oluşmasına neden olmuştur. Asimilasyon, Türkçeyi devletin dili olmanın yanı sıra modernliğin, kentli olmanın dili ve kültürü olarak da beyinlere kodlamıştır. Dolayısıyla yerel diller bir tür 'yabanilik', geri kalmışlık, köylülük ile özdeşleştirilerek 'utandırılacak' bir hal olarak telakkî edilmesini sağlamıştır. Kamusal alanda Türkçe dışında bir dil kullanmak ayıpların hale gelmiştir. Kürtlerin kültür ve dil alanındaki mücadeleleri, sonrasında Lazların onları takip etmeleri en başta bu psikolojinin berhava olmasını sağlamıştır. Farklı etnik kimlikler kendi dillerine, müziklerine daha açık yüreklilikle sahip çıkmaya başlamışlardır.⁷

Hemşinlilerin de yok oluşa giden dillerine ve kültürlerine sahip çıkmaya başlamalarında bir Laz müzisyen olan Kazım Koyuncu'nun albümlerinde Hemşince şarkılara, manilere yer vermesinin büyük etkisi olmuştur. Kısa zamanda çalışmaları ülke çapında popülerlik kazanan Kazım Koyuncu'nun hem Lazlar hem de Hemşinliler için yukarıda tarif edilen psikolojinin dağılmasında büyük katkısı oldu. Kazım Koyuncu'dan sonra birçok Hemşinli genç, o zamana kadar nenelerinin mahfuzlarında saklı kalan, anadillerinin şarkılarını keşfetmeye, hatta Hemşince yeni şarkılar yapmaya başladılar. Teknolojinin imkanlarından da yararlanarak bu şarkıları, sözcük derlemelerini sosyal paylaşım ağlarında yayınlamaya başladılar. Müzik alanında Gökhan Birben, Bizim Yaşar (Kabaosmanoğlu), Aydoğan Topal, Vova, Aydoğan Yılmaz, Salih Yılmaz, Meluses gibi

şı ayrı bir anadilleri olan Hemşinliler 'doğal' olarak bir ötekileşmenin öznesi olmuşlardır. Dolayısıyla onların sosyal ve siyasal talepleri daha çok muhalif siyasetlere, 1970'li yıllardan itibaren de "Karaoğlu" Bülent Ecevit'in CHP'sine ve özellikle gençlik kesimleri de daha çok devrimci sol siyasetlere meylenmişlerdir.⁸

Diğer taraftan, Hemşinlilerin önemli bir kesimi de, ekonomik alanda yükselmenin bir yolu olarak devlet çizgisindeki partilere yakın durmayı tercih etmektedirler. Aslında bu 'devletçi çizgi'nin bilinçaltında başka bir 'kaygı'nın yatıştığı söyleyebiliriz: Ermenilik. Hemşinliler, kendilerinin Müslümanlaşmış Ermeniler olarak görüldüklerinin farkındalar ve bazılarını bu imajdan kurtulmak için sağ partilere yakın durmak istemektedirler.

'POSTMODERN' DÖNÜŞÜM: KİMLİĞİNİN KEŞFİ

Hemşinliler açısından kimlik konusu asıl olarak 90'lı yılların sonuna doğru gündemleşmeye başlamıştır. Bunda çok farklı etkenler rol oynamıştır. En başta, Kürtlerin kimlik temelli siyasetinin ülke çapında yarattığı

Rize'nin Artvin sınırındaki ilçesi Fındıklı'dan bir görünümlü.

Geleneksel çalgıları tulumla eşlenen Hemşinliler, Çamlıhemşin, Rize.

de, eğitim ve sağlık alanı gibi devlet memurluklarında birçok Hemşinli bulunmaktadır.

Türkiye açısından önemli bir siyasal dönemeç olan 1974-1980 arası ve 1980 askeri darbesinin etkilerinden çıkılmaya başlandığı 1990'lı yıllardan sonra sağda da solda da 'partizanlık' yapanlar Hemşinliler olmuştur. Bu durumu açıklamak için çok katlı bir yol tutturmak gerekir: Birinci olarak, Hemşinliler sosyal ve ekonomik olarak piyasa ve kentleşme süreçlerine sonradan dâhil olmuşlardır. Örneğin

birçok kişi ve grup Hemşince şarkılarından oluşan albümler çıkardılar. Hemşinililerle ilgili araştırmalar, derlemeler sosyal paylaşım ağlarında ve bloglarda yayınlandı. Hopa'da yayınlanan *Bıryaşam* dergisinde ilk kez Hemşince-Türkçe (iki dilde) yazılara yer verildi. 2012 Mart'ında İstanbul'da HADİG (Hemşin Kültürünü Araştırma ve Yaşatma Derneği) kuruldu.

Kültürel alandaki bu gelişmeler Hemşinililer açısından kimlik sorunlarının çözümü konusunda farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Hemşinli kimliğinin en önemli parçası olan dilin korunması nasıl sağlanacaktır? Bu konuda sadece mevcut keleme dağarcığının korunmasıyla mı yetinilecek yoksa Hemşincenin ana kaynağı olan Ermenice ile temas mı

kurulmalı? Kürtler ve diğer etnik gruplar gibi, Hemşincenin yaşatılması için, Hemşinlilerin yaşadığı yerlerde okullarda en azından seçmeli dil olarak okutulması talep edilmeli midir? "Hemşin kültürü" derken ne kastediliyor? Daha birçok soru karşısında Hemşin kimliğine sahip çıkanların kafası karışık durumda.

HEMŞİNİLİLER HAKKINDA

ÖZET BIBLIOĞRAFYA

1. Ak, Orhan Naci (2000). *Rize Tarihli. Rize Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları.*
2. Alexandre Manvelisvili, Biçi Tereşvili, Ivane Cavahisvili, J. Gogebavili, Manam Lorkipandre, Mihaki Tserieli, Tsate Batsapi, Yun Siharildze, Trabzon dan Ahazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri. Sorun Yayınları. (1998)
3. Altı, Aliye (2005). Tarihini de Bugünün Aynasında Hemşin Ermenileri. Belge Yayınları.
4. Vaux, Bert "Hemshinli: The Forgotten Black Sea Armenians"; Harvard University (İngilizce). 20 Nisan 1996
5. Bıjıkyan, P. Minas (1998) *Pont ou Tauride. Chvi Yazıları* Yayınevi.
6. Bıryol, Uğur (2007). *Gurbet Pastası: Hemşinliler Göç ve Pastacılık İlişimi* Yayınları
7. Bostan, M. Hanefi (2002). Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı, Nöbetçi Yayınları.
8. Biryer, Anthony (1975). *Greeks and Turkmen: The Pontic Exception.*
9. Cuinet, Vital (2000). *La Turquie d'Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure.* Isis Press.
10. Genç, Adnan (2009). Çalışkan Kadınlar Ülkesi Hemşin, Chivayazıları Yayınları.
11. Dadoyan, Seia B. (1997). *The Taimid Armenians: cultural and political interaction in the Near East Brill*
12. Duménil, Georges (1964). *Notes sur le parler d'un Armenien musulman de Hemshin.* Académie royale de Belgique.
13. F. Young, M. Edwards, P. Parvis (2006). *Studia Patristica. Vol. XLJ. Peeters Publishers*
14. Gündüz, Ali (2002). Hemşinliler - DiI, Tarih, Kültür. Ardauş Kültür Yardımlaşma Derneği.
15. Haçıkıyan, Levon (1996). *Hemşin Gizeni Hemşin Ermenileri Tarihinden Şeyşolar.* Belge Yayınları.
16. Hemşin Ye Hemşinli Ermeniler (2006). Soç Konferans Makaleleri, Yerevan, Ermenistan.
17. I. G. Güvençlioğlu, M. U. Hıçınmaz, M. Gündüz, Rize, *Hemşin İpeşi. Tarih Mezar Kitabı.* İstanbul, Kalmas Yayınları, 2010.
18. İşık, Adem (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi.* Türk Tarih Kurumu.
19. İşık, Op. Dr. Yusuf Kaçkarların Üç Yamacı - Hemşin Coğrafyası, Yeyil İspir Dergisi.
20. Karaca, İbrahim (2006). *Hemşin / Tarih, Dil, Gelenek Ve Görenek.* Chivayazıları Yayınevi.
21. Kırzoğlu, M. Fahrrettin (1994). Karadeniz Bölgesinde Türk Boylarından Lazlar ve Hemşinliler'in Tarihçesi, Rüzleler Derneği
22. Kırzoğlu, M. Fahrrettin (1998). Osmanlıların Kalkas-Elerini Fethi (1451-1590), Türk Tarih Kurumu.
23. M. Ali Sakacoglu - Dünyden Bugüne Hemşin Karadenizden Bir Tarih (Yeniyayın Yayınları 1990).
24. Özlü, Özhan (2005). *Karadeniz Anılsıkleri: Sözlük 2 Cilt.* Heyamola Yayınları.
25. Ritter, Carl (1848). *Die Erdkunde von Asien.* Reimer.
26. S. Anıç, Dambur Tarihli. Hemşin-Punim Etilmojiki Şeyşölü. 1. Basım. İstanbul. Kızıleli Yayıncılık, 2008
27. Sahakyan, Lusine (2012). Hemşin Yeghnuti - Elewli Yerleşim Birimlerinin Tarih ve Bu Yer İsmünün Etimolojisi. YDU Yayınları, Yerevan-Ermenistan.
28. Simonian, Hovann H. (2007). *The Hemshin: history, society and identity in the highlands of northeast Turkey.* Routledge.
29. Soysal, Hale (1992). *Kavimler Kapısı.* İstanbul, Kaynak Yayınları.
30. Taspanar, Ali (2004). *İlçe Tarihli.*
31. Trabzon Vilayeti-Sanname-i hazırlayan: Kudret Emiroğlu, Ankara, 1993; Serender Yayınları.
32. Yılmaz, Remzi (2004). Hemşin in Tarihli Köklerine Doğru, Kurumsatı Yayınları.

DİPNOTLAR

1. "Hemşin Gizeni", 1996 yılında Belge Yayınları tarafından Levon Haçıkıyan'ın "Hemşin Ermenileri Tarihinden Yapraklar" kitabının Türkiye baskısına verilen addır.
2. Gülşen Balçıkçı, "Rize-Pazar/ Akbucak Ortayı ve Uluköylerimin etnik yapıları", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, (Ankara/Ankara Üniversitesi, Türkiye baskısına verilen addır.
3. Gulşen Balçıkçı, "Rize-Pazar/ Akbucak Ortayı ve Uluköylerimin etnik yapıları", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, (Ankara/Ankara Üniversitesi, 1997), s. 43; Levon Haçıkıyan, *Hemşin Gizeni*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1996), s. 53; Ali Gündüz, *Hemşinliler*, (Ankara: Ardauş Kültür Dayanışma Derneği, 2002), s. 54; Peter A. Andrews, *Türkiye'de etnik gruplar*, (İstanbul, Ant, 1992), s. 181-182.
4. Aktaran, Ayşenur Kolivar "Bir Hemşin köyünde konuşulan Türkçe atasözlerine düşünceler", http://www.biryasam.com.tr/Detay/19_erisim_tarih/25/02/10
5. Ayşenur Kolivar, ağı.
6. Bert Vaux, "Hemshinli: the forgotten Black Sea Armenians", *Journal of Armenian Studies*, 6, 2: 2001, 47-71.
7. Aktaran, Hemşin ve Hemşinli Ermeniler (Konferans makaleleri), Yerevan, 2007, Ermenistan Cumhuriyeti Bilimler Ulusal Akademisi Tarih Enstitüsü.
8. Kemal Inal, "Kürt Sorununu Önemli Bir Boyutu Olarak Dil", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 17, s. 79, 2012.
9. Bert Vaux, "Homemeta: the language of the Armenians of Homashen", *The Hemshin*, Edited by H. H. Simonian, s. 257-278, George Dumezil, "Revue des Etudes Armeeniennes", Akartan, Lusine Sahakyan, Hemşin (Hemşin) mikro yer isimleri", s. 67-9, YDU Yayınları, Yerevan 2012.
10. Ali Gündüz, *Hemşinliler*, (Ankara: Ardauş Kültür Dayanışma Derneği, 2002), s. 68; Ökür Yaman, "Etniklik ve Hemşin Üzerine", *Halkbilimi* 74/98, s. 56.
11. Levon Haçıkıyan, *Hemşin* sızı, (İstanbul: Belge Yayınları, 1996), s. 55.
12. Bu konuda yapılan özgün çalışmalardan biri Ayşenur Kolivar "Bir Hemşin köyünde konuşulan Türkçe atasözlerine düşünceler" adlı makalesidir.
13. M. Hanefi Bostan, *Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, s. 197 vd, Nöbetçi Yayınevi, 2012.
14. Bıryaşam Yeri Tarih, Folklor, Biyografi ve Coğrafya Dergisi, 2008 yılında Hopa'da yayımlanmaya başlanan dergi 11 sayı çıktı. Arşivli bilgi için www.biryasam.com.tr
15. Evrim Çelebi, *Soylaşma Cilt 1* ben akt. Zeki Koday, "Hopa İpeşi Coğrafyası" yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Erzurum 1995.
16. Martokos: Hristiyan tebaadan olup, Osmanlı Devleti için sınır bölgelerinde çalışan tüccarlara bu ad verilmektedir. Burial, casusluk, hububat nakli, geçitlerin korunması, asayiş ve küçük kalelerin muhafazası gibi işlerde çalışılmaktadır.
17. Fahrrettin Kırzoğlu, *Osmanlıların Kalkas Elerini Fethi (1451-1590)*, TTK (1998), baskı, s. 12.
18. Kırzoğlu, ağı, s. 48.
19. ağı, s. 49.
20. Fahrrettin Kırzoğlu, "Selim Çağında Hopa ile Arnavutluk", *Türk Folklor Araştırmaları*, cilt 10, s. 201, İstanbul Nisan 1966.
21. M.H. Bostan, *XV-XVI Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Baskınmaz Doktora Tezi) Marmara Üniv. Tarih Araştırmalar Enstitüsü Yeni Çağ Tarih s. 194-195, Aktaran, Zeki Koday, ağı, s. 10.
22. Levon Haçıkıyan, ağı, s. 57-59.
23. Sergey Vardanyan, "1776 Yılına ait 'Musalman Hemşinli Ermeniler hakındaki önemli bir ehde-name', "Hemşin ve Hemşinli Ermeniler (Konferans makaleleri)", s. 278, Yerevan, 2007, Ermenistan Cumhuriyeti Bilimler Ulusal Akademisi Tarih Enstitüsü.
24. Akt. Sergey Vardanyan, ağı, s. 283. Yazıldığı "Türkçesim" ifadesinin Müslümanlar için kullanıldığını söylemektedir.
25. Talin Bıjıkyan, "Hemşinlilerde unutarak ve gürlemek var olmak", yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı, 2011.
26. Levon Haçıkıyan, ağı, s. 98, dipnot 30.
27. Hopalı esnaf Hızır Yazıcı ile yapılan görüşme. Bıryaşam dergisi, sayı 2, Temmuz 2008.
28. Ağı.
29. Arvin İsh Rehberi, ATSO Yayınları, 2012.
30. Cemil Aksoy, "Karadeniz'in son kalesi: Hopa", Karadeniz Karadeniz'inde, Ed. Uğur Bıryol, İletişim Yayınları, 2012.
31. Özcan Alper, Cemil Aksoy, "Sol, yerel ve Demokratik Özerklik", *Bünim dergisi*, sayı 259, 2011.

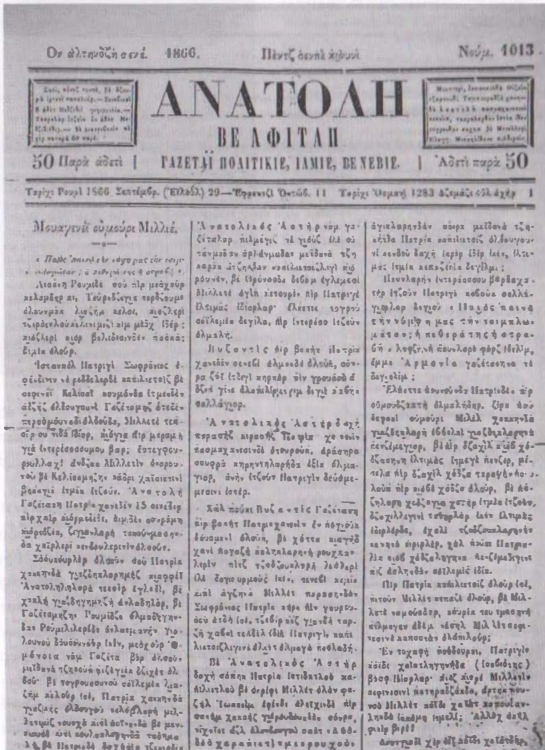
19. YÜZYIL ORTASINDA OSMANLI'DA "SORUMLU" GAZETECİLİK TARTIŞMASI

ANATOLİ VE VATAN KAVGASI

STEFO BENLİSOY

19. yüzyıl ortalarında Osmanlı basın tarihinin en eski ve sürekli gazetelerinden biri olan Karamanlica yayımcılığın sembol ismi Evangelinos Misailidis'in yayınladığı Anadolu (Şark) gazetesi ile bu gazeteyle yalan haber yapmakla itham eden Vatan gazetesi arasında Osmanlı'da basının rolü üzerine fikir veren bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışma aynı zamanda Girit meselesinin Anadolu'da Müslüman-Hristiyan cemaatleri arasında yarattığı tansiyonun basına nasıl yansındığını izleme imkânı sunuyor.

Anatoli (Şark)
gazetesi.
N. 1013-
29.09.1866-1.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe konuşan Anadolu'da Ortodokslara yönelik olarak üretilen Karamanlica (Yunan harflı Türkçe) basılı eserlerin sayısında önemli bir artış meydana gelir. Bu malzemenin içerisinde Karamanlica basın ya da süreli yayınlar hâlihazırda pek az incelenmiş bir alan oluşturmaktalar.¹

Bu yayınların okur kitlesini asıl olarak, 19. yüzyıl içerisinde temini-maîşet kaygısıyla başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun gelişen ticaret merkezlerine Anadolu'nun çeşitli yerlerinden akın etmiş Türkçe konuşan Ortodoks cemaatlerin mensupları oluşturmaktaydı. Bununla birlikte aşağıda göreceğimiz gibi bu yayınlar posta yoluyla Anadolu'daki cemaatlere de ulaştırılmakta ve buralarda da okurlara sahip bulunmaktaydılar.

Hiç kuşkusuz bu süreli yayınlar içerisinde anmaya değer en önemlisi, Karamanlica yayımcılığın sembol ismi Evangelinos Misailidis'in (1820-1890) yayınladığı Anadolu (Şark) gazetesidir.² Misailidis tarafından önce İzmir'de basılan gazete, 1851 yılında İstanbul'da Anadolu adıyla yayınlanmaya başlayacak³ ve

kısa aralıklarla da olsa imparatorluğun sonuna kadar yayınına devam edecektir. Bu anlamda gazete, Osmanlı basın tarihinin en eski ve en sürekli gazeteleri arasında bulunmaktadır. Gazete önce haftada iki kez, Eylül 1866'den itibaren haftada üç kez ve 1895'ten itibaren de nihai olarak günlük olarak yayımlanmaya başlayacaktır.⁵ Yukarıda da vurgulandığı gibi Anadolu, özellikle İstanbul'daki Anadolu kökenli Ortodokslara hitap etse de Anadolu'daki

abonelerine de ulaştırılmaktaydı. Örneğin 1867'nin hemen başında gazetenin Anadolu'daki abonelerine ilişkin oldukça ayrıntılı bir listeye göre gazetenin abone sayısı 125'le sınırlıdır ve bu durum gazete tarafından da sitemle karşılanmaktadır.⁶ Yine de Anadolu gazetesi Anadolu Ortodoksların seçti olduğunu sürekli olarak vurgulayacak⁷ ve okur/hemşerilerinin sorunlarını gerek Osmanlı Rum milleti gerekse de daha geniş Osmanlı kamuoyuna aktarma noktasında önemli bir işlev görecekler.

Okumakta olduğunuz yazı, *Anatoli* gazetesinin 1866 ve 1867 tarihli sayılarından hareketle Girit meselesinin Anadolu'da Müslüman-Hristiyan cemaatleri arasında yarattığı tansiyonun basına yansıma biçimleri ve bunun üzerinden Osmanlı'da gelişmekte olan basının rolü üzerine *Anatoli* ve *Vatan* gazetesi arasındaki polemige değinmeye çalışacaktır.

1867 GİRİT BUNALIMI VE BASIN

Girit meselesinin yeni bir safhası 1866'nın ilk aylarında patlak verir.

Adadaki Osmanlı idaresinin etkisizliği kadar buradaki Ortodoks nüfusun Yunanistan'la birleşme özleminin de ateşlediği isyan, 1869'un ilk aylarına kadar sürecek ve özellikle adaya akın eden Yunan gönüllüler ve Yunan Krallığı kamuoyunun harekete açık desteği nedeniyle iki ülke arasında yeni gerilimlere sebep olacaktır.⁸ Öte yandan büyük güçlerin; Girit'in Yunanistan'la birleşme arzusu veya adada olası reformlar karşısındaki tutumları bölünmüş ve hatta kayıtsız da olsa Bâb-ı Âli, 1859'da Lübnan'da

yuruda, bazı gazetelerin matbuat nizamnamesini hatırdan çıkararak cevaz verilemeyecek birtakım fıkralar yayımladıkları ifade edilir. Matbuat Kalemî, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'nin bahsettiği serbestiden bahisle bu nizamnamenin mümkün olduğu kadar itidalli uygulanmaya çalışılmasına rağmen bazı gazetelerin gerek muharrirleri gerekse de yabancı gazetelerden yayımladıkları fıkralar aracılığıyla bu nizamnameyi ihlal ettiklerinden ötürü bunlara hareketlerini düzeltmelerini bildirir.¹²

Anatoli'nin önemli bir işlevi, Anadolu Ortodokslarının maruz kaldıkları şiddet ve suç vakalarının İstanbul kamuoyuna aktarmak ve bu hadiselerin bilinir ve tanınır olmalarını sağlayarak bunların Anadolu Ortodoksları lehine bir sonuca ulaşmalarını sağlamaktır.

Dürzü ve Maruniler arasında yaşanan çatışmalar ile 9 Temmuz 1860'ta Şam'da Hristiyanların katledilmeleri üzerine Fransız ağırlıklı uluslararası bir gücün Suriye'nin bir bölümünü işgal ettiği günleri çok iyi anımsamaktadır.⁹ Bu askeri işgal, ancak 1861'de, Cebel-i Lübnan'a otonomi veren bir anlaşmanın imzalanmasının akabinde son bulmuştur. Dolayısıyla isyanın devam ettiği dönem boyunca Bâb-ı Âli'nin en önemli kaygısı, büyük güçlerin tümü veya bir kısmının Girit'e Lübnan gibi otonomi ve/veya bir Hristiyan valinin idaresini öngören bir anlaşma dayatmalarına imkân tanıyacak hadiselerin önüne geçmek olacaktır.¹⁰ Yabancı müdahaleye zemin hazırlayacağı düşünülen en önemli şeyse hiç kuşkusuz imparatorluk tebaası içerisindeki Hristiyanlar aleyhine davranış ve baskıların meydana gelmesi ve bu tür haberlerin büyük güçlerin gündemine ulaşması olacaktır.

Tüm bu nedenlerden ötürü Bâb-ı Âli özellikle gazetelerin içeriğini daha sıkı denetlemeye çalışacaktır.¹¹ Örneğin 10 Cemaziyelahir 1283'te Bâb-ı Âli Matbuat Kalemî tarafından İstanbul gazetelerine gönderilen du-

Yukarıdaki resmi ilânın gazetelere gönderilmesinin üzerinden henüz bir aydan az zaman geçmişken, *Anatoli*'nin 11 Kasım 1866 tarihli 1024 numaralı sayısında "Girit ahvalinden" bahseden bir makale dolayısıyla bir ay müddetçe yayımının durdurulmasını kararlaştıran Matbuat Kalemî tarafından gönderilmiş "buyruğu" yayımlanır. Buna göre: "Girit cezaresi ahvalinden bahs ile Devlet-i Âliye aleyhine taarwuz-u havi birtakım makalât-ı muzirre derç ve ilan olunmuş idüğü mebnî Matbaat nizamnamesinin yigirmi yedinci bendi ahkâmınca" gazetenin bir ay müddetle tatil edilmesine karar verildiği duyurulur.¹³

Gazetenin bir ay tatil olmasına, bahsedilen sayıda *Levand Herald*'in Girit meselesine dair bir makalesinin ıktibas edilmesi neden olmuş gibi gözükmektedir. Bu makalede "milliyet ilkesinin" Avrupa'da giderek egemen olduğundan bahis ve Girit'teki isyana ilişkin aşağıda da yer alan kimi tespitler böylece bir ceza verilmesine yol açmış olmalıdır:

"Girit ahalisinin başlıca meramı Yunanlılar ile birleşmek olub, ve şu ihtilale başlıca sebep bu efkâr oldu-

Evangelinos Misailidis (1820 - 1890).

Gazetier İbar, Anadolu İlemghnriuniz Kurumunlar ve Yunan İlergi Türkçe, Türkiye İq İrtikau Kültür Yayıncılık, 2000.

Girit'te meydana gelen hadiseler, Anadolu'da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ilişkilerde de gerilimlere neden olacaktı. Osmanlı Ordusu Girit'te Arkadi Manastırı'na hücum ediyor, 1867.

Illustrated London News.

Yine aynı yazıda Ankara'da "hocadan bir zat"ın camide verdiği nasihatlerle "bazı cahillerin ayrıranını şişir"diğini ve bunların camiden dağıldıklarında Katolik Kilisesini taşıdıkları bildirilir. Gazeteye göre hadiseler sadece bunlarla sınırlı değildir:

"Yahyalıda Despot döğerler, Kon-yada Kilse kapadırlar, Kayseride Kilse kapularına yafta yapıştırırlar, Ankarada Katolik Kilisesini taşlarlar, Adanada Ramazanda çıkık kahve iç-meyin ve İslamlar gözü önünde taam itmeyin derler, İncesuda (...) (...) öğleyin karılar hamamında soyunur hâlâ Gazetalara derc itdirmezler ve kasap Hasan balının faslinca iş işten geçtikten sonra uyanırlar."¹⁹

Gazeteye göre bu tip hareketler "ce-halet semeresi" olup, bunlara yeltenenlerin gereği gibi terbiye edilme-leri gerekir. Gazete "saltanat-ı seni-yenin nizamât-ı hayriyesi" açık-ken, yerel hükümet bunların icrasına memur iken, bu hareketlerin kanuna aykırı olduğunu vurgular. Ahalininse kardeş gibi geçinmekle mükellef ol-duğunun altını çizir:

"Bizler ise cümlemiz gerek İslam ge-rek mil-i-i gayrı müslime bir Allahın kulları bir Devletin tebaaları ve bir vatandaş olduğumuz takdirde, ka-rındaş gibi geçinerek üç buçuğun yo-luna bakmaya mecburuz. Ve hocalar ve ruhbanlar daima ibadullahı mu-habbet ve ittifakiyete teşvik-u tahrik itmeye borçludurlar."²⁰

Gazetenin bir sonraki sayısında-ya Antalya'dan ulaşan 25 Ocak tarihli imzasız bir mektup aktarılır. Mektup-ta aktarılanlara göre "bazı edepsizler leyhan bir Hristiyan hanesini ellerin-de bucağ bellerinde silah ile basarak" evdeki karı kocayı darp etmişler ve karının boğazındaki altınları da alıp gitmişlerdir. Mektubu yazan şahsa göre ertesi gün kaymakam Rıdvan Paşaya gitmişlerse de kendisi bu hadiseye "kulak asmamış"tır. Gazete mektubun imzasız olmasından ötü-rü tam metnini yayımlamadıklarını ifade eder. Üstelik gazete, mektup-ta aktarılanlar gerçek bile olsa ve Rıdvan Paşa "umur-i kumandada bazı merbeste kusur" etmiş bile olsa Antalya çorbacılarının bu durumu Bâb-ı Âli'ye ve gazetelere bildirme-

leri gerektiğini vurgular çünkü aksi halde "yarın çorbacıların hanesini de" basacaklardır.²¹

Bir süre sonra gazetede yayımlanan küçük bir notta Bâb-ı Âli'nin valile-re şiddetli mektuplar göndererek en ufak uygunsuzluk hâlinde valilerin mesul tutulacağını kendilerine bil-dirdiği duyurulur:

"Kayseriyede Kilse kapularına yapış-dırdıkları yafta, ve Ankarade Kato-lık Kilisesini taşıdıkları ve Konyade Rum Kilisesi kapusunu mihlâdıkları, ve Niğde sancağında Yaylalıda Kay-seriye Mitropolitli Episkoposuna olan hakaret için Bab-ı Âli tarafından eyalat valilerine şedid mektuplar ya-zılmış, ve eğerci en ufak bir uygun-suzluk zuhur idecek olur ise, nefsi valiler mesul tutulacaklar imiş".²²

Yine gazeteye Adana'dan aktarıldı-ğına göre İzmir gazetelerinde çıkan Adana'da vali paşanın Ramazan'da kilisenin çanlarının çalınmaması emri mübalağalı bir haberdur. Yapıla-rın kendilerinden ve Halep vilayeti valisi Cevdet Paşa'dan ruhsat tahsil

İlk resimli gazete *Ayine-i Vatan*'ın 26 Ocak 1867'de çıkan birinci sayısı ve çok geçmeden onun yerini alan *Vatan* (ilk sayı, 24 Mart 1867).

Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın, Literatür Yayıncılık*, 2000.

olmaksızın kiliselere çan takılmaması emri verilmesinden ibaret olduğu bildirilir.²¹

İSPARTA HADİSESİ

Gazetenin 22 Şubat 1867 tarihli nüshasında Isparta'dan ulaştığı duyurulan bir yazının ilk kısmı yayımlanır. Yazıya göre Isparta'da "Mısır

yazıya göre ayın beşinde Eğirdir kazasında civar kazalardan toplanmış "aşar emvalinden" zahirelerinin nakli ile meşgul bulunan 8-10 İspartalı tüccar, bakır akçe tedavülünde yaşanan zorluklardan sorumlu oldukları gerekçesiyle "adeta telef" ve mallarını yağma etmek üzere "ahali-i İslam" arasında bir aydan beri gizlice "fitne" tezgâhlandığı aktarılır.²²

kapanub ve kendilerinin darb olduğunu asla aramayarak" bir şekilde aralarında kaçırır, bazı tüccarlar da öldükleri düşüncesiyle oracıkta bırakılır. Kalabalık bununla da yetinmeyerek çarşıya ve hana hücum etmiş, burada bulunan tüccarlar ise korkularından odalarını kilitleyip gizlenmelerine rağmen kapıları kıran kalabalık buradaki tüccarı da

Anatoli'nin
(Şark gazetesi)
muhtelif
sayılarının ilk
sayfaları.

Vatan'daki yazıya göre Anatoli'nin son iki sayısında "millet-i İslamiye üzerine Hristiyanların buğz-u adavetlerini davet eder muşasşaal bir mektub"u, üstelik doğruluğu teyit edilmeden yayımlanmıştır.

nuhas akcesinin" yasaklanmasından dolayı Osmanlı bakır sikkesinin dahi yasaklanacağı söylentisi sebebiyle ticaret olumsuz etkilendiği ve birçok malın fiyatı artmıştı. Yazıya göre bahsi geçen durum herkesi kızdırıp ve endişe içerisinde bırakmışken "ehali-i İslamden kendini bilmez bazı cühela makuleleri millet-i Hristiyanaya sitem ve kahr-i nazarla infial efkârına" kapılarak bu durumun sebebini Hristiyan millette atfeder. Yazıya göre Hristiyanlara devletin sadık tebaasından olduklarını altını çizerek "saltanat-ı seniye'nin kavanini şehinşahilerne ümid, ve beldemiz hükümet-i âlisine, ve ashab-ı idareyet ve feraset olan aza-i meclis ve ağale-rimizin hamiyetine güvendiğimizden, asr-ı nazidke hiçbir dehet, ve tasallut çekmeyecek"lerine itimat ettiklerini vurgularlar. Bu inanca rağmen

Yazıya göre hadiseler şu şekilde gelişir: Bahsi geçen sabah beş yüzden fazla kişi tüccarlar üzerine hücum eder ve tüccarlar canlarını kurtarmak için hükümet konağına sığınır. Buna rağmen kalabalık balta, nacak, sopa ve taşlarla konaga saldırır ve kaza müdürünün Hristiyan tüccar ile bulunduğu odaya kadar girer. Her ne kadar müdür tüccarı korumak için uğraşsa ve tüccarlar da kalabalığın talep ettikleri ne ise bunu hemen yerine getirmeye hazır olduklarını bildirirler de olaylar yatışmamış, kalabalık "illa gâvurları öldürecekiz" diye bağışarak müdürü darp etmiş ve tüccarları tartaklayarak dışarı çıkartmışlardır. Burada ağır küfürler savurarak onları nacak, balta ve sopalarla darp edip öldürmek üzerelerken esnaftan birkaç kişi "hristiyanların üzerine

darp edip zahire ambarlarını yağma eder. Yine tüccarların odalarında bulunan paralara da kalabalıkça el konulur. Aynı zamanda çarşıdaki bir kısım dükkân sahibi ve esnaf ve orada bulunan "fukaraden Nis ceziresi hristiyanlarından niceleri" de darp edilir. Anlaşılan hadiseler burada da durmamış ve kalabalıktan bir bölümü Nis Adası'na dahi hücum eder ve "bazı Hristiyan ve İslam hanelerini basub hayluce hasar" verirler.²³

Gazetenin bir sonraki sayısında hadiselerle ilgili yazının devamı yayımlanır. Buna göre olayların hükümet tarafından haber alınması ve "milletimiz Dimogerondias lihtiyar heyetü, ve kezalık Ermenien karındaşlerimiz" tarafından durumun yazılı olarak bildirilmesi üzerine bir meclis azası tayin edilir. Bu kişi kazaya varınca olaylara karıştığı gerekçesiyle 20-25 kişi derdest edilse de getirilenlerin ekserisi "baldırı çıplak ve zuafâ makulesi olduğundan", bir başka aza yanına bir kâtip tayin edilerek asil failerin bulunmasına çalışılırken, itham edilene "ibret-i nas" için prangalı halde çarşı süpürtürülür. Yazıyı kaleme alan "S. M. D." bu ça-

lışmalardan memnuniyetle bahsetse ve her ne kadar "hükümet tarafından tabib-i mahsuse tayin buyurulmuş ise de" Alanya Yakomı ve "Ermenilerden hacı Boğos'un durumlarının halen kritik olmasının üzüntüleri artırdığından dem vurur. Yazısının sonunda tüccarların zararlarının tazminini ve "müttehimlerin" gereğince cezalandırılmaları gerektiğini vurgulayarak "merhamet-i padişahi, ve muhafaza-i Şehin şahiye muhtac" bulunduklarını vurgular. Yazar yazısını aksi halde "Patrikhanemizi dahi taciz etmeye mecbur olacağımızdan, inşallah keyfiyet oralara hacet bırakmaksızı efkâr-i Şahane üze tamamı icrasına muvaffak olacağımızı ümid ederiz" diye bitirir. Bir bakıma bu satırlardan mektup yazarının, zararlarının karşılanmaması hâlinde hadiselerin Patrikhane aracılığıyla İstanbul kamuoyuna ve elbette oradan da uluslararası kamuoyunun dikkatine yansıyacağı uyarısında bulunduğuna hükmedilebilir.⁶

Yazının akabinde "Muharrir" imzasıyla Misailidis, bu "fıkranın mesuliyetini kabul itmeyerek" yayımladıklarını belirterek eğer yazılanlar doğruysa bunun "vahşiyet ve şekavet" anlamına geldiğini vurgular. Misailidis'e göre "dünya medeniyete meyl-ü muhabbet itmeye çalışır iken, bazı beldelelerde hâlâ asr-ı mütevasıttı vahşiliğesiir" görünmektedir. Fakat yazara göre aktarılanlar gerçeği yansıtmaktaysa hükümetin nizami bir tahkikat yürüteceğine de şüphe yoktur.⁷

MATBUATA DAİR: "HABER VERİCİ MUHİRLER"

Gazetenin 16 Mart tarihli sayısında Vatan gazetesinin birinci sayısında yirmi seneden beri Devlet-i Âliye ve millette sadakatle hizmet etmekten geri durmamış Anadolu gazetesini Isparta'dan gönderilmiş yukarıda bahsedilen mektubu yayımladığı için hedef aldığı ilân edilir. Okurlara "Anatoli aleyhinde bir takım garazkârane mülahazat derci ile Devlet ve Milletin buğzını hakk-ı acizanemizde davet" eylediği bildirilen gazeteye "icab eden" cevabın sonraki sayıda verileceği duyurulur.⁸

"VATAN Gazetasına Cevab" başlıklı bir sonraki sayıda yayımlanan yazıda anılan gazetenin Anatoli aleyhindeki yazısına yer verilir. Vatan'daki yazıya göre Anatoli'nin son iki sayısında "millet-i İslamiye üzerine Hristiyanların buğz-u adavetlerini davet ider mufassal bir mektub'u, üstelik doğruluğu teyit edilmeden yayımlanmıştır. Vatan'a göre, "memalik-i mahruse-i şahanede mil-i muhtelifinin mizac-u telifi esbabının istihsaline canib-i saltanat-ı seniyyeden öteden beru kemal-i derece dikkat-ü itina buyurmada olduğu halde" Anatoli'deki neşriyat, "Girit ihtilalinin" başlangıcından beri Rusya, Yunanistan ve Avrupa'nın değişik yerlerinde basılan birtakım gazetelerdeki devlet aleyhindeki değerlendirmeleri tekrarlamaktadır. Vatan'a göre bu türden güvenilir olmayan uydurma ve iftiraların yayımlanması Müslüman ahali aleyhinde kaba ifadelerin kullanılması aracılığıyla halkın tahrik edilmesi teessüf vericidir.

Vatan gazetesinin eleştirilerini sayılarına taşıdıktan sonra Anatoli, bunlara yanıt vermeye girişir. Anatoli'ye göre gazeteciliğin gereği devlete, millete ve memlekete yani vatana hizmet etmektir. Bu hizmeti yerine getirmek için sadece haber yayımlamak veya okurlarını eğitmek yetmemekte, vatana kötülük edenleri eleştirmek, hayır işleyenleri de methetmek gereklidir. Dolayısıyla gazeteler adeta hükümete "haber verici muhbirler" oluşturmaktadır. Hükümet de gerekli tahkikattan sonra kötüyü cezalandırmalı, iyiyi de alkışlamalıdır.⁹

Anatoli'ye göre saltanat-ı seniyyenin "memalik-i mahruse-i şahanede mil-i muhtelifinin mizac-u telifi esbabının istihsalına öteden beru kemali derece dikkat-ü itina buyurduğu inkâr edilemez bir gerçektir ve kendilerinin bunu her nüshalarında ilân ettiklerini vurgular. Bununla birlikte bir kısım cahil ve edepsizlerin yaptıklarını ve "ehli fesadın tutulub mahbese yollandıklarını yazmak günah mıdır, millet-i İslamiye üzerine Hristiyanların buğz-u adavetini davet itmek midir?" diye

sormadan edemez. Gazeteye göre tam aksine bu "millet ve memlekete hizmet" etmektir.¹⁰

Öte yandan Vatan'ın bu tür haberlerin yabancı devletlerin Osmanlı aleyhine yalanlarından ve garezlerinden ibaret olduğunu ilişkin eleştirilerini de Anatoli'nin amacının halk arasında meydana gelen olayları aktararak

Karamanlı baba ve çocukları. Arkalarında "Mikraasia (Anadolu) Hatrası" yazıyor.

bunu araştırma yetkisi olanlara doğru ve yanlış göstermek olduğunu, gazetenin bir çeşit "mütercim" olduğunu vurgulayarak yanıtılır. Anatoli buranın gazetelerinde Avrupa gazetelerinde çıkmış ve devletin lehinde veya aleyhinde olan bendleri tercüme ederek çirkin ve tekpiz edilmesi gerekenleri tekpiz ve çürüterek devlete hizmet ettiğini iddia eder.

Vatan'a göre gazetenin kendisince dahi güvenilir olmayan asılsız ve yalan sözler neşrine çalışması ve Müslüman ahali hakkında açık veya örtük birtakım kaba sözler ağza alınması aracılığıyla halkı tahrik etme anlamına gelmektedir. Anatoli'ye göre en nihayetinde Isparta'dan gelen mektubun gerçekleri aktararak aktarmadığını bilmelerine imkân yoktur.

Eğer yazdıkları uydurmaysa kanunların gerektirdiği gibi cezalandırılmasını, yok eğer aktardıkları doğru ise mükafatlandırılması ve "gâvurları asacağız, keseceğiz deyu müdiri dahi döğen edebisizler Müsliman olmuş, Hristiyan olmuş, Yahudi olmuş ibreti âlem için, ve nizamata-i hasene-i cariye ahkâmınca şediden tedib olunmalıdır da, işbu asrı maadalet hasrı padişahide şekavet ve vahşiliğin yürümediğini öğrensunlar." Öte yandan "VATANA kalur ise, edebisizliği idenler Müsliman ise süküt itmeli, ve hasardide Hristiyanlara sükut iden yalancı, müfterisiniz demeli; Hristiyan ise, borlar ile, çağırub, bağırması, bu mudur adalet!!!" diye sorar.¹

Anatoli'ye göre halkı Müslümanlar aleyhine tahrik etmek bir yana *Vatan*'ın kendisi "Hristiyanlar ve İslamlar hakkındaki halkı tahrik" etmektedir. *Anatoli*'ye göre eşkıyayı korumanın kendisi hıyanetle eşdeğerdir. Herkesin yapması gerekenin vatandaşların ittifak ve düşünce birliğine çalışıp yabancılara tahriklerini kapılmamak olduğunu bildirir. Öte yandan "*Vatan*'da meydana gelen olumsuzluklar karşısında susmanın, bu olumsuzlukların türlü mubalağalarla Avrupa gazetelerine sermaye olması neticesini verdiğinin de altını çizer."²

Vatan gazetesi ikinci sayısında da *Anatoli* aleyhine yayın yapması üzerine gazetenin bir sonraki sayısında tekrar *Vatan*'a cevap verilir. *Vatan* bahsedilen sayısında *Anatoli*'yi yalan haber neşretmeyi ve gazeteyi şayiye ve uydurmalarla doldurmayı adet edindiğini vurgular. *Vatan*'a göre *Anatoli*'nin muharriri kendi mizacına uygun ahmak aldatan tarzı yalanları yayımladıktan başka Saltanat-ı Seniyye lehindeki gazeteleri de çürütmeye çalışmaktadır.³

Anatoli ise "iki günlük gazeta"nın *Anatoli*'ye dil uzatmaya hakkı olma-

dığını, kendi okurlarının yirmi sene-den beri gazete okuduklarından aldanma ihtimallerinin bulunmadığını belirtir. Misalidis, *Vatan*'a adeta bir yeni yetme muamelesi yapar.⁴ Gazeteye göre Isparta Eğridir'de gerçekleşen dehşetengiz hadiseye dair haber yayımlamalarının sebebi Saltanat-ı "muteber ve mutemed zevat"ından imzalı ve mühürlü mektuplar almış olmalarıdır. Misalidis *Vatan*'ın bu vukuata dair elinde malumatı olmadığını belirterek bu eylemi gerçekleştirenlerle bir haberleşmesi olup olmadığını sorunu sorar. Misalidis otuz yıldır vatan, devlet ve millet uğrunda çabaladıklarını buna karşılık emeklerinin semeresini göremediklerini iddia edecektir:

"Otuz seneden beru Gazetacılıkla meşgul olub, Vatanımız Devlet ve Milletimiz uğrunda elimizden dilimizden geldiği kadar çalışdık çabaladık bu yolda ihtiyar olduk. ve hatta mesele-i zailede (Kırım muharebesinde) medetkâr-ı Saltanat-ı seniyye düşmene karşı tob tüfek ile mukabele eylediler, *Anatoli* Gazetesi dahi kılıç tarzı kalem ile kavga eyledi, elbette bir mükâfat yakışır idi; teşekkür ederiz şimdi Vatan efendiyi ki, Saltanat-ı seniyye ihtar ediyor, inşallah himmetleri ile yakinen mükâfate müesser oluruz."

Anatoli ve *Vatan* gazeteleri arasındaki bu polemik ne kadar sürdüğü ve nasıl bir neticeyle sonuçlandığını bilmemiz gazetenin elimizde bulunan 1867 tarihli nüshalarının yetersizliği nedeniyle mümkün değil. Yine de bu iki gazete arasındaki tartışmanın Osmanlı kamuoyunu yaratma ve yönlendirmede giderek daha etkin bir araç olarak ortaya çıkan basının rolü üzerine farklı algılayışlar hakkında söz söylememize olanak sağlıyor. *Anatoli* gazetesi ve Misalidis bir yandan temsil etme iddiası taşıdığı Anadolu Ortodokslarının karşılaştığı sorunları

İstanbul kamuoyu ve devlet yetkililerinin dikkatine taşıma gayreti içinde olacaktır. Bunu yaparken Tanzimat ideolojisinin yarattığı çerçeveden konuşacak ve bu anlamda hem cemaatine hem de daha genel Osmanlı milleti ve devlete hizmet ettiği iddiasında bulunacaktır. Misalidis'e göre basın, devletin "parasız dellallarıdır" ve ülkede meydana gelen olumsuz hareketleri haber vererek devlete "sadakatle hizmet itmiş olurlar". Bundan dolayı "Anatolili hemşehrileri"ne yani okurlarına her daim "cehalet mahmurluğundan" ayılmaya ve kanun dışı hareketler meydana gelince hükümete müracaat etmelerini ve "ibret-ül âlem için" olayları gazetelere bildirmelerini salık verecektir.⁵ Misalidis'e göre basının devlete sadakatının göstergesi, onun olaylara dair gerçekleri ortaya çıkararak devlet görevlilerinin bu gerçekler ışığında hareket etmelerini sağlamaktır. Bu anlamıyla Misalidis'e göre basının devlete sadakatı onun hadiseleri olabildiğince çıplak biçimde aktarmasıyla ölçülebilir.

Tüm bunlara rağmen devlete sadık olmakla birlikte aydınlanma ve bağımsız bir basının mevcudiyeti ve gelişimi Osmanlı koşullarında giderek daha güç hale gelecektir. 1867 yılında gerek Girit meselesi gerekse de Âli Paşa'nın iktidarına yönelik özellikle Yeni Osmanlılar tarafından yönlendirilen eleştiriler, paşayı basının faaliyetini daha sıkı denetleme ve gazete kapatmayı kolaylaştırmaya dönük kendi adıyla anılan bir kararname (Kararname-i Âli) oluşturmaya sevk edecektir. II. Abdülhamid rejiminin tesisile birlikte basın için devletin kontrolü altına girecek ve *Anatoli* gibi gazeteler bu yeni koşullara ayak uydurmak zorunda kalacaklardır.

STEFANO BENLİSOY

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bu hususta genel bir değerlendirilmecin bkz. Evranşella Balta, "Karamanlî Press, Smyrna 1845 - Athens 1995", Olkay Belli, Yücel Dağlı, M. Sinan Genim (eds) *İzzet Gündoğdu Kültürel Mirası*, *Kıbrıs Makaleleri* (İstanbul: Türkiye Anı Çevre Tarih Değerlerini Koruma Vakfı, 2009) 77-33.

2 Evangelinos Misalidis için bkz. Ioannis Polybios, "Evangelinos Misalidis", *Terakki*, sayı 4, 30 Ocak 1888, 54-58; I. Lermakis, *Μεγαροναυτικός Ηγούμενός ο Αρτίφις* 1913 (Dersaade-i Prototapa ve Sas, 1912) 176-177 ve *Anatoli*, N. 4932, 05-02-1891.

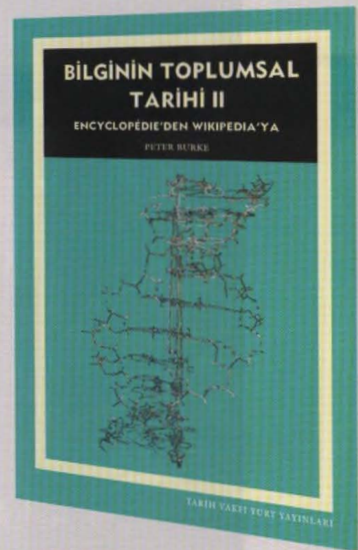
3 *Anatoli* hakkında iki yakın zamanlı çalışma için

bkz. Foti Benlisoğlu & Stefano Benlisoğlu, "Reading the identity of 'Karamanlî' through the pages of *Anatoli*", *Intertextologia* 83 *Crisis and Whispers in Karamanlîsika Books*, ed. Evangelia Balta & Mathias Kappler (Harrassowitz Verlag: Wiesbaden 2010) 93-108; Şehnaz Şişmanoglu Şimşek, "The Anatoli Newspaper and the Heyday of the Karamanlî Press" *Intertextologia* 83 *Crisis*

- and Whispers in Karamanlidika Books, ed. Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden 2010) 109-123.
4. Misallidiz gazete Anadolu ahalisine selvesineçerinden ona Anatoli yarıtı Harvobisane i Şarkıye adını vermeyi kararlaşdırıldığını aktarı. Anatoli, N. 29, 07-09-1861.
5. Gazeteyi günlük olarak yayımlama girişimleri 1868, 1876 ve 1891 yıllarında yaşanmış da bu girişimler mali sorunlar nedeniyle başarısızlığa uğramıştır.
6. "İste kâfi-â Anatolicle ve Rumelide bulunan hayrîhah müstelerimiz bunlar olup, yekûnt 125 esanidir. Anatolide ise Anatoli Gazetası okumaya mecbur en akal 120 000 nüfus çıkabeleşig cümlemin malûmı olmağın bu hisabdan bir nüfûsda bir Âdem Gazeta almış oluyor." Anatoli, N. 1049, 26-01-1867.
7. "Anatoli cümle Anatolulu hempherlerimizdizir, bizardâ lakat bir âlâziz, veherim işbu Anatolinin ilerilemişine gayret iderse, bitun Anatolunun gayretine işmiş olur." Anatoli, N. 82, 09-1862.
8. Bu işyan hakkında B. M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, (London: Macmillan, 1972) 159-162 ve James J. Reid, *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse 1839-1878*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000) 212-215.
9. Eugene Rogan, *The Arabs A History*, (London: Penguin Books 2012) 121-122.
10. Nitekim Girk teki işyan harekeli de, sadrazam Âli Paşa'nın 1867 sonbaharında yaptığı uyanı yetirnet neticesinde bastırılmış sonrasında adanın vilayet sisteminde geçmesi ve iliristirlanlara yerel yönetimde daha fazla temsil olanağı sâhlayın hususı bir statü elde etmelerine sonuçlanıyordu. Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876* (Princeton: Princeton University Press, 1963) 214.
11. Osmanlı hükümetlerinin yabancısı ve özellikle yeni gelişmekte olan Osmanlı basınına yönelik tutumuna ilişkin bkz. Roderic H. Davison, "How
- the Ottoman Government Adjusted to a New Institution: The Newspaper Press", *Nineteenth-century Ottoman Diplomacy and Reforms* (İstanbul: Isis Press, 1999) 361-370.
12. "Devlet-i Âliye milkinde basılan gazetalar mebhûs halisane hududî dâhîrinde bu merbûse serbesti bahş işmiş olan nizamvamede mat buatışa her türlü tecavüzün dâhi tasrîh ve bunlara dair mucazzat-ı pedide tayin işmiş olduğundan, işbu nizamın ıcrasında mümkün olduğu kadar isbat-ı ıssal buyumuş ise de, bari Gazetaların bi mebah müteasir oldukları harekate karşı gerek muharirlerinin eseri olan ve gerek ecebi Gazetalarından naklen derc olunan bendileri dâir nizamın emrinin hâvi olduğu mevad-ı cezaleli ihzar ile tayin eylediği vazife dairesine davet ider." Anatoli, N. 1018, 23-10-1866.
13. Anatoli, N. 1031, 27-11-1866.
14. Anatoli, N. 1024, 25-10-1866.
15. "Şu tarîf maddesi cefâlimi mucib olmuş ise de, emr-i Âliye ummalen Gazetaların Dekremiyyatın (Araklı) onbeşinden itibaren çıkarılmaya başlayacağı ve bundan böyle dikkat olınarak, daha layık olacağı hayrîhah müstelerimizin malûmları ola" Anatoli, N. 1032, 27-11-1866.
16. Anatoli, N. 1033, 15-12-1866. Öte yandan Misallidiz, gazetesi kapanış kendisi de anlaşıldığı kadaryı laurk gün hapıyatmasına rağmen hemserlerinden/okurlarından yazı destek görmediklerinden yakınmaktadır: "Anatoli Gazetası müellifi 40 gün mahbus ve bir ay tatil oldu, hâlî u hatırımsı sual etmek (çün olsun yannı oğramadıkları bar laral olsun, şimdi bir ay tatil etti diye bân müsteleri özü beyan ider, de gid vatanperverlik deesal Anatoli Gazetası müellifi kimin yüzünden mahbus ve tatil olduğunı hesab etmek yok mu?" Anatoli, N. 1044, 14-01-1867.
17. "Her âta sevdiği veledini ılerbye ider, Saltanat-ı seniyeye Anatoli Gazetasının şu memalik-i mahsubede bu yulda ibtida ihdas olmuş Gazeta oldu, şu seneden beru Milik ve Millette ne raddelerde hizmet idildiğini tanımar mı? Elberte ve pek muhabbetinden nâşî sıradan (çakışık) ande ara sıra şamar urur, bir bu lavını bir muamele

- mi âd (tmeliyiz estaşfurullah! |...| Bu Devletin evladı sayılırız, kamçı yedikçe, damı koluhuna sokulmaya borçluysuz. İsmailah bundan sonra kamçı yemeye şayan kusardan ictinab iderek, gerek Devleti ve gerek Milleti hoşnud imneye say u gayret ideriz." Anatoli, N. 1033, 15-12-1866.
18. Anatoli, N. 1003, 06-09-1866.
19. Anatoli, N. 1028, 16-02-1867.
20. Anatoli, N. 1058, 16-02-1867.
21. Anatoli, N. 1059, 18-02-1867.
22. Anatoli, N. 1064, 02-03-1867.
23. Anatoli, N. 1070, 16-03-1867.
24. Anatoli, N. 1066, 07-03-1867.
25. Anatoli, N. 1066, 07-03-1867.
26. Anatoli, N. 1067, 09-03-1867.
27. Anatoli, N. 1067, 09-03-1867.
28. Anatoli, N. 1070, 16-03-1867.
29. "Devlet-u millet ve memleketine ki, icmali VATAN dımekdir, ledakârana hûmeti ilmekdir bu hûmetin âsınası, yalnız neş-i havadis ve mazârî kâfiyet imeyub, VATAN-ı umumiye köhûlık iderlerin kadîm, ve hayır ve hasanat eyleyenlerin mevlîhi dâhi gerekidir, bu eclden gazetalar bedhah dua ve senalar ve bir takım elikab ile doldırılması değıldir." Anatoli, N. 1071, 18-03-1867.
30. Anatoli, N. 1071, 18-03-1867.
31. Anatoli, N. 1071, 18-03-1867.
32. Anatoli, N. 1071, 18-03-1867.
33. Anatoli, N. 1071, 21-03-1867.
34. "Yohsa Vatan kendüsini Saltanat-ı seniyeinin hayrîhah olan Gazetaların sırasına mu vaz eylesiz" ÖR bakılın ay efendim... Yahya cennin, dâni beko bugün elendi olur mu? Biz otuz senedir çalışıyoruz da bu işme nail olamayoruz. EYÜSÜZ ZULÜS, İbu kum'7 daha dîm çıkılmak ebleh fârlanar tarz ile halkı aldetmek mi isteyorun?" Anatoli, N. 1073, 21-03-1867.
35. Anatoli, N. 1058, 16-02-1867.

Bilgi tarihi ve bilgiyi üretmenin yöntemlerine dair çağlar boyunca epeyce kafa yorulduğu biliniyor. Fakat yüzlerce yıllık deneyim ve tartışma sonunda ulaşılmış olan sonuçların, günümüzde bilgi toplumu diye adlandırılan süreçte, kabaca son yirmi yıldır çatladığı ve değiştiği izleniyor. Çok açıktır ki, bilgi derleme, tasnif, depolama, araştırma, bilgiye ulaşım ve sunma hakkındaki öğrendiklerimiz digital teknolojiye bağlı olarak artık neredeyse kullanımdan düştü sayılır. Bilgiye erişim konusunda insanın ihtasını zorlayan hız konusunda ise, Ansiklopedi çağının başındakinden daha derin bir kırılma süreci yaşanıyor. Üstelik günümüzde yaşanan değişimin sonuçlarını görebilmek için ansiklopedi çağındaki kadar uzun süre beklemek de gerekmiyor. Diğer taraftan bilgi teknolojisindeki akıl almaz buluşlar ve bunun avuçtine sığabilen aletlere uygulanması nedeniyle, bilgiye ulaşma ve bilgi üretimi konusundaki kabul edilmiş çalışma metodları, köklü bir şekilde çok başka bir kalıba dökülüyor. Aynı zamanda, bir şaniye daha fazla beklemeye tahammüllü olmama beklentisiyle donanmış sıradan kullanıcılar ve yeni araştırmacı tipi, eskinin derviş sabırlıyla donanmış müdeklikleriyle zorunlu olarak replace ediyor. Burke, daha önce birinci cildi Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında Gutenberg'den Diderot'a Bilginin Toplumsal Tarihi adıyla çevrilen ve yayınlanan önemli çalışmasının ikinci cildinde bütün bu süreci gözler önüne seriyor. İkinci cildin alt başlığında anlatılacağı üzere, Encyclopédie'den (1751-66) Wikipedia'ya (2001) kadar gerçekleşmiş olan değişiklikler hakkında genel bir yorum sunuyor.

TİP KONGRELERİ, KÜRT SORUNU VE E. J. HOBSBAWM

ZAFER TOPRAK

12 Mart ertesi TİP yargılamaları sürerken bir tür gayri resmi "müdahil bilirkşi" sıfatıyla ünlü tarihçi Eric Hobsbawm'dan görüş istenmişti. Hobsbawm'ın cevabı mektubun çevirisi bugün Tarih Vakfı TİP Arşivi'nde saklanıyor. Mektup Hobsbawm'ın bir dünya tarihçisi olarak Türkiye'deki gelişmeleri ne denli yakından izlediğini kanıtlıyor.

10 Ekim 1965 seçimlerinde 15 milletvekili çıkaran TİP'in genel başkanı Mehmet Ali Aybar İstanbul Spor Sergi Sarayı'nda seçim toplantısı esnasında.

Cumhuriyetin 75.Yılı
2. cilt. 1999. İstanbul
YKY

1961 yılında kurulan TİP başlangıçta sendikacıların etkin olduğu bir siyasi örgüttü. Kurucu sendikacılar Mehmet Ali Aybar'ı genel başkanlığa davet etmişler. 1962 Nisan ayında yapılan tüzük değişikliği ile TİP sosyalist bir çizgiye girmişti. 9-10 Şubat 1964'te İzmir'de yapılan I. Büyük Kongre ile birlikte kamuoyu TİP'i tanımış oldu. Bu kongrede "kafa işçileri" ile "kol işçileri"nin partideki ağırlıkları ana sorunlardan birini oluşturdu. Her iki kökenden gelenlerin eşit bir biçimde temsili söz konusu olmuşsa da parti içinde ilk uzlaşmazlık bu konuda belirmişti. 20-24 Kasım 1966'da Malatya'da toplanan II. Kongre'nin gündeminde ise "milli demokratik devrim" ya da "sosyalist devrim" tartışması yer aldı. Parti içinde derin görüş ayrılıklarına neden olan bu ikilemin özü Türkiye'de ilerici hareketin öncülüğünün kimler tarafından yapılacağıydı.

Bu arada 1965 seçimlerinde, TİP "milli bakiye" sisteminden yararlanarak % 3 oyla Meclis'e 15 milletvekili göndermişti. Bu beraberinde "parlamentarizm" ve pasifizm sorunlarını getirmişti. MDD'ci kanat, demokrasi mücadelesinin anti-empyalist mücadeleden ayrılmayacağı, "anti-kapitalist mücadele"nin henüz erken

Behice Boran, Tarık Ziya Ekinci ve TIP'ilerle birlikte Doğu Mitingleri'nde. Batman 1967.

Lice'den Parti'ye Anılarım: Tarık Ziya Ekinci, 2008, İstanbul, İletişim.

olduğunu ileri sürüyordu. Türkiye azgelişmişti; dışa bağımlı bir burjuvazisi vardı; büyük toprak sahipleri egemen. Bu nedenle Avrupa'dakilere benzer bir sosyalist partinin şansı olamazdı.

MALATYA KONGRESİ VE DOĞULULAR

1966 Malatya Kongresi, ilk kez "Doğulular"ın da boy gösterdikleri bir toplantıya dönüşmüştü. MDD'ye karşı, sendikacılar, "Doğulular" Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren'in başını çektiği aydınlara omuz vermişlerdi. Kongre kararı o güne değin Türkiye'de herhangi bir sol partinin ortaya koymakta cesaret edemediği bir sorunu kâğıda geçiriyor, TIP'in "emekçi halkımızın, sosyalist aydınlarımızın, her ana davamızda olduğu gibi, maddi ve manevi alanda sömürülen Doğu'nun meselelerini de çözmek için birleşecekleri yegâne siyasi kuruluş olduğunu vurguluyordu. Türkiye'de sanayileşmenin ön safıta yer aldığı "kapitalist olmayan bir düzen" in inşası kaçınılmazdı. Bunun için emekçiler ve sosyalist aydınlar ırk, dil, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bir araya gelmeliydiler.

1967 yılından itibaren TIP'ın Doğu'daki yerel örgütleri Doğu

1967 yılından itibaren TIP'in yerel örgütleri Doğu Anadolu illerinde "Doğu Mitingleri" düzenlediler. Silvan, Diyarbakır, Batman, Hakkâri, Siverek ve Lice'deki mitinglere TIP yöneticileri, yörelerin Kürt aydınları Kürt kökenli üniversiteli aydınların kurdukları Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve Fikir Kulüpleri Federasyonu - daha sonra Dev-Genç - Doğu Mitingleri'nde aktif rol oynadılar.

Anadolu illerinde "Doğu Mitingleri" düzenlediler. Silvan, Diyarbakır, Batman, Hakkâri, Siverek ve Lice'deki mitinglere TIP yöneticileri, yörelerin Kürt aydınları - ki bunlar arasında 1965'te Diyarbakır'da gizli olarak kurulan Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) Kürt milliyetçisi yöneticileri de vardı - Ankara ve İstanbul'da Kürt kökenli üniversiteli aydınların kurdukları Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), keza üniversite bünyelerinde faal olan Fikir Kulüpleri Federasyonu - daha sonra Dev-Genç - Doğu Mitingleri'nde aktif rol oynadılar.

9-12 Kasım 1968'de Ankara'da toplanan III. Kongre TIP içerisinde önemli bir yol ayrımının başlangıcı oldu. Bir yanda Mehmet Ali Aybar, öbür

yanda Behice Boran ve Sadun Aren yer alıyordu. O sırada Prag Baharı da bu ayrımsada önemli bir rol oynadı. Aybar'ın Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgalini kınaması ve "gülyüzlü", "hümanist" bir sosyalizmden yana olduğunu açıklaması, parti içerisinde büyük tepkilere neden olmuştu. Buna rağmen Aybar kanadı seçimleri rahatlıkla kazandı. Bir önceki kongrede görülen uyum çözüldü. Ama yine de TIP'in "Doğu Meselesi"nde görüşleri giderek netleşiyordu. Kongre kararları "Anayasamızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeyeceğini ve kanun önünde eşit bulunduğunu belirten ilkesine karşı, Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezil-

TİP'in ilk kongresinde Mehmet Ali Aybar solda önde, ikinci sırada ortada Behice Boran.

Cumhuriyetin 75.Yılı.
2. cilt. 1999. İstanbul
YKY.

Behice Boran'ın savunmasını bilimsel temellere oturtması, mahkemede hemen herkesçe ilgiyle ve hayranlıkla izleniyordu. Hatta Boran'ın sözü bittiği zaman hâkim "sizi tanımak şerefi de sizi yargılamak bedbahtlığı da bize nasip oldu" demişti. Tabii bu sözünden dolayı söz konusu hâkim bir celse sonra görevden alınmıştı.

melerini, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri'ni kınıyordu. Evet, Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik ve sosyal köklü kararlar alınmalıydı; ama bunlarla birlikte psiko-sosyolojik faktörler de göz önünde bulundurulmalıydı.

29-31 Ekim 1970'te Ankara'da toplanan TİP'in IV. Büyük Kongresi ile yeni bir dönem başlıyordu. Bu kongrede Behice Boran genel başkanlığa seçilmiş ve Türkiye'de bu göreve gelen ilk kadın siyasetçi olmuştu. Mehmet Ali Aybar, milletvekili oluşu nedeniyle kongrenin doğal delegesiydi. Ama kongreye katılmamıştı. Doğulu aydınlar, çeşitli eğilimlerin temsil edileceği bir genel yönetim kurulu oluşturulmasını önermişlerdi, ama son kerteğe yönetime gelen Boran-Aren ekibi bu öneriyi sıcak bakmamıştı. Buna karşın IV. Büyük Kongre'de TİP'in "Doğu Sorunu"na bakışında belirgin bir netlik oluşmuştu. Kongrede kabul edilen kararlarda, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve

TİP'li "Doğulu" gençler etkili olmuşlardı. Kongre sırasında Türkiye'nin Doğu'sunda "Kürt halkı"nın yaşadığı ve bu halk üzerinde zaman zaman "baskı, terör ve asimilasyon" politikaları uygulandığı söylenmiş, "Doğu Sorunu"nun sadece bir bölgesel kalkınma sorunu olmadığı vurgulanmıştı. Bu doğrultuda "Kürt halkını anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolunda mücadele"nin destekleneceği kaydediliyordu. TİP için, "sosyalist devrim mücadelesi"nin tabanında tek bir "devrimci dalga" olmalıydı. Kongre sırasında sık sık "Doğu'da özgürlük", "Halklara özgürlük", "Kahrolsun şovenizm" sloganları atılıyordu. Nitekim yapılan görüşmeler sonunda komisyonun hazırladığı karar tasarısında "Kürt ve Türk sosyalistleri parti içinde omuz omuza" çalışmalarını gerçekleştirecekleri söyleniyordu. Böylece, TİP, o günlerde hâlâ bir tabu olarak nitelenen "Kürt Sorunu"na dikkat çekmiş, bu arada bir siyasal risk göze

almıştı. Güneydoğu'da Kürdistan Demokratik Partisi'nin etkisi giderek artıyordu. TİP bunu göz ardı edemedi. Kürt sorununda daha etkin bir rol oynamadığı takdirde Kürt halkı milliyetçi bir batağa saplanabilirdi. TİP'in kararında Güneydoğu halkının sosyalist bir çizgiye çekilme kaygısı önemli bir rol oynuyordu.

12 MART VE KÜRT SORUNU

12 Mart 1971 Muhtırası TİP için büyük bir darbe olacaktı. 12 Mart rejiminin getirdiği yasaklamalarla genel başkan ve yöneticilerinin tutuklanması sonucu Türkiye İşçi Partisi fiilen çalışamaz konuma sokuldu. Kısa bir süre sonra, 11 Haziran 1971 günü Türkiye İşçi Partisi'nin tamamen kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açıldı. TİP hakkındaki dava Siyasi Partiler Kanunu'nun siyasi partilerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğünü bozmak amacı güde-meyeceklerini hükme bağlayan 87. maddesi ile siyasi partilerin Türkiye

Cumhuriyeti üzerinde milli veya dini kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulundugunu ileri süremeyeceğini, siyasi partilerin, Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak ya da geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacı güdemeyeceklerini hükme bağlayan 89. maddeye aykırılık iddiası ve suçlamasıyla açılmıştı.

Parti yönetimi "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkı yaşıyor" dediği için, "millet bütünlüğünü bozmak suç'u"ndan yargılanıyordu. Mahkemede genel başkan sıfatıyla ilk olarak Behice Boran sorguya alındı. Behice Boran sosyologdu, savunmasında da önemli ölçüde bilimini konuşturuyordu: Millet kavramı ancak çağdaş toplumlar için kullanılabilir. Bunun için millet tarihi bir kategoriydi. Yeni çağlarda, Batı'da ve daha sonra diğer toplumlarda, kapitalist sosyo-ekonomik sistemin meydana gelmesi ile birlikte millet denilen topluluklar oluşmuş, "milli devlet" denilen devlet şekilleri, milli nitelikteki devlet ortaya çıkmıştı.

Millet olmak için dil birliği, kültür birliği önemliydi. Tarih birliği, bir toprak parçası üstünde bir arada yaşama milletnin oluşumunda önem arz ediyordu. Kapitalizm öncesi kavimler de böyle yaşamış ama millet olmamışlardı. Türkiye'de de millet son asrın ürünüydü. Behice Boran savunmasını şu satırlarla sürdürüyordu: "Türkiye Misak-ı Milli hudutları içinde, Türkiye Cumhuriyeti olarak meydana geldiğinden bir hızlı bir kapitalistleşme süreci içerisinde. Bu kapitalistleşme süreci son yirmi yıl zarfında bilhassa artmıştır. Yani Türkiye'nin bugün hukuk kurallarında ve emellerinde, amaçlarında öngörülen milli birlik ve bütünlüğü perçinleyecek, üstüne düğüm vuracak ve istikrarlı ve sürekli yapacak objektif, gerçek temeller, sosyolojik temellerle oluşmaktadır. Ne var ki temelde bundan 30-50 yıl öncesine nispetle birliği ve bütünlüğü daha perçinleyecek objektif toplumsal gelişmeler meydana gelirken, bunu

aksatan, bunu sosyo-psikolojik düzeyde, yani gönüllerde ve iradelerde oluşmasını engelleyen birtakım eğilimler de belirmiş ve bu eğilimler de işte bizim mücadelesini yaptığımız anayasanın 'dil, din, mezhep, felsefi inanç ve saire ayırımı gözetilmeksizin herkes kanun önünde eşittir' demesine rağmen doğudaki Kürtçe konuşan yurttaşlara hatta daha az ölçüde Alevi olan toplumuna ayırım gözetim muamelelerinin yapılması, baskı ve şiddet unsurlarının uygulanma gelmiş olması ve anayasanın öngördüğü eşitliğin ve özgürlüğün hayata geçmemiş olmasıdır."

Toplumsal ve siyasal hareketler toplumun nesnel koşullarından, ihtiyaçlarından doğardı. İnsan bilinci bu nesnel durumlara ve gelişimine göre şekillenirdi. Mahkemenin kararın her ne olursa olsun, bu gerçekler er geç su yüzüne çıkacaktı. Behice Boran'ın savunmasını bilimsel temellere oturtması, mahkemede hemen herkesçe ilgiyle ve hayranlıkla izleniyordu. Hatta Boran'ın sözü bittiği zaman hâkim aynen "sizi tanımak şerefi de sizi yargılamak bedbahtlığı da bize nasip oldu" demişti. Tabii bu sözünden dolayı söz konusu hâkim bir celse sonra görevden alınmıştı.

ANAYASA MAHKEMESİ VE KAPATMA KARARI

Anayasa Mahkemesi, dava sonunda verdiği kararda 87. maddeye aykırılık görmemiş, ancak TİP'in IV. Büyük Kongresi'nde, Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu belirterek, partinin Kürt konusundaki tavrını açıklayıcı kararını, Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesine aykırı bulmuştu. Nitekim partinin kapatılması kararının sonuç bölümünde "Anayasa'ya aykırı davrandığı anlaşılan Türkiye İşçi Partisi'nin, Anayasa'nın 57.ci maddesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 89.cu maddesi ile 111.ci maddesinin iki sayılı bendi uyarınca temelli kapatılmasına..." satırları yer alıyordu.

Anayasa Mahkemesi'nde görülen dava siyasi bir dayaydı. Partiyi kapatmak için kırk günlük bir yargıla-

ma yetmişti. Ancak, gerekçeli kararın açıklanması aynı hızla gerçekleştirilememişti. 11 Haziran-20 Temmuz arası görülen davanın gerekçeli kararı parti kapatıldıktan beş buçuk ay sonra, 6 Ocak 1972 tarihinde yayınlanabilecekti. Behice Boran'a göre davanın hukuk yanı değil, siyasal yanı ağır basıyordu. Bu yüzden de dava hukuk düzeyinde bir türlü tutarlı, sağlam bir zemine oturtulamıyordu. İddia makamı, mahkeme, Askeri Yargıtay Dairesi ve Daireler Kurulu birbiriyle çelişik, birbirini eleştiren görüşler ve gerekçeler ileri sürüyorlardı. 12 Mart düzeninin herhangi bir sosyalist partiye tahammülü yoktu. TİP'in ve onun temsil ettiği sosyalist hareketin tasfiyesi kaçınılmazdı.

Başta Mehmet Ali Aybar olmak üzere kimi sosyalist çevreler TİP'te Kürt sorununun zamansız gündeme getirildiğini ileri sürdüler ve partinin kapatılmasında Behice Boran'ı birinci derecede sorumlu tuttular. Bu görüşler ilk bakışta haklı serzenişler gibi gözükse de, IV. Büyük Kongre'de alınan kararlar, "Doğu'da insanlar asimile ediliyor, asimilasyon uygulanıyor" denmiş olması için bahanesiydi. 12 Mart rejiminin TİP'e tahammülü yoktu.

TİP'in 20 Temmuz 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasını Genel Başkan Behice Boran ve diğer parti yöneticilerinin yargılanması izledi. 26 Temmuz'da Ankara 1 no'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde dava açıldı. Ancak TİP Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesine göre kapatılmışken, 1 no'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde TİP yöneticileri farklı bir gerekçeyle yargılanacaklardı. İddianamenin özü şuydu: Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde ki tahakkümünü tesis etmek, sosyal sınıfları ortadan kaldırmak, memleket içinde müesses iktisadi ve sosyal temel nizamları devirmeye matuf cemiyet kurmak, bu cemiyetin faaliyeti tanzim, sevk ve idare etmek, IV. Büyük Kongre karar tasarısı ile Türk milletini komünizme meylettirmek için bu yolda komünizm propagandası yapmak, milli duyguları kısmen veya tamamen kaldırmaya matuf

cemiyet kurup cemiyetin faaliyetlerini tanzim, sevk ve idare etmek, IV. Büyük Kongre karar tasarısı, "Faşizme Hayır", "Faşizme Karşı Birleşelim" adlı bildirilerle Kürtçülük propagandası yapmak, cemiyetin muhtelif sınıflarını tehlikeli şekilde kin ve adavete tahrik ile halkı suç işlemeye teşvik etmek...

Bu arada hukuk tarihinde benzeri olmayan bir uygulamayla karşılaşıldı. Duruşma devam ederken 6 Ekim 1971 günü Behice Boran ve on sekiz arkadaşı tahliye edilmişlerdi. Tahliye ertesi gelip teslim olmayan beş kişi, tutuklu olanların tahliyesini görünce gelip teslim oldular. Avukat Necla Fertan mahkemede gelip teslim olanların da tahliye edilmeleri gerektiğini vurgulaması üzerine, onların da aynı suçtan yargılandıklarını, bir muadilet (eşitlik) gerektiğini belirtmişti. Muhkeme sırf eşitliği sağlamak için, daha önce tahliye ettiği Behice Boran ve arkadaşlarının yeniden tutuklanmasına karar verdi.

Ana TİP davası ise Ankara 3 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde görüldü. 17 Ekim 1972 günü sonuçlandı. Genel Başkan Behice Boran, MYK üyeleri Osman Sakalsız, Can Açıköz, Yalçın Cerit, Necat Ökten, Yavuz Ünal, Hüsamettin Güven ve Turgut Kazan on

beş yıl, diğer MYK üyeleri Şaban Erik, Sait Çıltaş, Adil Özkol, Sadun Aren ve Bekir Yenigün on iki yıl altı ay ağır hapse mahkûm olacaklardı. Kararın hüküm fıkrası şu satırlara yer veriyordu:

"Yukarıda izah olunduğu üzere Genel Başkan ve Genel Sekreterle birlikte MYK üyesi on üç sanığın sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek ve sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak ve memleket içinde müesses iktisadi ve sosyal temel nizamları devirmeye matuf bir cemiyet haline getirdikleri, bu cemiyetin de kurucuları, faaliyetlerini tanzim ve sevk edici olarak TCK'nın 141/1.cı maddesindeki suçu işledikleri kendi açık ikrarları, dosyadaki yazılı belgeler ile bu mevsudaki Anayasa Mahkemesi kararlarından anlaşılıp sabit görülmekle; bir siyasi parti olarak memleket sathında Devlet idaresine namzet ve demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan bir teşekkülün, gizli gayelerine ulaşmak için sistemli olarak memlekette idari düzen ve tedbirleri bozmak, kanunlara ve bunların tatbikatlarına karşı vatandaşların itimatlarını sarsmak, fakirlik ve sömürü edebiyatı yaparak halkı (...) demokratik ortamın yaratılmasındaki kesif faaliyetleri, memleketi telafisi oldukça zor ve bü-

yük silahımız ve ümidimiz olan gençlerimizin pek çoğunun hayatlarını kaybetmelerine, binlercesinin ise devrimcilik (ihtilal) uğruna tahsillerinden olup, aile yuvalarında tahammülü zor derin yaralar açılmasına, birçok ailenin sönmese sebebiyet vermeleri ve suçun vahameti, sanıklar hakkında takdiri şiddet sebebi kabul edilerek on beşer yıl ağır hapis cezasıyla mahkûmiyetlerine, TCK 31.cı maddesi gereğince müebbeden amme hizmetlerinden memnuiyetlerine (yasaklı olmalarını), aynı kanunun 33.cü maddesi gereğince ceza müddetleri zarfında kanunî mahkûriyet (kısıtlılık) altında bulundurulmalarına; bunların arasından Erik, Çıltaş, Özkol, Aren ve Yenigün'ün mahkemede iyi hal ve tavırları takdiri tahfif (hafifletme) kabul edilerek TCK 59. maddesi gereğince cezalarında taktiren 1/6 nisbetinde tenzilat yapılarak bu sanıkların neticeten on iki yıl altı ay hapis cezasıyla mahkûmiyetlerine..."

TİP yöneticileri IV. Büyük Kongre kararları nedeniyle yargılanıyorlardı. Kongre kararlarında "Doğu'da asimilasyon politikası uygulanıyor. Doğu'daki insanlar asimile ediliyor" dedikleri için ve bu karar alındığı için suçlanıyorlardı. TİP'lilerin avukatı Necla Fertan, kararın kongrede

12 Mart muhtıracıları Faruk Gürler, Memduh Tağmaç, Celal Eylenceoğlu ve Muhsin Batur.

Cumhuriyetin 75.Yılı, 2. cilt, 1999, İstanbul, YKY.

delegelerin onayıyla alındığını vurgulayarak "bu karar alındığı için yargılama yapıyorsa ki öyle, o zaman bütün TIP'e kayıtlı üyelerin de yargılanması lazım. Bu karardan sonra istifa etmeyen herkesin yargılanması lazım, çünkü bu karar bütün parti üyelerini bağlayan bir karardır" diyor ve müracaatı üst mahkeme olan Daireler Kurulu'na götürülüyordu.

Daireler Kurulu'nun verdiği yanıt ilginçti: "Evet avukatların bu iddiası ve bu talebi doğrudur. Böyle yargılama yapılması lazımdır. Ama bu kadar insanı alacak salonumuz olmadığ" için ..." diyerek kararı tasdik edecekti.

"MÜDAHİL BİLİRKİŞİ" HOBBSBAM

TIP yargılamaları sürerken parti çevrelerinde bir tür gayri resmi "müdahil bilirkişi" sıfatıyla ünlü tarihçi Eric J. Hobsbawm'dan görüş istenmişti. Hobsbawm'a gönderilen mektup 10 Haziran 1971 tarihliydi. Yani 12 Mart ertesi üç ay geçmeden böyle bir görüş istenmişti. Hobsbawm'ın cevabı mektubu bir dünya tarihçisi olarak Türkiye'deki gelişmeleri ne denli yakından izlediğini kanıtlıyordu. Hobsbawm "Türk Devrimi" üzerine son derece olumlu görüşleri olan bir bilim insanıydı.

Hobsbawm, ayrıntıya girmeksizin doğrudan Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerine değiniyordu. Her iki madde son derece müphem bir dille ifade edilmişti. Bu maddelerle her türlü siyasal faaliyeti cezalandırmak mümkündü. Oysa maddelerin amacı bu olamazdı. Zira her iki madde son kertede "cumhuriyet ve demokrasi ilkeleri"ni savunuyordu. Her şeyden önce bu maddelerin amacı ortaya konmalydı.

Kanun koyucunun söz konusu maddelerle somutta ne tür bir amaç güttüğünü bilmek için Türkiye'yi iyi tanımak gerekliydi. Bu tür bir yargıda bulunmak için Hobsbawm yeterli bilgiye sahip değildi. Ancak, "cumhuriyet ve demokrasi ilkeleri"ni korumak için var olduklarına göre, bu madde-

ler demokrasi ile yönetilen ülkelerin büyük çoğunluğunda var olan siyasal parti yelpazesine açıkça imkân tanım durumundaydı. Eğer kanunlara uygun olarak kurulmuş parti normal etkinliklerinden dolayı yasaklanır ve liderleri kovuşturmaya uğrarlarsa, bu tür bir ülkedeki rejimi demokrasi olarak kabul etmek olanaksızdı. Bö-

name sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerindeki tahakkümünü tesis etmek, sosyal sınıfları ortadan kaldırmak, memleket içinde kurulu iktisadi ve sosyal temel nizamları de-virmeye matuf cemiyet kurmak, bu cemiyetin faaliyetini tanzim, sevk ve idare etmekten söz ediyordu. TIP'ın karar tasarısı bir sınıfın tahakkümün-

Hobsbawm'a göre sosyalizm, şu veya bu biçimiyle, dünyanın her yerinde, emekçi kitlelerin gündeme aldığı ekonomik ve toplumsal gerilik sorunlarına çözüm getirme yollarından biri olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden, sosyalizmin savunulmasının, demokrasinin hüküm sürdüğü bir ülkede, fiilen cezai müeyyidelere tâbi tutulması düşünülemezdi.

le bir ülkenin temel insan haklarını gözettiğini söylemek bile son derece sakıncalıydı. Bu nedenle TIP'in 141 ve 142'ye göre kovuşturulabilmesi için bu partinin 141 ve 142. maddelerle korunmakta olan "cumhuriyet ve demokrasi" ilkelerine ters düşmesi gerekiyordu. Bu soruna açıklık kazandırılması için ise IV. Kongre'de alınan kararlara bakılmalydı. Kongre kararları özetle şunu diyordu:

Türkiye tarihsel bir dönüşüm evresindeydi; ancak emperyalizmin baskı ve sömürsü altında çarpık ve dengesiz bir gelişim gösteriyordu. Bu koşullarda ise Türkiye'de çağdaş, toplumsal ve ekonomik kalkınma düzeyi gerçekleştirilemezdi. TIP'in "Türkiye'yi çağdaş düzeye çıkarma" özlemi 141 ve 142. maddelere aykırı olamazdı. Karar tasarısı tarihsel değişim sürecinde Türkiye'nin önündeki alternatif yolları gösteriyordu. Bu alternatiflerden biri sosyalizmdi. TIP'in Türkiye için teklif ettiği yol da buydu. Özetlemek gerekirse TIP'in faaliyetleri demokrasi ile yönetilen bir ülkede bir siyasi partinin benimseyeceği meşru yollar arasındaydı.

Öte yandan TIP'in karar tasarısı "bir toplumsal sınıfın diğer toplumsal sınıflar üzerinde egemenlik kurması" biçiminde yorumlanamazdı. İddia-

den söz etmiyor, fakat çeşitli sınıfların ve "emekçi yığınları"nın ittifakını öngörüüyordu. "Bir toplumsal sınıfın yok edilmesi" söz konusu değildi. Karar tasarısında yer alan büyüyen bir bunalım ortamında ekonomik ve toplumsal düzenin değişimi ve gelişimi satırları ülkede kurulu temel ekonomik, hukuki ve siyasal düzenin toptan ortadan kaldırılacağı şeklinde yorumlanamazdı. Maksat, ekonomik, hukuki ve siyasal düzeni devirmek değil, bunları sağlam bir temel üzerine oturtacak yolu bulmaktı. Karar tasarısı bunu "emekçi kitlelerin sorunlarına geçerli çözümler getirerek ve ülkeyi, gerçek bir sanayileşmeyle, hızlı kalkınma yoluna sokup kısa zamanda çağdaş, en ileri ekonomik ve sosyal gelişme düzeyine ulaştırarak" yapmayı öngörmekteydi.

Geriye kalan tek sorun TIP'in çözüm yolunun, yani sosyalizmin, 141 ve 142. maddelerle bağdaşıp bağdaşmadığını araştırmaktı. Sosyalizm, şu veya bu biçimiyle, dünyanın her yerinde, emekçi kitlelerin gündeme aldığı ekonomik ve toplumsal gerilik sorunlarına çözüm getirme yollarından biri olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden, sosyalizmin savunulmasının, demokrasinin hüküm sürdüğü bir ülkede, fiilen cezai müeyyidelere tâbi tutulması düşünülemezdi.

Hobsbawm'in mektubu

Bu savunma herhalde "mahkeme" kapısından içeri girmemişti. Ama, o tarihte Hobsbawm'in Türkiye'yle ne denli yakından ilgilendiğinin kanıtıydı. Hobsbawm'in satırları emek sorununun küreselliğini bir kez daha gündeme getiriyordu.

Eric Hobsbawm.

Sayın Efendim,

10. 6. 1971 tarih ve 71/289 referans sayılı mektubunuza karşılık.

Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddelerinin TIP'in 4. Büyük Kongresi'nde alınmış karar tasarısına uygulanabilirliği konusunda aşağıdaki gözlemleri yapılmaktadır.

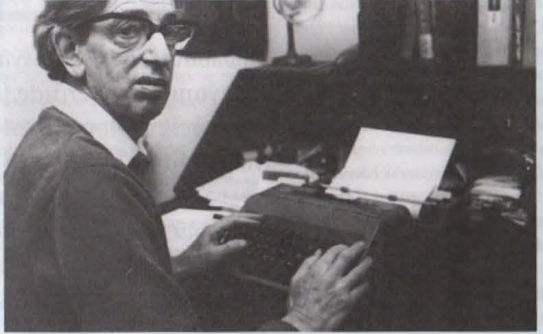
1 - Söz konusu iki madde, 141 ve 142, öyle müphem bir biçimde formüle edilmiş ki, eğer lafzına göre yorumlanacak olursa, her türlü siyasal faaliyeti cezalandırma imkânını yaratmaktadır. Fakat maddelerin amacı bu olamaz; çünkü öyle olsaydı her iki maddenin de saklı tuttuğu "cumhuriyet ve demokrasi ilkeleri"ne ters düşmüş olurdu. Bu yüzden,

a) Bu maddelerin amacının ne olabileceğini,

b) 4. Büyük Kongre'de kabul edilen karar tasarıları ile formüle edilen TIP faaliyetlerinin, demokratik bir cumhuriyette bir siyasal partinin meşru hedeflerini aşış aşmadığını görmeliyiz.

2. Söz konusu maddelerin amaçlarını değerlendirecek yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle bu konuda yorum yapamam. Fakat, "cumhuriyet ve demokrasi ilkeleri"ni korumak için var olduklarına göre, bu maddeler demokratik cumhuriyetlerin büyük çoğunluğunda var olan bu tür siyasal partilerin faaliyetleri için açıkça imkân vermedir. İşçi ve sosyalist partiler, demokratik cumhuriyetlerin çoğunda vardır. Gerçekte de, normal faaliyetlerinden dolayı böyle partiler kanun yolu ile yasaklanır veya liderleri kovuşturulursa, birçok gözlemci, böyle partilerin kanun yolu ile yasaklayan ve liderlerini kovuşturan bir ülkeyi demokrasi olarak kabul edemeyecektir. Böyle bir ülkenin yeterli madeni hakları gözetilmesini söylemek bile son derece şüphelidir. Bu yüzden, TIP'in bu maddelere göre kovuşturulabilmesi için, ancak, karar tasarılarında formüle edilen amaç ve faaliyetlerinin, böyle bir parti için normal ve meşru sayılan sınırlar aşmasını veya 141. ve 142. maddelerde korumakta olan amaçlarla özellikle çatışmasının gösterilebilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır.

3. Anladığıma göre, karar tasarısı, Türkiye'nin, bir tarihsel değişim süreci olduğu, fakat "emperyalizmin baskı ve sömürüsü altında çarpık ve dengesiz" bir gelişme çizgisi içinde

bulunduğu ve bu nedenlerle de "gerçek kalkınmayı, yani Türkiye'yi çağdaş, toplumsal ve ekonomik kalkınma düzeyine çıkarmayı" gerçekleştiremeyeceği varsayımından hareket etmektedir. Bir tarihçi olarak bana öyle geliyor ki, ileri sürülen hedef, yani "Türkiye'yi çağdaş düzeye çıkarma vb" 141. ve 142. maddelere aykırı olamaz. Karar tasarısından anladığıma göre, bunlar tarihsel değişim sürecinde olan Türkiye'nin önünde alternatif yolları göstermektedir. Bu inkâr edilemez. Bu durumda bu süreç devam ettirme alternatiflerinden birisi sosyalizm olmaktadır ve TIP'in Türkiye için teklif ettiği yol da budur.

4. Bu "bir toplumsal sınıfın diğer toplumsal sınıflar üzerinde egemenlik kurması" biçiminde yorumlanamaz. Sadece şu nedenle ki, karar tasarısı bir sınıfın değil, fakat çeşitli sınıfların ve "emekçi yığınları"nın ittifakının zaferini öngörmektedir. Karar tasarısı, "bir toplumsal sınıfın yok edilmesinden" söz etmemektedir. Karar tasarısı, ekonomik ve toplumsal düzenin değişme ve gelişme süreci içinde ve büyüyen bir bunalım durumunda gördüğü için, "ülkenin kurulu temel ekonomik, hukuki ve siyasal düzenini toplan ortadan kaldırmak" biçiminde yorumlanamaz. Maksat bunlardan herhangi birini "devirmek" değil, onların sağlam bir temel üzerine "oturtulabilmesi" yoluna keşfetmektir. Karar tasarısı bunu "emekçi kitlelerin sorunlarına geçerli çözümler getirebilecek ve ülkeyi, gerçek bir sanayileşme, hızlı kalkınma yoluna sokup kısa zamanda çağdaş, en ileri ekonomik ve sosyal gelişme düzeyine ulaştırılarak" yapmayı öngörmektedir.

5. Bu yüzden geriye kalan tek soru, TIP'in çözüm yolunun, yani sosyalizmin, 141. ve 142. maddelerle bağdaşıp bağdaşmadığını araştırmaktır. Sosyalizm, şu veya bu biçimiyle, bugün dünyanın her yerinde, "emekçi kitlelerin" ve ekonomik ve toplumsal gerçek sorunlarının mümkün çözüm yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden, sosyalizmin savunulmasının, bir demokratik cumhuriyette, fiilen ceza müeyyidelerine tâbi tutulması düşünülemez.

6. Karar tasarısı, devletin gelecekteki "siyasal ve hukuki düzeni" konusunda bütününü özelemde bulunduğu için, düzenin toptan yıkılmasını savunduğu gösterilemez. Böyle bir şeyi amaçladığı da ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Parti açıkça bir anarşist parti değildir. 7. Bana göre, itham edilebilecek tek nokta "milli duyguları zayıflatma" sorunu ile ilgilidir. Fakat görmekteyim ki, karar tasarısı milli duyguların kendisine karşı çıkmamakta, - sanıyorum TIP kendi millî ile en az Türk halkının diğer bir kesimi kadar iftihar eder - fakat, milli görüşlerin deformasyonu olarak anladığım "şoven milliyetçi" görüşlere mahalefet etmektedir. Ümit ediyorum ki herhangi bir demokratik cumhuriyet, milli duyguların böyle kötü kullanılmasına eleştirme hakkını medeni haklar arasına sokacaktır.

Saygılarımla,

E. J. HOBBSBAWM

(DOKTOR, STOCKHOLM'DAN ŞEREF DOKTORU, AMERIKAN SANAT VE BİLİMLER AKADEMİSİ YABANCI ŞEREF ÜYESİ, LONDRA ÜNİVERSİTESİ EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH PROFESÖRÜ)

AVRASYA

AMBALAJ[®] İSTANBUL 2013

19.Uluslararası Ambalaj Endüstrisi Fuarı

www.packagingfair.com

Reed Tüap Fuarçılık A.Ş.

MASD

SEPA

12 - 15 Eylül 2013

İSTANBUL GIDA-TEK 2013

8. Gıda ve İçecek Teknolojileri,
Gıda Güvenliği, Katkı ve Yardımcı
Maddeler, Soğutma, Havalandırma,
Depolama Sistemleri ve Lojistik Fuarı

www.istanbulgidatek.com

Reed Tüap Fuarçılık A.Ş.

SÖZLÜ TARİHE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

'GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDE DÜĞÜNLER':
KÜÇÜK TARİHÇİLER/ÖĞRENCİLER TARİH
YAZIYOR

YÜCEL KABAPINAR - MERYEM KAYA

Sözlü tarihin akademik boyutunun ötesinde öğrenciler tarafından eğitim amaçlı kullanılan başka bir boyutu vardır. Bu 2005 yılı sonrasında ülkemiz Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında kendini göstermiştir. Sosyal Bilgiler dersinin vizyonuna uygun olarak yeni programda ve ders kitaplarında sözlü tarih ve yerel tarih yöntemlerinden dördüncü sınıftan itibaren yararlanıldığı görülmektedir. Sözlü tarihte yer alan konuların ortak özellikleri arasında, öğrencinin geçmişte yaşayan sıradan insanların hayatları ile ilgili bilgi sahibi olması ve günümüz ile geçmiş arasında karşılaştırma(lar) yaparak değişim ve sürekliliği görmesi sayılabilir.

Herodot ve Thukydides'ten beri sözlü tarih var olagelmıştır. Rönesans'ta yazılı kaynakların yanı sıra bu yöntem de kullanılmaktayken 19. yüzyıl itibarıyla "belge yoksa tarih de yoktur" anlayışıyla sözlü tarih yöntemi görece daha az kullanılır hale gelmiştir. Görüşme teknikleri sosyoloji gibi sosyal bilimlerin yöntemi sayılmış ve tarihin araştırma yöntemlerinden çıkarılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan teknolojik gelişmeler ve sıradan insanların tarihe dâhil edilmesiy-le sözlü tarih yönteminin kullanılması yeniden gündeme gelmiştir. Sosyal tarih anlayışı da, büyük insanların -kralların, komutanların- yaptıkları önemli işlerin anlatılmasını konu alan askeri ve siyasi tarihten farklı olarak aşağıdakilerin (*history from below*), sıradan insanların (*layman*) tarihin konusu olmasını sağlamıştır. Sözlü tarih, dede ve ninelerin anıları, göç eden veya geri dönen göçmenlerin, mültecilerin, yemek tariflerinin, dua ya da ayinlerin ve daha birçok ola-nağın kullandığı kaynak olmuştur. Aslında sözlü tarih geleneksel tarih içinde seslerini duyuramayanların ifade aracıdır denilebilir (Frendo,

2003; 21-29). 1960'lı yıllardan itibaren tarihin aslında alçaklar ve kahramanlardan oluşmadığı anlaşılmıştır. Sözlü tarih ile artık sıradan insanlar tarih sahnesine çıkmıştır. Britanya ve Batı ülkelerinde gittikçe önem kazanan sözlü tarih yakın döneme ışık tutmaktadır (Tosh, 2008; 202). 1970'lere gelindiğinde ise yayınlanan çalışmaların sayısı giderek artar ve gelişmiş ülkelerde kısa zamanda sözlü tarih toplulukları oluşur (Say, 2012). 1970'lerden sonra sözlü tarihin daha sık kullanılma nedenleri, teknolojik gelişmeler ve özellikle kadın tarihin önem kazanmasıdır (Demircioğlu, 2010; 103). 1970'lerden sonra sözlü tarihin daha sık kullanılma nedenleri, teknolojik gelişmeler ve özellikle kadın tarihinin önem kazanmasıdır (Demircioğlu, 2010; 103).

Sözlü tarihin akademik boyutunun ötesinde öğrenciler tarafından eğitim amaçlı kullanılan başka bir boyutu da vardır. Bu boyut 2005 yılı sonrasında ülkemiz Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında kendini göstermiştir. Gerçekten de 2005 yılı ve sonrası Türk eğitim sistemi

için önemli dönüşümleri işaret etmektedir. İlköğretim birinci basamağındaki derslerin program ve ders kitapları ile başlayan değişim daha sonra ikinci basamak ile devam etmiştir. Bu çerçevede Sosyal Bilgiler dersinin öğretim programı ve ders kitapları da bu değişimden payına düşeni almıştır. Bu değişim sürecinde Sosyal Bilgiler dersi programı ve kitaplarında yeni yaklaşım ve öğretim yöntemleri kendini göstermiştir. Bunlar içerisinde görece en yeni ve bilinmeyenlerin başında sözlü tarih gelmektedir. Sözlü tarih, tarihi belgelerden yararlanarak, araştırmacı ile görüşmecinin birlikte oluşturdukları, ses veya görüntü kaydı ile yapılan bir anlatının araştırmacı tarafından çözülmesi (Neyzi, 2009) ve işlenerek tarih bilgisi haline getirilmesidir denilebilir. Bu çerçevede ilköğretim seviyesinde Sosyal Bilgiler dersinin vizyonuna uygun olarak yeni programda ve ders kitaplarında sözlü tarih ve yerel tarih yöntemlerinden dördüncü sınıftan itibaren yararlanıldığı görülmektedir. Geçmişteki yaşam biçimleri, evdeki yaşam, bayramlar, düğün-

ler, eğitim, açlık, yoksulluk, çalışma hayatı, soyadların kökenleri ve anlamları, önemli günler gibi konular sözlü tarih konuları arasındadır. Sözlü tarihte yer alan konuların ortak özellikleri arasında, öğrencinin geçmişte yaşayan sıradan insanların hayatları ile ilgili bilgi sahibi olması ve günümüz ile geçmiş arasında karşılaştırma(lar) yaparak değişim ve sürekliliği görmesi sayılabilir. Yine yukarıdaki konular incelendiğinde savaş ve siyasi tarihin kısa ve sınırlılığının ötesinde gündelik yaşamı kapsadığı görülebilecektir. Yakından uzağa ilkesinin ilköğretim ve lise düzeyinde gerçekleştirilebileceği bir çalışmadır. Bu anlamda sözlü tarih tüm eğitim basamaklarında öğretim yöntemi olarak yer alabilen ve öğrencilerin geçmiş ile günümüzü karşılaştırabilecekleri konuları içeren bir öğretim yöntemidir. Sözlü tarih sürecini dört basamağa ayırarak olanaştırılır. Aşağıda her bir basamak ve bu basamaklarda yapılması gereken işlemler özetlenmiştir (Kabapınar, 2007).

Konunun belirlenmesi,

1. Hazırlık Aşaması

- Birinci/ikinci el kaynakların incelenmesi
- Görüşme yapılacak kişilerin belirlenmesi
- Görüşme sorularının belirlenmesi

2. Uygulama Aşaması

- Soruların sorulması ve yanıtların kaydedilmesi
- Kaydedilen verilerin çözülmesi

3. Rapor Edilme Aşaması

- Verilerin düzenlenmesi
- Birinci/ikinci elden kaynaklarla karşılaştırılması/desteklenmesi
- Raporun yazılması

4. Sınıfta Sunum Aşaması

- Hazırlanan çalışmanın öğrencilere sunulması

Sözlü tarih sürecini öğrenci adım adım uygulasa bile sözlü tarih sürecinde dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. En önemlisi öğrenciler böyle bir çalışma yaparken tarihçilerin karşılaştıkları problemlerle

karşı karşıya gelmiş olurlar. Yani bir tarihçiden beklenen beceriler öğrencilerden de beklenmektedir. Ingram'a göre sözlü tarih çalışmasında güçlükleri ortadan kaldırmak için öğretmenin yapması gerekenler şöyledir:

- Araştırmaya başlamadan önce konu ile ilgili kabul görmüş fikirlerle ve bilinen olgulara ilişkin öğrencilere genel bakış açısı kazandırılmalıdır. Bunu yaparken bilgilerin doğruluğunu kabul edip benimsemiş yerine konuya eleştirel bakabilme, ayrıntılarına dikkat çekme şeklinde olmalıdır.

- Bulgular toplandıktan sonra bilgileri ayıklamada öğrencilerin eleştirel yeti sahibi olması sağlanmalıdır.

- Ayıklanmış bulguları değerlendirme ve bütünleştirip yeni bir anlam oluşturmada öğrencilere destek verilmelidir. Bu yönlendirmeler ile öğrencinin tarih kavrayışını güçlendirmenin yanı sıra gelecekle ilgili önemli beceriler kazandırılmış olacaktır (Ingram, 2003).

Sosyal Bilgiler Programı'nda yer alan tarih konularının öğretimi, öğrencilerde tarihsel sorgulama becerisini geliştirmeye odaklanmıştır. Bu amaç doğrultusunda tüm eğitim basamağında sözlü tarih yöntemi ile yapılan etkinlikler yoluyla öğrenciler, çok sayıda beceri kazanabilir. En basit haliyle sözlü tarih çalışması ile öğrenciler birer tarihçi olurlar ve eleştirel düşünme kapasitelerini geliştirirler. Özellikle geçmişte değişimlere sahne olmuş dönemlerin, bu değişimleri yaşayan insanlar aracılığıyla doğrudan anlatılması ile sözlü tarih, sıradan insanların gözüyle döneme ışık tutabilmektedir. Tarih öğretiminde önemli olan süreklilik ve değişim gibi kavramların öğretilmesine de yardımcı olmaktadır.

Sözlü tarihin bir proje olarak uygulanabilirliğini kolaylaştırma adına 'akran danışmanlığı' önerilebilir. Akran danışmanlığı, seçilen deneyimli öğrencilerin saptanan konuda akranlarına yardım ettikleri ve geribildirim verdikleri bir süreçtir. Öğrencilerin

birçoğu yaşadıklarını öğretmeni ile paylaşmak yerine yaşıtlarıyla paylaşmayı uygun bulur (Aladağ ve Tizer, 2007). Buna göre bu araştırmanın amacı, öğrencilerin akran danışmanlığı olarak, teoriden uygulamaya, sözlü tarihe ilişkin yönetime gerektirdiği tüm süreçleri deneyimlemesi ve tıpkı küçük bir tarihçi gibi saptanan konuda bilgi ve bakış açısı oluşturma/geliştirilmesidir.

Araştırmanın çalışma grubu İstanbul ili Şişli ilçesindeki özel bir okula devam eden 10 gönüllü öğrenciden (2 erkek, 8 kız) oluşmaktadır. Bu öğrencilerin 5'i danışan, 5'i akran danışmanıdır. Çalışma grubundaki öğrencilerin 5'i 8. sınıfa devam ederken, 5'i ise 6. sınıf öğrencisidir. Sözlü tarihin uygulanması sürecinde 6. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın "İpek Yolu'nda Türkiye" ünitesinde yer alan "Kültürümüzün Yaşayan Değerleri: Kutlamalar" konusu seçilmiştir. Bu çerçevede öğrencilerin "Düğünler" konusunda çalışmaları planlanmıştır. Çalışma sürecinde daha önce sözlü tarih çalışması yapmış 8. sınıf öğrencilerinin 6. sınıftaki öğrencilere akran danışmanlığı yapmaları planlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere çocuklar/öğrenciler, öğretmenlerine göre akranları ile daha çok etkileşim halindedir. Bu çerçevede deneyimli öğrencilerin görece daha deneyimsiz öğrencilere yardım etmesi düşünülmüştür. 8. sınıf öğrencilerine akran danışmanlığı hakkında bilgilendirme yapılmış ardından öğrencilere araştırmacılar tarafından geliştirilen Sözlü Tarih Çalışma Yönergesi verilmiştir.

Öğrencilere verilen yönerge, "konuya ön hazırlık", "görüşme teknikleri", "verilerin düzenlenmesi", "sunu hazırlama" gibi bölümlerden oluşmaktadır. Konuya ön hazırlık bölümünde, ikincil kaynaklardan bilgi edinilmesi, görülecek kişilerin belirlenmesi ve görüşme sorularının oluşturulması yönünde bilgiler yer verilmiştir. Görüşme teknikleri bölümünde, görüşme materyallerinin hazır hale gelmesinden soru yöneltme yöntemlerine değin bilgilere yer verilmiştir.

Öğrenciler görüşmelerde salt sözlü veri elde etmemişlerdir. Sözlü veriden başka, kanıt amaçlı olarak fotoğraf, çeyiz eşyası (dantel, patik), davetiye gibi materyalleri görüşmecilerden temin etmişlerdir. Solda öğrencilerin görüşme sürecinde edindikleri düşün fotoğrafları, davetiye, çeyiz sandığı gibi fotoğraflara yer verilmiştir.

Soldaki fotoğraflardan da görüleceği üzere öğrenciler sadece görüşme sürecinde elde ettikleri sözlü bilgilerden değil, aynı zamanda fotoğraf, çeyiz eşyası (dantel, patik), davetiye gibi fiziksel kanıtlardan da yeni bilgi ve deneyimler elde etmişler, dönemin atmosferi ile kişilerin duygusu ve heyecanlarını daha iyi duymuşlardır. Bu fiziksel kanıtların öğrencilerin daha nitelikli tarihsel empati yapmalarında işlevsel olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Anlaşılabileceği üzere sözlü tarihin öğrencide geliştirebileceği becerilerden biri de hem güncel hem de tarihsel boyutta empati kurabilmesidir. Bu çerçevede öğrencinin tarihsel empati kurarak farklı zaman ve mekânlarda yaşayan insanları anlayabilme yeteneği kazanmış olması da önemli bir beklentidir (Demircioğlu, 2010: 19). Nitekim araştırmaya katılan Ös, baba ve annesinin düğünü ile babaanne ve dedesinin düğünü ayrı ayrı ele almış, ardından hem bu iki farklı kuşağın düğünü hem de günümüz düğünleriyle ilgili karşılaştırmalar yapmıştır. Ös'in çalışmasında yer alan dört fotoğrafa yanda ve aşağıda yer verilmiştir. Fotoğraflarda da görülebileceği üzere sözlü tarihin kuşaklararası anlayış ve birlikteliğe katkı sağladığı, aile, akraba ya da komşuların geçmişleriyle ilgili detayları, duyguları ve zaman içindeki değişim ve devamlılıkları görüp anlayabilmeye, hissedip duymamaya yardımcı olduğu söylenebilir.

samaktır. Öğrencilerin değerlendirmesiyle ortaya çıkan sonuçlardan bir diğeri değişimin fazlasıyla yaşandığı, geleneklerin uygulanmasının günümüze doğru giderek azaldığı yönündedir. Öğrencilere göre bunun sebebi şehirleşme ve teknolojinin gelişimidir. Öğrenciler geleneklerin ortadan kalkmasını istememektedir. Onlara göre Türk kültürünün kaybolmaması için geleneklerin devam etmesi ve yeni nesillere aktarılması gerekmektedir. Öğrenciler bu konuda sürekliliği istemektedir. Öğrencilere göre bu durum üzücüdür. Bu konuda Ö4, şunları dile getirdi:

"...yaptığım araştırmalarda tabii ki gene eğlenceler vardı ama çok daha disiplinli yapıyorlardı. Mesela Osmanlı'da yapılan düğünler tüm halka duyuruluyordu. Ama bu röportajlarda ise sadece tanıdıklara duyuruluyor. Mesela daha çok hazırlık yapılmıyormuş daha çok kişi olduğu için ama günümüzdeki şartlarda ve maddi durumdan dolayı bu kadar şey yapamıyorlar. Sonuç olarak ben şu sonuca vardım. Geçmişte geleneklerin hepsi uygulanıyordu. Ama şimdi günümüzdeki şartlara göre bunlar yapılamıyor ve gerçekten aksamalar oluyor... Sonuçta bazıları hâlâ kalmış mesela kına gecesi yapmak gibi ya da herkesi toplamak gibi bazıları da yok olmuş kaybolmuş. Kaybolanlar mesela at. Mesela diyelim bir gelin atla gitmek istiyordur düğüne ama bunu yapamıyor. Çünkü bir şehirde at o kadar apartmanın arasında olmuyor ama çok kırsal yerlerde yani günümüzde geri kalmış yerlerde bunlar yapıyor. Çünkü onlar geçmişe daha yakın."

Öğrenci Osmanlı ile başlayıp röportajlardan elde ettiği bilgilerden hareket ederek günümüze irdelemiştir. Öğrenci sunumda daha çok değişime yönelik ifadeler yer vermiştir. Geleneklerin geçmişte uygulandığını ama günümüzde şartlardan dolayı uygulanmadığını, uygulamaların da geri kalmış bölgeler olduğunu düşünmektedir. Bütün bu değişimin yanında kına gecesi, düğünlere misafir çağırılması gibi geleneklerin günümüzde de devam ettiğini vurgulamıştır. Ö5,

sınıfta Ö4'ün düşüncelerine katıldığını dile getirerek konuyla ilgili şunları söylemiştir:

"...Çoğunlukla geçmişteki geleneklerin hâlâ devam etmediğini fark ettim. Bazıları da kına gecesi yapmamış ya da yapma şansını bulamamış. Çoğunlukla geçmişte göz önünde olan adetler de gelenekler de yok olmuş. Aynı zamanda lpek'in dediği gibi şehirdeki günümüzdeki şartlar yüzünden çoğu yapılamıyor. Çoğunlukla aile tarafından tanıştırılıyor, görücü usulü. Çoğunlukla geçmişte kız çocuklarını çok çevresi olmadığı için okula gitmedikleri için insanları tanıyamıyorlar ve bu yüzden aileleri tarafından görücü usulüyle evlilik oluyor. Bahriye Yönyüksel'le röportaj yaptığım bu günü görmüştüm ve çoğunluk evliliğinden memnun değildi. O memnundu, mutluydu. Geçmişteki düğünlerde çoğunlukla bütün halkla beraber düğünler ve özellikle yönetici olanların çok kalabalık ve güzel düğünleri olurmuş, ziyafet verilirmiş, bütün halk gelirmiş çok neşeli düğünler olurmuş ama bu günümüzde çok az sadece aile içinde oluyor, arkadaşlar geliyor. Günümüzdeki düğünlerde çevre çok az oluyor, çok az insan geliyor. Çok insan olsa bile toylardaki kadar olmuyor. Toylarda tanımadıkları insanlara bile bütün halk ziyafet veriliyor. Ama günümüzde sadece tanıdık insanlarla birlikte kutlama yapıyor. Çoğunlukla arkadaşlar ve aile ortamında oluyor. Daha önce ben de biliyordum, Türk kültüründe olan şeylerin günümüze kadar gelmediğini ama düğünlerde bu kadar çok olduğunu fark etmemiştim. Kına gecesi bile yapılmıyor o kadar az. Ceren'in dediği gibi, yöreye göre kıyafetler ve kutlama şekilleri de değişiyor. Mesela Nezihe Yönyüksel'le yaptığım röportajda bindallı kıyafeti giymediği, Tekirdağ yöresine ait bir elbise giydiğini söyledi. Yani yöreye göre çoğunlukla değişiyor bunlar. Geçmişteki düğünler bence daha kalabalık, daha eğlenceli oluyor. Çok daha uzun sürüyor. Kına gecesi, kız isteme falan daha neşeli ve eğlenceli oluyor bence."

Ö5 de düğünle ilgili geleneklerin devam etmediği sonucuna varmış ve

bunların nedenleri noktasında bazı sosyolojik analizler de yapmıştır. Buna engel olarak şehir yaşıntısı gösterilmektedir. Bir diğer ulaşım sonucu da geçmişte kızlar okula gitmediklerinden çevre edinemedişler bu nedenle de görücü usulü ile evliliklerin yaygın olduğudur. Öğrencilerin çoğu yaptıkları röportajlardan bu sonucu çıkarmışlardır. Yine öğrenciler yaptıkları araştırmaya göre düğünlerde yemek kültürünün olduğunu ama günümüzde bunun kaybolduğunu düşünmektedir. Öğrencinin yaptığı görüşmelere atıf yapması ve bu görüşmelerden elde ettiği verileri kullanması önemlidir. Yaptıkları araştırmanın bir sonucu olarak eski düğünlerin daha kalabalık ve neşeli olduğu düşüncesini dile getirmişlerdir. Hatta Ö3 kendi düğününü geleneksel düğünler gibi yapmak istediğini söylemiş, ancak buna yine de güncelden bir ekleme yapmıştır. Ö3;

"Şimdi evlenecek olsaydım eski düğünleri tercih ederdim. Bir de o zaman balayı da yoktu. Ben ikisini karışık isterdim mesela. Eski düğünler ama bir de balayı olsa..."

Esken düğünlerin kır düğünü olarak yapıldığını ve atın önemli bir unsur olduğunu öğrenciler düşünmektedir. Ö3, yaptığı röportajda eski düğünlerle ilgili şu bilgilere ulaşmıştır:

"...Eski düğünler anlattıklarına göre daha böyle eğlenceli, sesli, müzikli geçiyordu. Böyle düğün evleri gibi yerler yoktu. Daha çok açık alanda, bahçede. Bahçeyi süslerlermiş böyle kurdelelerle atlarla gelinirmiş. O zaman araba, taksi çok pahalıymış kiralalamak ya da onları bulmak çok zormuş. O yüzden kendileri atlarla geliyormuş ya da eşeklerin üstüne binip geliyorlarmış. Bir de gelinin üstüne atla gezerken eğer ara sokaklardan geçiyorlarsa önceden tembihliyorlar komşuları diyorlar ki "atlarla buradan geçerken üstümüze çiçekler atın ya da kuruyemişler atın ya da paralar atın" diyorlarmış. Onlar da ara sokaklardan geçerken üstlerinden kurdeleler atılır mıydı bilmiyorum ama kuruyemiş, para falan atılıyor-

muş. Eskiden tatlı olurmuş, sarma ve börek olurmuş düşünlerde. Röportaj yaptığım kişi bugünkü düşünceleri çok anlamsız buluyor çünkü kafa şişirmekten başka bir şey olmadığını düşünüyor."

Ulaşım aracı olarak dönem itibarıyla atın kullanıldığı ve salon gibi kapalı alanların olmamasından dolayı açık alanlarda düşünlerin yapıldığı sonucuna varan Öz, ritüellerden de sunumunda bahsetmiştir. Yaptığı röportajlarda çeyizin önemli olduğu sonucuna varan Öz, eskiden çeyizde bulunması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

"Bir de çeyiz hazırlanırken genellikle işlemler olarak el işleri, kanaviçeler, sarmalar, danteller, el örgülerini ben bütün röportajlarımda gördüm. Herkes farklı yörelerden olsa bile kadınlara o işlemleri çeyizinin bir bölümüne koyuyorlar. Göz nuru olduğundan dolayı çeyizinin bir kısmını veya sandığını saklıyorlar ve genelde mutluluk bazen hüznün yanı sıra bütün duygular bir arada oluyor."

Çeyizde olanların yanı sıra bunların bir sandığa konulduğunu ve uzunca bir süre saklandığını sunumunda Öz paylaşmıştır. Yine yukarıdaki ifadeler, öğrencinin gördüğü kişilerin duygularını (mutluluk ve hüznün gibi) duyumsayabildiğini, üretken ilişkilerinin anlamını içselleştirebildiğini ("göz nuru olduğundan dolayı") de göstermektedir. Elde edilen bilgilerden öğrencilerin düşüfün hazırlıkları ile ilgili bilgilere ulaşma çabasında oldukları da anlaşılmaktadır.

Dikkat çekici bir başka nokta, öğrencilerin hem okudukları kitaplardan hem de görüşmelerden elde ettikleri düşüncelere ilişkin verileri ödevlerinde ve sınıftaki sunumlarında görece etkin olarak kullanmalarındadır. Ayrıca bugünkü düşüncelere ilişkin gözlemlerine de analiz süreçlerinde yer vermişlerdir. Böylelikle öğrenciler kitaplardan ve görüşmelerden elde ettikleri geçmişe ilişkin verileri ve bugüne ilişkin kişisel gözlemlerini genellikle kullanabilişlerdir.

Yukarıdaki örnekler ayrıca sözlü tarih sürecini basamak basamak deneyimleyen öğrencilerin inceleme konuları olan düşün üzerine konuşabildiklerini, yorum ve karşılaştırmalar yapabildiklerini, değişimin ardındaki gerekçelerin neler olduğunu ortaya koyabildiklerini, sürekliliğe sahip olan gelenek ve göreneklere ilişkin çıkarımlarda bulunabildiklerini göstermektedir. Yine bir başka olumlu nokta öğrencilerin kişisel bakış açısı ve görüşlerini "bence" diyerek dile getirmeleri; arkadaşlarının katıldıkları görüşlerine de "Ceren'in de dediği gibi" ifadesinde olduğu gibi değer verdiklerini göstermeleridir. Tüm bunlar nitelikli bir Sosyal Bilgiler/Tarih dersinin üretmesi gereken sonuçlar arasında olmalıdır.

SONUÇ YERİNE

Eski öğrenme anlayışı sistematikinden, Reform ve Rönesans'ın nedenlerini ve sonuçlarını yazmak, Yükselme Devri'nin padişahlarını sırasıyla saymak, Karlofça Antlaşması'nın tarihini ezberlemek, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerini bilmek, Amasya Genelgesi'nin önemini açıklamak öğrencilerin temel ödevi ve eğitimin başat koşulu idi. Ders kitabındaki bilginin tekrarlanması temelli bu eğitim sürecinde öğrencinin sürece "zihniyle" katılımı son derece sınırlı olup, etkinlik çerçevesi tarih dersi ile özdeşleşmiş "ezber" ile donatılmış idi. Öğrenci sınav için ezberlediği bilgiyi sınavda kâğıdına aktıktan sonra pasif olarak edinilen bilgiler unutulma sürecine girmektedir. Bu sürecin öğrencide doğuracağı problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, karar verme ve iletişim becerilerinin son derece sınırlı olacağı varsayılabilir. Bunun sonucu olarak bu anlayış öğrencide oluşturabileceği doyum, özgüven, kişilik ve kimlik geliştirme boyutları da görece daha zayıf olacaktı.

Yine klasik tarih öğretiminde öğrencilerin önüne getirilen konu kapsamında Yeniçeri teşkilatının yapısı, Bostancıbaşı'nın görevleri,

Osmanlı-Avusturya ilişkileri (ki salt savaş boyutuna indirgenmiştir), Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası, sömürgecilğin nedenleri ve sonuçları, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, Milletler Cemiyeti'nin kurulması gibi konular yer almaktadı. Bu konular, öğrencinin/çocuğun çocuk gözünden bakan dünyasını çok da kapsamayan/ilgilendirmeyen, yetişkinlerin kendilerine göre önemli gördüklerini çocuklara dayattıkları konular gibi görünmektedir. Oysaki sözlü tarih çerçevesinde, geçmişten günümüze düşünceler, oyun ve oyuncaklar, meslekler ve meslek seçimi, eğlenme anlayışları, eğitim, haberleşme, ulaşım, hastalık, komşuluk gibi öğrencinin/çocuğun gündelik yaşamı ile iç içe konular tarih ve tarihin konu kapsamı olarak önüne sunulmaktadır. Bu anlamda Tarih/Sosyal Bilgiler, top ve tüfek sesleri ile kılıç şakırtılarının sınırlı olduğundan kurtulmuş, sıradan insanın gündelik yaşamının zaman içindeki değişiminin/sürekliliğinin de tarih olabileceği algısını çocuğun önüne getirmiştir. Yine bu yapının diğer bir olumlu boyutu da, siyasi ve savaş tarihinin genellikle çocuğun zihninde ortaya çıkardığı bu-öteki ayrışmasından, önyargıların derinleştirilmesinden uzak kalması/durmasıdır. Bu anlamda da bırakalım tarih derslerimizde çocuklarımız daha fazla çocuk kal-sın ve başarılarından keyif alsın.

KAYNAKÇA

- Aladağ M., Tezer, E. (2007). *Alkan Darsımarı* Ö. Nedir, Ne Değildir?, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Borsali*, Cilt 3, Sayı 27.
- Demircioğlu, I. H. (2000). *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Freudo, H. (2003). *Tarih Öğretiminde Çoğulu ve Högörütü Bir Yaklaşıma Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İngram, P. (1998). *Sözlü Tarih, Tarih Öğretiminde Çoğulu ve Högörütü Bir Yaklaşıma Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (s. 52-54).
- Kabaşınar, Y. (2007). *İlköğretimde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Maya Akademi.
- Nevri, L. (2009). *"Ben Kimim?" Türkiye de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Say, O. (2002). *Sözlü Tarih ve Görsel Teknikleri*. Gazeteci Gösteri Sanatları Topluluğu Web Sitesi: http://eski.bgs.org.tr/adresinden/27_Aralik_2012_tarihinde_edilmiştir.
- Tosh, J. (2008). *Tarihin Peşinde*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

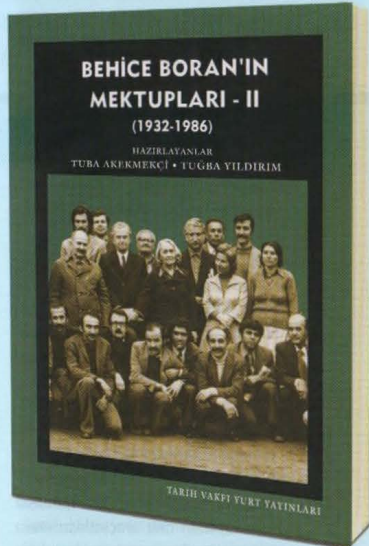
BEHİCE BORAN'IN MEKTUPLARI I-II

"Bu son mektubunda bahsettiğin 'haklı' olup olmamak meselesine gelince, ben meseleyi böyle telakki etmedim ve etmiyorum. 'Hak' noktalarına göre değişir. Ve sizinle benim aramdaki asıl mesele de bu noktaların farkıydı. Siz daima benim burada kalıp kalmamam, benim keyfi irademe tabiymiş gibi hareket ettiniz. Ben ise vaziyette benim irademden haric mecburiyetler, vazifeler gördüm. Mademki burada Amerikalıların verdiği para ile okuyordum, üzerime aldığım işi yarım bırakıp dönemezdim. Bir de ortada mesleki mecburiyet vardı. Ben buradaki okumama sadece bir "mektup tahsili" diye bakmıyorum. Ben tahsil ettiğim sahayı kendime meslek, hayat, iş olarak kabul ettim. Nasıl bir erkeğin kendi mesleğinde bir işler görmek istemesi tabii görülüyorsa, benim de meslek aşkım ve gayelerim tabii görülmelidir. Ben bir süs, gösteriş olsun diye okumuyorum. Döndükten sonra da diplomayı duvara asıp artık çalışmak bitti diye oturmayaacağım. Bilakis çalışmak devresi asıl o zaman başlayacak. Benim para, mevki hususunda ihtirastarım yok; fakat kendi mesleğimde bir iş görmek, kendi sahamda memleketi hizmet, hayatıma istikamet veren bir hedef."

Behice Boran, 9 Ağustos 1938,
Ann Arbor.

"...ben hapis yatmakla ayrı bir çile, meşakkat çekiyor da değilim, bir kahramanlık da değil mahpus yatmak. Bir 'acıma duvarı'nın duvarı da değiliz. Hiçbir yerde, hiçbir zaman sosyalizme giden yol; dikensiz, taşsız, dümdüz, 'şahane' bir yol olmamış. Yüzyılların ötesinden sürüp gelen mücadelede; hapse atılanların, haksızlığa ve bin türlü belaya uğrayanların biz ne ilkiyiz, ne de sonuncusu olacağız. Bir çile söz konusu olacaksa, buna insanlığın genel çilesidir denebilir ancak, içeride de çekilir dışarıda da. Ama ben bu düzeye de anlamda dahi 'çile' sözcüğünü ve bu sözcüğün ifade ettiği düşünce ve bakış açısını sevmiyorum. Bilimsel açıdan gerçekçi ve geçerli, ahlaki açıdan haklı bir davaya inanış ve kendini veriş bu sadece. Ne çile, ne fedakârlık, ne kahramanlık söz konusudur aslında. Bunların hepsi var olabilir, ama sorunun özü, aslı bunlar değildir. Bireysel açıdan ve düzeye, sadece insan olmanın gereğidir. İnsan olmak da kolay değil elbette. Ama insan olmanın zorluğundan ne yakınılır, ne övünülr. İnsan olmanın gereklerini yerine getirmekten mutluluk duyulabilir, duyulmalıdır ancak. Bu yazdıklarım biraz 'edebiyat', 'süslü sözler' gibi gelebilir. Hatta 'bu da bir çeşit övünme' denebilir. Değil oysa. Gerçekten doğru bildiğim, inandığım bir anlayış bu. Böyle bir 'insan olma' çizgisine ben varabildiğimi de iddia etmiyorum. Ama isterdim, amacımdır."

Behice Boran, 29 Kasım 1973.

MATEMATİĞİN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ - II

BENO KURYEL

Bu makalede, yine pek göze çarpmayan ancak kültürel yansımalar olarak günümüze katılan matematiğin yukarıda belirtilen yaşam bağları irdelenmeye çalışılacaktır. Bilginin üretim süreçlerinde insan ilişkilerini nasıl belirlediği, kültürel ve siyasi bileşenlerin matematiğin gelişimine nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Tüm bu gelişmelerin hem matematik öğretimine olan yansımaların hem de yarattığı birçok önyargının güncel örnekler ve anekdotlarla çözümlenmesine gayret edilecektir.

Diğer insanlarla dolaysız bir birtlikte içinde nadiren yürüttüğüm bir etkinlik olarak bilimsel araştırmayı v.s. gerçekleştirdiğimde bile toplumsal bir etkinlik yapmış olurum. Çünkü insanıdır. Bana toplumsal bir ürün olarak verilen, düşünenin kullandığı dilin kendisi gibi, yalnızca etkinliğimin maddeliği değildir. Kendi varlığım bir toplumsal etkinliktir.

Karl Marx,

The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844 (1959, 104)

DEVAM EDERKEN...

Matematiğin toplumsal dinamiklerini araştırmanın amacı yalnızca bilgi arkeolojisini gerçekleştirmek değildir. Bu aynı zamanda bir sorumluluğu da içerir. Matematik ile sorumluluk olgularını yan yana düşünmenin "bugüne" yabancı gelmesi bir paradigmaya denk gelmektedir. Matematiğin tarihsel olarak Platonist felsefi bileşenlerle ayaklarının yerden kesilmesi ve kapitalist toplumsal formasyonun onu araçsallaştırması birbirini besleyen ve bütünleyen bir paradigmadır buluştu. Pragmatik yolun aracı durumundaki matematiğe karşı evrilen sorumluluklar, matema-

tiği yeryüzüne indirmeyi, ayaklarının yere basmasını sağlamayı ve matematiksel düşüncenin evrimini insani bir emek sürecinde değerlendirmeyi içerir. Tüm bunlar bilimin tümü için geçerlidir. Bir önceki yazıda, her gün karşılaştığımız teknolojik gelişmelerde gözle görülmeyen matematiksel yapıların özellikleri kısa örnekler çerçevesinde incelenmişti. Bu makalede, yine pek göze çarpmayan ancak kültürel yansımalar olarak günümüze katılan matematiğin yukarıda belirtilen yaşam bağları irdelenmeye çalışılacaktır. Bilginin üretim süreçlerinde insan ilişkilerini nasıl belirlediği, kültürel ve siyasi bileşenlerin matematiğin gelişimine nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Tüm bu gelişmelerin hem matematik öğretimine olan yansımaların hem de yarattığı birçok önyargının güncel örnekler ve anekdotlarla çözümlenmesine gayret edilecektir.

Sorumluluk hem toplumsal hem de bilimsel bir farkındalığın tartışma ortamını açar. Bu durumda çeşitli bilim yollarını, pozitivizmin oluşturduğu sapmaları, toplumsal adaletin ve kültürel gelişimin önündeki engelleri anlayabilme çabaları öne çıkar. Paradigma içinde belirlenen ve onu yeniden üretmek, savunmak üzere

yapılanan ve sorgulamadan kabul edilen nesnellik, mantık, rasyonalite, hakikat ve bilim anlayışlarını eleştirel olarak çözümlenebilmeyi kapsar. Nesnellik, mantık, rasyonalite, hakikat ve bilim anlayışları paradigma içinde ya da kapitalist toplumsal formasyonun örgüsünde tartışmasız kabul gören bilme biçimlerine dönüşür. Bilimin ve özelde matematiğin toplumsal dinamiklerine zihnimizi yormak sadece bir merak değil, aynı zamanda özgürce sorgulamayı, farklı bilme yollarını araştırmayı, deterministik önyargıları açıklamayı ve bu sistem üzerinden bilimin, matematiğin kalıplaştığı bilimcilik ideolojisine hesaplaşabilmeyi içerir.

Tales'e göre birincil soru, ne bildiğimiz değil, onu nasıl bildiğimizdir. Bilgikuramı için ilk söz şöyle olabilir: "Bilgi nasıl bilinir?" Bu soruyu sorarken ve yanıtlarken, yine bir "nasıl bildiğimizden" hareket etmek zorundayız. O halde, bir bilginin bilinmesi çeşitli olabilir. Zaten öyle olduğu için bilgikuramı vardır. Bu ikilem, onun varlığına işaret eder. Bilim, "bilginin" bir örgütlenme biçimidir. Buna göre, bilimsel bilginin aracı nedir? Ya da olabilir mi? Bilimin sınırları için çok farklı yaklaşımlar var. Neden? Çünkü, bilmek ve bilgiyi ör-

gütlemek kültürel süreçlerdir. Buna göre, bilgikuramı, bilginin nasıl "anlam" kazandığını araştırır. Bilgikuramı için şöyle bir önerme yapabiliriz: "Bilgikuramı (epistemoloji): bilginin kaynağını, ideolojik ve felsefi içeriğini, toplumsal işlevini, bu işlev ya da işlevler için kullanılışında tanımlanan kültürel yapı ve değerleri, bilginin tarihsel yaşamını, toplumsal ve siyasal bağlamlarını, etimolojik karakteristiklerini incelemeyi dert edinmek durumundadır."

Bugün hüküm süren paradigma, bilimsel-pozitivist bir yaklaşımı kapsar. Bilimin ve buna dayanarak üretilen bilginin toplumsal dinamiklerin dışında cereyan eden bir alan olduğunu varsayar. Bilim insanı, beyaz önlüklü ve laboratuvarda çalışan kişidir. Etrafı tüpler, balonlar ve aca-yıp makinelerle çevrilidir. Tüm gününü deney yaparak geçirir. Bir tüpten diğerine kimyasal maddeler aktarır.

"bilimcilik" olarak bilinir. Bu ortodoks yaklaşımda, olgular bir tarafta, değerler diğer taraftadır.

Pozitivism, bilim tarihçesine kötü rehbberlik eder, çünkü fizikğin tarihi ancak bir dizi "metafiziksel" araştırma programı bağlamında anlaşılabilir. Popper'e göre bilim, "süreklilik arz eden bir devrim", eleştiri ise bilimsel girişimin kalbi iken, Kuhn'a göre, bilimsel devrim kendine özgüdür, sıçramalıdır ve eleştiri aslında "normal bilim" ortamında aforoz edilmiş bir kavramdır. Ona göre, eleştiriden tartışmaz kabule giden yol, ilerlemenin yani normal bilimin başlamasına işaret eder. Bir kuramın çürütülüp reddedilmesi saf bir yanılsamadır. Egemen kuramın eleştirilmesi ve yeni kuramsal önerilerin ortaya çıkışı ender anlarda, "kriz" koşullarında gerçekleşir. Mutlak bir doğru veya yanlış yoktur. Kuramlar, değer-yüklüdür. Başka bir deyişle, yaşamın tüm değer-

siyasete çekmek olarak ifade edilir. Yine açıkça görülmektedir ki, pozitivism bilimi siyasete karıştırmayarak düpedüz siyaset yapmaktadır. Bilim bir kültürdür. Kurumsal bir yapıdır. "Bilimci" paradigmanın bilgikuramı, belirlenimciliktir. Bunun anlamı, bir olguya ait bilginin bilim aracılığıyla mutlaka elde edilebileceğidir. Yöntemi ise, deney ve gözlemlere dayanan araştırmadır. Ideolojik/kültürel örgüde ise, pozitivism oturmaktadır. Buna göre, bilim kurtarıcıdır. Bu iddia, bilim ve teknolojinin insanlığı "pozitif" yarınlara taşıyacağı iddiasını içermektedir. Görüldüğü gibi, bu görüş ilk bağlamdan oldukça farklıdır. Bilimin nesnel olduğunu öne süren bir bakış açısıyla, bilimin bir kültür olduğunu öneren bir yaklaşım vardır karşımızda. Bilimi kaçınılmaz ve değerlerden arınmış bir araştırma alanı olarak gören bir görüş ile bilimin, iktidardan bağımsız olamayacağını ve siyasal etkileşimlerin kaçınılmaz

Bugünkü temeliyle, bilim tarafından ifade edilen dünya görüşünün temel görüntülerinden birisi, altını çizerek tanımladığı "olgı"dur. Olguların yalıtılmış olarak ve anlamsal bağlamlarından ve ilişkilerinden ayrılarak ele alınabileceği görüşüne dayanır. Bilimin bu ideolojik ya da felsefi yaklaşımı, "bilimcilik" olarak bilinir. Bu ortodoks yaklaşımda, olgular bir tarafta, değerler diğer taraftadır.

Teleskopla uzayı gözler. Mikroskopla küçük dünyalara dalar. Bitki ve hayvanlar üzerinde deneyler yapar. Bulgularını siyah kaplı not defterine özenle kaydeder. Araştırarak bilgiye varma uğraşı, bilgiyi örgütlemek, kullanmak ve genç kuşaklara o bilgiyi aktarmak bir bilme biçimi içinde gerçekleşir. Bu bir paradigma içinde oluşur ve bir kültüre işaret eder. Bilimin ebedi hakikatlerin birikimiyle geliştiği savı, bu yaklaşımın dünya görüşünü simgeler. Bugünkü temeliyle, bilim tarafından ifade edilen dünya görüşünün temel görüntülerinden birisi, altını çizerek tanımladığı "olgı"dur. Olguların yalıtılmış olarak ve anlamsal bağlamlarından ve ilişkilerinden ayrılarak ele alınabileceği görüşüne dayanır. Bilimin bu ideolojik ya da felsefi yaklaşımı,

lerinden ya da kültürel ağırlık anlamlandırmanın bağımsız değildir. Paradigma, bir "ethos"tur veya bir yaşam biçimidir, bir kültür örgüsüdür. Entelektüel değerler ve standartlar, ortak pratikler, örgütsel ve mesleki bağlamlar etrafında uyuma ve fikir birliği kurulur. Bir paradigma, tanımlı ve belirli bilimsel tekniklerin yönettiği ve gözlemsel ve deneysel verilere nasıl bakılacağına belirlendiği bir ortamı gösterir. Olgular, kuram-yüklüdür. Kuramlar da, değer-yüklüdür. Değerler ise, dünya görüşlerinin öğeleri olarak ideolojiler tarafından oluşturulur. Olgular bir tarafta, değerler diğer tarafta olamaz. Değerler, bilim olarak ifade edilen her şeye içkindir.

Mevcut pozitivist paradigmadaki değerler temellere inilmesini, bilimi

olduğunu ve bilim insanının tarafsız olamayacağını öne süren bir görüş aynı dünyanın farklı tasavvurlarını temsil etmektedir.

DİNAMİKLER

Kültürel çeşitlilikler arasındaki etkileşimler, kısa sürede dünyanın farklı noktalarına ulaşabilme, insanların ekonomik girdaplarca metropol kentlere emilmesi, dünyada biriken demografik yoğunluklar, matematiğin toplumsal düzeyde örgütlenmesini ve buna göre matematikçilerin yetişme tarz ve anlayışlarını etkilemiştir. Farklı kültürlerin matematik bilgileri, buluştukları ortamlarda etkileşirken okullaşma politikalarının temelindeki teorik süreçlerine arı (pure) matematik egemen olagelmıştır. Bu örgü,

bireysel ve kolektif var oluşumuzun gereksinimlerine göre yükselen sesleri bloke etmiş ve insanları yalnızca kapitalizmin genel anlayışında bir meta olarak görmüştür. Bunun altında yatan felsefe ise, kalkınma politikalarına uygun bireylerin yetiştirilmesine göre uyarlanmış öğretim tasarımlarının ardında gizlenmiştir. Buna matematiğin araçsallaştırılması diyebiliriz. Matematiğin toplumsal dinamiklerinden birisi olan bu bileşenin görmezden geldiği şey, matematiksel bilginin, *formel* veya *informel* ya da *nonformel* olarak herhangi bir ve tüm öğrenme süreçlerinde bulunmasıdır, yer almazdır. İlk makede de altı çizildiği gibi matematik yalnızca bir düşünceler sistemi değildir. Matematiksel bilginin evrimi, toplumsal pratikler ve toplumsal etkileşimler sürecinde gerçekleşmiş ve yaşamına böylece devam etmektedir. Matematiksel nesneler ya da soyutlamalar ve matematik uğrunda olanlar üretici güçlerdir. Üretici güçler, çağdaş üretim biçimi, kapitalizm, dâhilinde sistemle bütünleşmişlerdir. Paradigmanın yapılınması anlatılan bir süreç olduğunun altı çizilmiştir (Kuryel, 203b).

Akademik bilgi içinde ve aracılığıyla kurumsallaşan ve de okullaşma süreçlerinde işlenen arı (pure) matematikte, matematikçilerle öğretmenler arasında bir kopukluk vardır. Aynı zamanda, dünya çapında arı ve uygulamalı matematik araştırma ve uygulamaları birleştirmek konusunda belirli bir başarı elde edildiği de söylenemez. Arı matematik çoğu kez okulda işlenen matematikle aynı addedilir. Ancak arı matematik terimi daha çok, matematiği "ilahi bir ışık" olarak empo etmek için kullanıldığını söyleyebiliriz (Mesquita ve Restivo, 2013). Küreselleşme sürecinde öğrencilerin karşılaşacağı sorunlara yanıt veren bir matematik tasarlanmasına rağmen özellikle matematiğin "arılığı", "doğruluğu" ve "mutlak hakikatini" unutturmayacak ideolojik bir şemsiyenin inşası kesinlikle ihmal edilmez. Arı matematik anlayışında açıkça bir özcülük (*essentialism*) vardır. Halbuki, matematik toplumsal bir olgudur, matematikçiler, ma-

tematik öğretmenleri, mühendisler, fizikçiler dâhil herkes matematiği bir toplumsal ürün olarak üretir. Arı ve uygulamalı matematik arasındaki dinamiklere bakıldığında süregelen paradigma çerçevesinde araların- daki enerji alışverişini men edilmiş ve yanılsanmış, böylece aralarında sistematik bir dengesizlik oluşa- gelmiştir (Restivo, 1992). Matematik 19. yüzyıldan itibaren Almanya'dan baş- layarak her yerde profesyonelleşmiş ve bürokratlaşmıştır. Arı matematik, profesyonelleşen ve bürokratlaşan toplumsal sistemin matematiğidir.

Öklit-dışı geometrinin gelişimi ve astronomide, görecelik kuramların- da ve kuantum fiziğinde kullanımı, uzam ve zamanla ilgili yeni kavram- ların oluşumu, bağnaz determiniz- min, Marx ve Freud gibi düşünürlerle yıkılıp bilimin insanileştirilmesi yeni bir paradigmanın devreye girmesine ve aydınlanmanın yozlaşmaları olan bilimcilik ve pozitivistim eleştirel olarak yıkılmaya başlamasını sağla- mıştır. Çizgisel epistemolojinin geç- ersizliğinin gösterilmeye çalışıldığı bu süreçte insan ilişkilerine, fiziksel ve doğal dünyaya yeni bakış açıları kazandırmıştır. Çünkü bunlar, karma- şık, çizgisel olmayan, hem iç hem de karşılıklı etkileşimli ve sistemik ilişkilerle bağlantılıdır. Çizgisel düşünce- nin yerini, örgü-ağ etikle- şimli, çizgisel olmayan, hiyerarşik değil, heterarşik, fraktal ve kaotik paradigmalara almaya başlamıştır. Bi- limsel bilgi üretimi derin düşüncenin değil, toplumsal yapıların içinde evri- len ve anlam kazanan bir süreçtir. Bu gelişimler, tarihin, kültürün ve bireysel üretimlerin kesişimlerinden oluşan konfigürasyonlardır. Bilimin *materia prima'sı*, hammaddesi, toplumsal ve kültürel pratiklerin bi- limi, üretici güçler ve üretim ilişkileri bağlamında içerikçe dönüşümleri ekolojik çevredir. Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki, hiçbir anlaşmazlığın bölgesel bir karakteri yoktur ve hiç- bir sorumluluğun sınırlı bir niteliği yoktur. İnsanlar tarihin yazarları ola- rak kendilerini bu sorumluluklardan muaf tutamaz (Mesquita ve Restivo, 2013). Bu durumda, arı matematik dışlayıcı bir etmen olarak görünmek-

tedir. Bu anlayışta matematik, dün- yanın dili olarak görülmektedir. Bel- ki de bir iletişim aracı olarak. Ancak, bu iletişim ortamı farklı kültürlerde çeşitlik göstermektedir. Matematik, Batı'ya özgü bir zorlamanın ötesin- dedir. Matematiksel çalışmalarda ve matematiksel bilgide, siyasetin, öğretimin ve diğer toplumsal etmen- lerin ne denli derin kapsandığını ve çağdaş matematiğin kendisinin nasıl bir toplumsal kurum olduğunu göz önüne alırsak toplumsal ilişkilerin bilginin örgütlenme biçimlerine bağlı olarak nasıl dönüştüğünü görebiliriz.

Matematik tüm kültürlerde problemleri çözmek üzere uygulanan teknikler olarak bulunur. Problemler gelecekteki paradigmada iki ayrı biçimde ele alınır: Somut ve soyut. Bu ideolo- jik boyutlarla bir toplumsal dinamik yaratır. Özellikle de arı matematiğin *soyut* olduğu anlayış epey yaygındır. Bu noktada, altını çizmek gerekir ki, matematiğin toplumsal dinamiklerini araştırırken tarihsel evrim yanın- da bu dinamiklerin yerleşik olmasını sağlayan zihniyet ya da kültürel ve ideolojik boyutlar da kapsanmalıdır. Bu zihniyetin tekabül ettiği yer hem felsefi hem de bilgikuramsal çözüm- lemelerin yaşam bulduğu düşünceler üretimlidir. Somut ve soyutun ayrılması aslında iki farklı somutluk türünün ayrımıdır. Soyutlama, ente- lektüel çalışmaların düşüncel ürün- lerinde bulunur. Matematik soyut olamaz. Aksine matematik bir so- yutlama, belki de bir soyutlama sanatıdır. Ve bu soyutlamalar gerçekte birer zihinsel somutun kendisinden başka bir şey değildir. Dil üzerinden ve toplumsal bir dinamik ve anlaşma dili olarak yapılır. Matematiksel bilgi, salt soyut ya da soyutlama ola- rak görülünce, "arılığı" eşlik eden bir düzey yaratılmış olmaktadır. Bu da, matematikte aşkın ve doğaüstü ger- çeklikleri aramak ve bu tuzaga düş- mek anlamına gelmektedir. Küçük bir örnek vermek gerekirse, etrafımızda gözlemlediğimiz çokluklara bakalım. Birçok ağaç, birçok insan gibi. Bun- lar gözlemler somutlardır. Ancak, bu çokluklara bir anlam vermeye çalış- tığımız zaman sayı sistemlerinden yararlanabiliriz. Sayıların evrimi bir

soyutlama sürecidir. Bu soyutlamalar sonucunda sayılar türetilir ve çokluğa beş ağaç, on insan gibi anlamlar geliştirilir. Bunlar da zihinsel somutlardır. Matematiksel bilginin gerek evrimini gerekse bilgikuramsal çözümlerlerini yapmak yerine mevcut paradigma arı matematiği tek bilimsel matematik olarak tanır.

Matematiğin bir toplumsal fenomen ve gerçekten bir toplumsal yapılanma olduğunu söylemek ne anlama gelmektedir? Örneğin, Öklit-dışı (non-Euclidean) geometriye bir göz atalım. Öklit geometrisi, ilkokuldan başlayarak öğrendiğimiz düzlemsel bir geometridir. İki boyutlu uzamın geometrisidir. Karelerin, çemberlerin ve üçgenlerin matematiksel olarak sahneye çıktıkları geometrilere bir geometridir. Öklit-dışı geometriler ise düzlemsel olmayan yüzeylerden oluşur. Küreler, elipsoidler gibi. Görüldüğü gibi birinden fazla geometri vardır ve uzamı anlamak ve anlamlandırmak için geliştirilen yapılanmalardır ve bir toplumsal fenomen olarak evrilen kültürde bir süreçtir. Öklit, İÖ 325-265 yılları dolayımında Mısır'ın İskenderiye'sinde bir geometrik düşünge ya da sistem geliştirmişti. Bu noktada, yaklaşık iki bin yıl sonra ortaya çıkan Öklit-dışı geometriler için matematik tarihçisi Carl Boyer'e, ayrıca matematikçi ve matematik tarihçisi olan Dirk Struik'e kulak verelim:

Eşzamanlı keşfin şaşırtıcı bir durumunu 19. yüzyılın ilk üçte birinde biri Alman, biri Macar, biri de Rus olan üç insanın aklına benzer nosyonların gelmesinde buluyoruz (Boyer, 1968, 5B5).

Aynı zaman diliminde, iki bin yıllık bir kuluçka döneminden sonra Göttingen, Budapeşte ve Kazan'da yeni fikirlerin birbirinden bağımsız olarak nasıl türemiş olduğu kayda değerdir. Aynı zamanda onların, matematiksel araştırmanın coğrafi çevresinin kısmen dışında nasıl olgunlaştıkları da dikkat çekicidir (Struik, 1967, 167).

Burada altını çizmek gereken konular var. Özellikle, "şaşırtıcı" ve "dikkate değer" gibi sözcükler, gerçekten ku-

lak vermekte yarar olan yaklaşımları arındırıyor. Çünkü bu ifade ve içerdikleri kavramlar çizgisel bir tarih anlayışını yansıtıyor (Bauchspies ve diğerleri, 2006, 44). Sanki bilgi üretimleri ansal sıçramalarımız gibi algılanıyor. Tarihsel süreçte bilginin ve bilimin evrimini "kabul edilebilir" bir hız olmayıncagöz önüne almaya değer olmadığı düşüncesi yatıyor altında. Matematiğin toplumsal dinamiklerini, "eşanlı" ve "bağımsız" sözcüklerle tümüyle ampirik indirgemecilik taşıyan görüşlerle izah etmek mümkün müdür? Bu sözcük ve içerdikleri paradigmatik anlamlar matematiksel bilginin evrimini karartan etkilere sahip. Aslında, "kuluçka dönemi" ile ifade edilmeye çalışılan devir oldukça hareketli geçen dönemleri kapsar.

Çizgisel düşüncenin yerini, örgü-ağ etkileşimli, çizgisel olmayan, hiyerarşik değil heterarşik, fraktal ve kaotik paradigmlar almaya başlamıştır. Bilimsel bilgi üretimi derin düşüncenin değil, toplumsal yapıların içinde evrilen ve anlam kazanan bir süreçtir. Bu gelişimler, tarihin, kültürün ve bireysel üretimlerin kesişimlerinden oluşan konfigürasyonlardır.

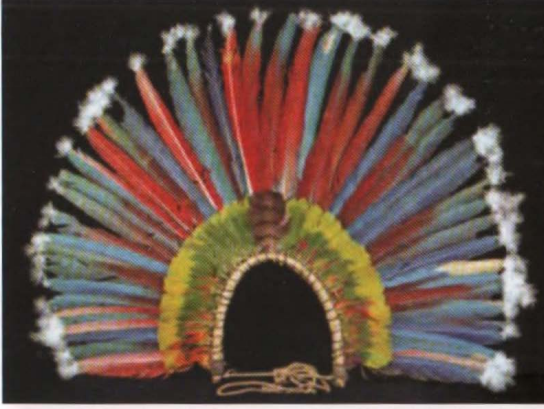
Öklit-dışı geometrilerin kaynağı, en eski yorumcu ve eleştirmenlerin de belirttiği gibi Öklit'in "paralellik postulası"na dayanır. Teknik ayrınlarına girmeden bu postulaya özetle denebilir ki, bir doğruya dışındaki bir noktadan ancak bir paralel doğru çizilebilir. Öklit'i izleyen iki bin yıl boyunca bu konuya sürekli bir ilgi olmuştur. Teknik içeriklerine bu makede giremeyeceğimiz bu süreçte şu araştırmacıları sayabiliriz: Sacc'herei (1667-1733), Lambert (1728-1777), Klugel (1739-1812) ve Legendre (1752-1833). Açıkça ifade etmeliyiz ki, Öklit-dışı geometrilerin bir tarihi ve tarihsel bir bağlamı vardır, hem de çizgisel olmayan bilgikuramı ile izah edilebilecek özellikleriyle.

Alman, Macar ve Rus olarak belirtilen kişilerin sırasıyla Reimann, J. Bolyai ve Lobachevsky'dir. Yukarıdaki

alıntılarda belirtildiği gibi, hiçbir bölgesel kısıtlar nedeniyle yalıtılmış durumda değillerdi. Hepsinin Göttingen Üniversitesi'nde bulunan Gauss ile bağlantıları vardı. Çünkü Gauss 1799'a kadar geri giden tarihlerde çalışma arkadaşlarına Öklit-dışı geometri hakkında mektuplar yazıyordu ve kendisi J. Bolyai'nin babasıyla arkadaştı (Bauchspies ve diğerleri, 2006, 44). Sözü edilen bu kişilerin ortak hocaları, "paralellik postulası" üzerindeki anlaşmazlıkların tarihine ilişkin ders veren Profesör Abraham Kastner (1719-1800) idi. Paraleller postulası, Almanya'da Marbourg Üniversitesi'nde profesörler F. K. Schweikart (1780-1859) ve A. L. Gerling (1788-1864) tarafından çalışılmış ve Gauss ile doğrudan ile-

tişim içinde olmuşlardır. Reimann da (1826-1866) Göttingen'de okumuş ve Gauss'un öğrencisi olmuştur. Ancak, ilk bakışta Lobachevsky okuduğu Kazan Üniversitesi'nde yalıtılmış gibi görünse de matematik bölümünün öğretim üyeleri çoğunlukla tanınmış Alman profesörlerdi. Hocası, J. M. Bartels (1769-1836), Göttingen'de çalışmış ve Gauss'un öğretmenlerinden biriydi. Lobachevsky, geliştirdiği geometrik sistemi "sana" olarak nitelendirmişti. İlginçtir, geometrik düşüncelerin diğer fiziksel yasalar gibi doğrulanması gerektiğine inanırdı. Fakat başlangıçta Öklit-dışı geometrilerle ilgili açık bir görüşü de yoktu. Aslında Öklit-dışı geometriler, matematikle ve fiziksel fenomenlerin araştırılmasında ortaya çıkan problemlerin çözümü için yaratılmıştı. Örneğin, kuantum fiziğindeki problemler gibi.

Bir simetri
örneği olarak
Brezilya'da
Bororo
kabilesinde
kullanılan tüylü
başlık.

Zanaatçılıkta
simetri. Amazon
yerlileri.

Tarihsel olarak bakarsak, Öklit-dışı geometrilerin gelişiminde toplumsal bir ağ söz konusudur. Bir açıdan, "deha" ve "yalıtılmış yaşam" yaklaşımları ideolojik bir konumdadır. Ve bunlarla izah edilmeye çalışılan, özellikle matematik tarihi gelişmeleri boş öyküler olarak kalmaktadır. Matematik konusu kapsamında evrilen bilgiyle doğrudan yoğun bir temas içinde olunmasa bile, gerek okul süreçleri, gerekse yaşamın giderek ortaya çıkardığı gereksinimler ve onların anlaşılıp tasarlanması, araştırmacıların yeni düşünce boyutlarıyla yeni adımlar atmasına olanak vermektedir. Bu gibi matematiksel efsaneler bugün de etkisini sürdürmektedir. Öklit-dışı geometriler gibi matematiksel sistemlerin insan zihninin saf yaratımları olduğu ve ger-

çek dünya problemleriyle bağlantısız olduğu efsanesi çürütülmüş olsa da belirli bir yaygınlığı vardır. Her daim belirttiğim gibi, "ol mahiler ki derya içredirler, deryayı bilmezler." Belirli bir paradigma içinde evrilen insan yaşamına paradigmayı anlatmak zor bir iştir. İşte bu noktada makalenin başında belirttiğim sorumluluk sorunu ve bilim sürecindeki bilginin özgürce sorgulanmasını ıncıtlıları gündeme gelmektedir.

ETNOMATEMATİKSEL DURUŞ

Daha önce yazdığım bir makalede etnomatematiği tanıtmış ve tarihsel ve kültürel bileşenlerine değinmiştim (Kuryel, 2013a). Burada ise, matematiğin toplumsal dinamiklerini anlamada etnomatematiğin

etkinliği üzerinde durulacak ve yarattığı çok bileşenli analiz olanakları kısaca irdelenecektir. Etnomatematik, siyasi ve dönüştürücü bir eylemler ve bir yaşam tarzı olarak toplumsal özgürlük eylemliligidir. Toplumsal özgürlük diyalojik bir süreçtir. Sürekli bir evrimi söz konusudur. Karşılıklı etkileşim içinde çeşitli kültürler arasında ve her bir kültür içinde devam eden eleştirel düşünce üretimleridir. Mutlakçı ve nedenselci görüşlere karşıtır. Matematiğin bugünkü egemen anlayışı, matematiksel bilginin evrensel olduğunu varsayar. Genellikle matematik "dehaları" yaratan kendi içine kapalı, esoterik bir çatı altında yaşamaya çalışır. Çok küçük yaşlardan başlayan matematik öğretimi, kapitalist toplumsal formasyonun hem bilimine hem de teknolojisine yarayacak bireyleri yetiştirmektedir. Aksine etnomatematik, matematiğin herkes tarafından öğrenilmesini hedefler. Mevcut paradigma insanlar arasında eleme yaparken, etnomatematik matematiğin tüm insanlığı ait olduğunu vurgular. Matematiğin totaliter ve muktedir ideolojik renksizliklerine karşın, insanın düşünsel yeteneklerini açığa çıkaran, geliştiren, çok boyutlu düşünmesini sağlayan, somut-soyut-tekrar somut sürecinde yaratıcı nitelikleri ortaya çıkaran, bilginin paylaşıldığı yaşam tarzlarının renkli ufuklarına yelken açar. Bu süreçlerin pratikleri, mekanik, hiyerarşik ve basitçe tümdengelmeli olmayan matematiksel ilişkilerin kurulmasına yardımcı olur. Daha önce de altını çizdiğim gibi, etnomatematik, en genel anlamıyla matematiğin gerçek yaşamla olan ilişkilerini araştıran bir bakış açısıdır. Matematik. insanlar tarafından geliştirilen entelektüel bir üründür. Bu ürünle, gerçek hayat betimlenir ve günlük sorun ve gereksinimlerin çözümüne gerçekleştirilmeye çalışılır. Şöyle betimlemek açıklayıcı olabilir: Matematiğin içinde yaratıldığı/üretildiği doğal, toplumsal, kültürel ve sanal ortamı ifade etmek üzere *ETNO*, bir şeyi açıklamak, öğrenmek, bilmek ve üstesinden gelebilmek adına *MATEMA* ve matematiksel düşüncenin içinde evrildiği tarzlar, bi-

çimler, sanatlar ve teknikleri betimlemek üzere *TİK (teçhne)* (Kuryel, 2013a). Burada yeniden ayırmasına girmeden bir araştırma alanı olarak etnomatematiğin, bu makalenin konusuna kapsamında bazı özelliklerini değinelim:

Etnomatematik belirtildiği gibi, bir araştırma alanıdır. Öğretim için önemli artık açıktır. Çünkü matematiği öğrenmekte olan birey kendi doğasının bir özelliği olan matematik yetisi ile baş başa kalmaktadır. Kendi yetisini tanıma ve uygulama şans bulmaktadır öğrenen birey. Özellikle disiplinlerarası ve kültürlerarası köprüler kurar. Özellikle, antropoloji, etnografi, kültürel araştırmalar, bilişsel (*cognitive*) bilimler, tarih ve toplumsal dinamikler. Profesyonel ve her günkü pratiklerde, folklor, zanaat, giyim kuşama, halıcılık ve sepetçilikte, oyunlarda, müzik ve dansla ve birçok çevre merkez kültürlerinde içerilen ve temsil edilen matematiksel düşüncelere hayran kalmamak elde değil (D'Ambrosio, 2010).

Matematiği yalnızca okul süreçlerinde değil, aynı zamanda hayatın tümünde nasıl yaşandığına baktığımız zaman farklı dinamiklerle karşılaşırız. Bugünkü matematik öğretimi, yöntemle yönlene ve içinde evrildiği dinamiklerden habersiz insanlara bu yöntemler çerçevesinde "eğitim" veren, öğretici değil, bir konumdur. Burada hem yeni ve özgür dinamikler yaratan bir matematiğin varlığını hem de bugünkü haliyle sadece teknoloji dinamiklerine eleman yetiştiren ortamın hal-i pür melalinin altını çizmek isterim. Artefaktlerdeki matematiksel düşüncelerin gerek tanınması, gerekse teorik olarak

araştırılması matematiğin toplumsal dinamiklerini anlamak için zengin kaynaklar yaratır.

BİRKAÇ SONUÇ

Matematiksel nesneler ya da soyutlamalar (zihinsel somutlar), toplumsal varlıkların, toplumsal çevrelerde ve verili toplumsal anlamlarda toplumsal araçlarla ve imkânlarla üretilir. Matematik, toplumsal dünyalarda meydana gelir. Bir nesne ya da soyutlama (zihinsel somut) olarak matematiksel bir teoremi, bir heykelden, bir çaydanlıktan veya bir gökdelenden farklı bir şekilde ele alınması için herhangi bir neden yoktur. Matematiksel nesnelerin ya da soyutlamaların (zihinsel somutların) bağımsız ve kendi başına yaratımlar biçiminde oldukları, özünde arı bir yolla ve teknik bağlamda gerçekleştirildikleri düşüncesi ancak yabancılaşmış ve yabancılaşmakta olan toplumsal dünyalarda ortaya çıkabilir.

Notasyonlar ve simgeler (semboller) araçlar ve malzemelerdir. Genelde onlar, toplumsal çıkarlar çerçevesinde ve toplumsal amaçlarla toplumsal olarak yapılandırılır. Anlamlarını, yapılandırılmalarının ve kullanımlarının tarihinden, şimdi hangi yollarla kullanıldıklarından, matematiğin içinde ve dışında kullanım önem ve sonuçlarından ve parçası oldukları düşüncelerden alır.

Matematiğin toplumsal dinamiklerinin araştırılması, bugün değişmezmiş gibi sunulan ve sadece teknolojinin hizmetinde olması istenen "dinamiksiz" düşünüş karşısında dünyanın farklı boyut ve yaklaşımlarla idarelenebileceğini destekleye-

cektir. Elbette genç olarak dünyanın kültürel, siyasi ve ekonomik dinamikleri uzun yıllardır araştırılmış ve oldukça zengin bir literatüre imza atmıştır. Bu zenginleşme süreci hızla devam etmektedir. Ancak, matematik üzerinde dinamiklerin araştırılması geleneksel bakış henüz dışında kalmaktadır. Etkin bir aday etnomatematiktir. Ancak yeterli değildir. Yapılan çalışmalar hem bu derginin kapsamını hem de bir makalenin sınırları dışında kalmaktadır. Tabii ki, toplumsalın tarihini, tarihin toplumsalında buluşturarak bilginin özgürce tartışılmasının birkaç adımını atmak ve bazı temel özelliklerini belirtmek olanağı yaratmış bulunmaktadır.

Dünya, enformasyon ve iletişimle meydana gelen yeniliklerle durmadan dönüşmektedir. Böylece, zaman ve uzay ve de bağlantılarda yeni değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Yeni toplumsal formasyonlar, ekonomik, kültürel ve politik olanakları zorlarken, matematiksel dinamikleri de, bilim dinamiklerini de yeniden ele almamızı gerektirmektedir.

Matematiği insani boyutlara taşımak için hem tarihsel, hem teknik, hem de toplumsal dinamiklerin araştırılması elzemdir. Bugün matematikte şaşılacak gibi görünen Platonik etki oldukça yaygındır. Matematiğin toplumsal dinamiklerinin, bugünkü egemen bilim anlayışına ve kapitalist üretim ilişkilerine uyumlu bir şekilde yaşam sürmesinde Platonist felsefenin oldukça büyük bir katkısı vardır. O açıdan sözü edilen dinamikleri iderlerken felsefeden bağımsız hareket etmek için büyük bölümünü boş bırakmak anlamına gelecektir.

KAYNAKLAR

- Bauchspies, W. K., Croissant, J. ve Restivo S. (2006). *Science, Technology, and Society: A Sociological Approach*, Blackwell Publishing.
- Boyer, C. (1968). *A History of Mathematics*, New York, John Wiley & Sons
- D'Ambrosio, U. (2010). *An Ethnomathematical View of Space Occupation and Urban Culture*, *Journal of Mathematics & Culture*, ICEM 4 Focus Issue (Fourth International Conference on Ethnomathematics, Towson, Maryland, ABD).
- Kuryel, B. (2013a). "Matematik Tarihi: Etnomatematik", *Toplumsal Tarih*, 229, 14-41.

Kuryel, B. (2013b). "Matematiğin Toplumsal Dinamikleri I", *Toplumsal Tarih*, 235, 72-77.

Mesquita, M. ve Restivo, S. (2011). *All Human Beings as Mathematical Workers: Sociology of Mathematics as a Voice in Support of the Ethnomathematics Posture and Against Essentialism*, *JUMÉ*, 1-14.

Restivo, S. (1992). *Mathematics in Society and History*, *Episteme*, cilt 20, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht / Netherlands.

Restivo, S., Van Bendegem, J.P., and Fischer, R. (eds) (1993). *The Social Life of Mathematics*, 247-78.

Math Worlds: Philosophical and Social Studies of Mathematics and Mathematics Education, SUNY Press, Albany / ABD

Restivo, S. (2008/2010). *Mind, Morals, and Mathematics in the Wake of the Death of Plato and God: Reflections on What Social Constructionism Means, Really*, 37-43, Anna Chinnai (ed.), *Mathematics, Technologies, Education: The Gender Perspective* (Volos, Greece: University of Thessaly Press).

Struik, D. (1967). *A Concise History of Mathematics*, New York, Dover.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE İRK(-ÇILIK) VE İRKÇİ SÖYLEMLER TÜRK YURDU DERGİSİ ÖRNEĞİ (1911-1916)

ÜMİT KURT

İrki bir insan topluluğunu diğerlerinden ayıran temel nitelikleri biyoloji ve fiziki antropoloji terimleri ile açıklayan bir kategori olarak tanımladığımızda bile, Türk milliyetçiliğinde ırkçı bir söylemin izlerine rastlamak mümkündür. Ancak bunun baskın bir söylem olduğunu söylemek zordur, bu tanımlamanın ırkçılığı dar bir kalıba hapsetmek olduğunu belirtmemiz gerekir. "Kültür milliyetçiliği" kavramı altında latent, hatta bazen açık bir damarın Türk milliyetçiliğinin ideolojik formasyonunda yer aldığını hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir.

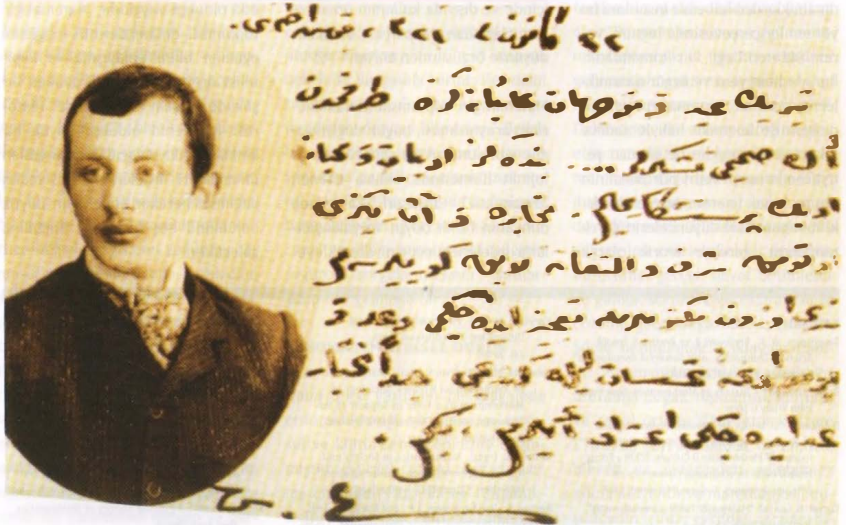
31 Ağustos 1911'de yayın hayatına başlayan *Türk Yurdu* dergisi Türk milliyetçiliği fikrinin oluşturulması, sistematikleştirilmesi ve yaygınlık kazanmasında çok önemli bir rol oynayan orijinal bir kaynaktır. Türk milliyetçiliği kumaşının, Türk milliyetçiliğindeki ırkçı damarın ve örüntülerin varlığını, izini dergideki yazı-

larda analiz etmek mümkündür. Türk milliyetçiliğini teşkil eden bir unsur olarak ırk kavramının, ırkçılığın, ırkçı tınıların ve vurguların dergide mesai harcayan Türkçü entelektüellerin yazılarında ele aldıkları kadarıyla nasıl belirledikleri ve bu örüntünün Türk milli kimliğinin inşa sürecinde ne derece ana bir damar olduğu üzeri-

ne bir tartışma önemlidir. Bu yazıda, *Türk Yurdu* dergisinde modern Türk kimliği inşasında kayda değer entelektüel mesai harcamış olan Ahmed Agayef (Agaoglu), Ömer Seyfeddin, Feyzullah Sâid, Kâzım Nâmi ve Yusuf Akçuraoglu'nun ırk kavramı ve ırkçı unsurların nasıl işlendikleri üzerine bir söylem analizi yapılacak ve erken

Ömer Seyfeddin'in Hakkı Tarık'a(Us) gönderdiği ve üzerinde kendi fotoğrafı bulunan bayram tebriği kartı.

Yaşamları ve Yapıları'na Osmanlılar Ansiklopedisi, 1999. İstanbul, YKY.

dönem modern Türk milliyetçiliğinin ırkçı veçhesi üzerine kavramsal bir tartışma yapılmaya çalışılacaktır.

BİR KAVMİYET VE MİLLİYET OLARAK IRK KAVRAMI VE İRKÇİ(Sİ) SÖYLEMİNİN DEĞİŞİK BİÇİMLERİ

1911-1916 arası dönemde *Türk Yurdu*'na katkıda bulunan Türkçü aydınlar ve yazarlar kavmiyet, milliyet ve ırk kavramlarını "berkitmeye" büyük mesai vermişlerdir. Bu kavramların etrafında biçimlenen "milli emel"le verilen hayati rol de ana gündem maddelerinden biridir. Belki ilk belirtilmesi gereken, *Türk Yurdu* ya-

"Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar mübhem" bir uzamda hayat bulan bir tasavvurla karşılaşırız. Bu Türk âlemi tasavvuru Türk kavminin otantik ve yüce karakterine işaret etmek ve milli mefkûrenin izlerini burada aramak gerektiği fikrinden doğar. Türklüğün ezelden ebede uzanan bir süreklilik içinde sabitlenmesi ve özelleştirilmesi, Türk milli kimlik inşasının can damarını oluşturur. Bu "vâsi ve mübhem" sahada Türk un-suru bazen diğer ırklara karışarak bazen de başka medeniyetlere kapılarak kendi şahsiyetini ve kavmi karakterini kaybetmiştir. Ağaoglu'nun, "Kim bilir bugünkü Hindilerin, Afganilerin, Farsların, Cenubi Rusların,

Öte yandan Akçuraoglu'na göre iki türlü milliyet fikri mevcuttur. Bunlardan biri Fransızların milliyet anlayışdır. Buna göre milliyet insanların arzusuyla oluşur. Almanların milliyet anlayışına göre ise milliyet bir doğal emir olan ırk birliğinden doğar. Bu anlayışta milliyet arzuya bağlı değildir, mecburidir. Akçuraoglu, Alman milliyet anlayışını benimser:

"Bir millete mensubiyet, ferdin arzu ve iradesinden değil, kandan, nesilden neş'et eder. Şu muhakkaktır ki, ondokuzuncu asr-ı miladide en çok itibar kazanan, Avrupa tarihi ve coğrafyasını alt üst eden milliyet, ırk ile tefsir olunan milliyettir".⁵

"Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar mübhem" bir uzamda hayat bulan bir tasavvurla karşılaşırız. Bu Türk âlemi tasavvuru Türk kavminin otantik ve yüce karakterine işaret etmek ve milli mefkûrenin izlerini burada aramak gerektiği fikrinden doğar. Türklüğün ezelden ebede uzanan bir süreklilik içinde sabitlenmesi ve özelleştirilmesi, Türk milli kimlik inşasının can damarını oluşturur.

zarlarının neredeyse tamamının kavmiyet, milliyet ve ırk kavramlarını birbirinin yerine geçebilecek şekilde, herhangi bir ayırım gözetmeksizin kullandıklarıdır. Dolayısıyla objektif ve incelmış bir milliyet, kavmiyet ve/veya ırk tanımlamasından söz etmek güçtür. Zaten "millet" deyince "Türk milletinin" anlaşılması, batizahî millet sözcüğünün Batılı dillerdeki *nation*'u karşılayan terim olarak oturması bu kesitte gerçekleşmiştir.⁶

Örneğin Türklüğü bir kavmiyet olarak tanımlayan Ağaoglu, bu kavmiyetin sınırlarını Türk unsurunun bulunduğu bütün coğrafi alanlara yayar. Türk âleminin sınırları o kadar geniş ve engindir ki, "Asya'nın tam göbeğinde yükselen Altay Dağları'ndan Türk unsuru tarihin müteaddit ve muhtelif devirlerinde zaman taştan seylâ-i [sel] hayâta kapılarak dünyanın dört tarafına -şark ve garba, şimal ve cenuba-⁷ doğru uzanmış; Çin'in en ücra köşelerinden Finlandiya, Lehistan, Macaristan ve Kuzey Afrika'ya kadar yayılmıştır.

Lehlerin, müsta'reb Cezairlilerin, Tunusluların, Mısırlıların damarlarında akan kanın kaç hissesi Türk ırkına mensuptur"⁸ sorusu Türk kavramına ırkçı bir anlam atfetmesi bakımından kayda değerdir.

Ağaoglu'nun hem fizyolojik-biyolojik hem de kültürel bir anlamı yansıtan "Türk ırkı" kavramı milli kimliği kut-sallaştırır, adeta dünyevi bir dine dönüştürür. Ağaoglu daha da ileri gide-rek, Türk kanı ile aşılardan insanlığın ve eskimiş anâsırın yeniden hayat bulacağını, bunun bir fermân-ı ilahi olduğunu iddia eder. Ağaoglu'nun ırk ve kavmiyet kavramlarını aynı anlama gelecek şekilde kullandığını söylemek mümkündür:

"Esasiye-i medeniyetlerini yine Lâtinlerden almış olan İngiliz ve Almanlar Lâtin olan akvama hemşire demiyorlar ve demeye de hakları yoktur. Çünkü kan kardeşi değildirler. Görüyorsunuz azizim ki, burada kan bile kan, kavmiyet, ırk esastır!"⁹

Akçuraoglu da Ağaoglu gibi milliyetçiliğin tarihsel oluşumunda ırk kavramını kan bağı anlamına gelecek ve biyolojik ırkçılığı anıstırarak bir şekilde kullanmıştır. Yine Ağaoglu gibi, Akçuraoglu da ırk ve millet kavramlarını aynı anlama gelecek şekilde ele almıştır: "Türk ırkının tarihi hayatının bitmiş olduğuna inanmak isteyenlerden değilim; yaşayacak bir ırkta, bir millette her türlü dehalat gibi edebiyat dehalatı da, elbet, yetişecektir"¹⁰. Ancak soy, etnisite ve kan bağına dayalı tanımlama Ağaoglu'nda tutarlılık ve baskınlık arz etmez. Daha çok "kültürel özcü" bir tutumdan söz edilebilir. Kültürel özcülük ile biyolojik ırkçılık arasındaki fark başlıbaşına bir tartışma konusudur.¹¹

Akçuraoglu, "Büyük Turan ırkı" olarak Türklüğün geniş coğrafyasına uzanarak, Türk Hindistanı'ndan, Çin Türkistanı'ndan ve İran'daki Türklerden bahseder. Ona göre Türk ırkı Asya'nın efendisidir, insanları idare etme ve onlara hükmetme dehâsına sahiptir.¹² Türklüğe ontolojik ve

Yusuf Akçura
(buluşık
yıkayan)
Trablusgarp'taki
sürgün
günlerinde diğer
Jöntürklerle
beraber.

Cengiz Kahraman
Koleksiyonu.

Yaşamaları ve
Yaptıklarıyla
Osmanlılar
Ansiklopedisi, 1999,
İstanbul, YKY.

aşkın bir değer atfeden bu ırkçı-milliyetçilik, şu iddiaya bağlanır: "Fikrimizde sabitiz: Osmanlı Türklerinde hâkimlik ve idarecilik istidadı henüz kâmilan zail olmamış ise İtâ-mamen tükenmemiş, milli ananelelerinden elbette ayrılmayacaklardır."⁹

Ağaoglu ve Akçuraoglu, beyaz-brakisefal Aryan ırkını medeniyetlerin kurucusu ve taşıyıcısı olarak kabul eden, Türkleri "barbar ve geri kalmış" ırklar sınıfına koyan, Gobineau'nun meşhur *İrkların Eğit-sizliği Üzerine Denemeler*'inde tafsilatlarıyla işlediği sözde-bilimsel iddiaların egemen olduğu "bilimsel" çerçeveye karşı; Mustafa Celalettin ve Ali Suavi'nin başını çektiği Türkçü aydınların, Türklerin de "üstün ırk" grubuna mensup olduğunu göster-bilmek için başlattığı çalışmaların izinden gitmektedirler. Mustafa Celalettin Paşa, 1870'te kaleme aldığı *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Yeni Türkler)'de Türklerin Aryan ırkına mensup olduğunu ileri sürmüştür. *Muhbir* ve *Ulum* gazetelerine yazdığı yazılarda Ali Suavi de, Türklerin yalnızca askeri zaferler peşinde koşan bir topluluk olmadığını, aksine, dünya medeniyetine hizmet eden bir ırk olduğunu ve tarihteki

bazı kavimlerin de Türk kökenli olduğunu söylemiştir.¹⁰

"MİLLÎ HİKÂYE: PİÇ"

Ömer Seyfeddin'in "Millî Hikâye: Pîç" başlıklı yazısı Türk milliyetçiliğindeki Batı nefreti ve yabancı düşmanlığının özellikle sert ve grotesk bir biçimde kristalize olduğu çarpıcı bir örnektir.

Hikâye, Mısır'da geçer. Daha baştan, buradaki yabancı kurumlar nefretle resmedilir. Türklük Mısır'da yabancıların esir olmuş, "meyus ve halsiz" bir hastaya benzetilir. Bu hastanın başında daha kurumamış kan selleri üzerinde keyifler çatan yabancılar oturmaktadır:

"Hep, hep bu yabancı müesseseler bende ağır bir kâbus husûle getirir. Gözle görülen her şeyin yabancı olduğunu, yabancıları ait bulunduğunu düşünmek sınırlarime dokunur. Necip Araplık, yükselmek isteyen Türklüğün o kuvvetli ve mukaddes kanadı, orada kendi vatanında esir-den başka bir şey değildir."

Türklük kendi vatanında parya durumuna düşmüştür. Bunun bütün

sorumlusu Seyfeddin'in yabancılar olarak kodladığı Avrupalılardır. Emperyalist siyasetin canavarlıklarını ortaya koyduğu Avrupalıları "aç gözlü, kan emici, fesad, hasis ve can düşmanı" olarak tanımlar:

"Türklerin çekilmesiyle beraber hâin ve zehirli bir çekirge bulutu gibi oraya üşüşen Avrupalılar, bu zavalı İslâm memleketinin bütün hayat damarlarını ellerine geçirmişler, doymak bilmez kudurmuş bir açlıkla azgın bir hırsla din kardeşlerimizin kanlarını emip dururlar."¹¹

Bu yabancılar Türk ve Müslüman top-rağını kirlenmektedirler. Şu tasvirde, nefreti hijyenik bir çehre alır:

"Kadınlar, erkekler, çocuklar, yerli-ler, yabancılar birbirlerine karışmış, gülerек, oynasarak, ağır ve yavaş akıp gidiyorlardı. Ve üzerlerinde iğ-renc ve keskin bir fuhuş ve sefahet kokusu dalgalanıyordu."¹²

Seyfeddin'e göre Batı, Sudan, Fas, Cezayir, Tunus ve Trablus'u ele geçirirken Türklerle beraber Arapları da ezmektedir. Türkler ve Müslümanlar kendi vatanlarında tabi ve azınlık durumuna düşmektedirler:

"Geceleri uykusuz kalır ve bu ıstırap ile balkona çıkar, aşağıda idraksiz bir nehir gürültüsüyle akıp giden ahalıye daldım. Çokluğu hep şapkalılar, ecnebler teşkil ederdi."⁴

Bu durum karşısında hiçbir tepki göstermeyen, hakkını aramayan, miskinlik ve uyuşukluğun pençesindeki Türkleri ve Müslümanları alçaklıkla itham eder. Mısır'da yaşamak Seyfeddin için "tevekkül zindanında" yaşamaktan farksızdır.

Seyfeddin'in hikâyesinde yazarımız işte bu koşullardaki Mısır'da ecnebi bir lokantaya girer. Burada eski okul arkadaşı Ahmed Nihad'ı görür.

babası Türk olan, Türkçe konuşan bir aileden çıkan, damarlarında Türk kanı aken bir Ahmed Nihad milliyetini değiştiremez. Fransız olamaz, yalnız kendini aldatır."⁵

Seyfeddin millî kimliği açık seçik bir biçimde "damarlarda akan kan" üzerinden tanımlar. Ahmed Nihad'ın Türklüğünü reddederek artık Avrupalı olduğunu iddia etmesi bu nedenle Seyfeddin'in büyük tepkisine sebep olur. Zira "kan", Ahmed Nihad'ı katı surette Türklüğe bağliyor olmalıdır. Etno-millî kimliğinin değişmez özüne aykırı davranan Nihad, Seyfeddin'in gözünde bir nefret nesnesine dönüşür:

Batılılığı salt şekil olarak anlamak, şekle öykünmek, genel olarak yabancılaşan "Batı hayranlarını" yöneltilen ithamdır. Ömer Seyfeddin, Ahmed Nihad'ı bu şekilcililiğin bütün benliğini sardığı bir karikatür olarak çizer. Türklüğünü unutmak ve unutturmak istemesi, bu "patolojinin" doğal sonucudur: "Ve Türk olduğumu düşünmek, kendimi öldürmek arzularını verirdi."⁶ Seyfeddin'in muhayyilesindeki Avrupalılık kendi çıkarından başka hiçbir şeyi düşünmez; çıkarıcı materyalisttir. Bu materyalizm Batı'yı her türlü ahlaki değerden yoksun bırakmıştır. Ahmed Nihad da böyledir. Annesini kaybetmiştir, ancak sadece annesinden kalan mirası önemser:

Akçuraoğlu, "Büyük Turan ırkı" olarak Türklüğün geniş coğrafyasına uzanarak, Türk Hindistanı'ndan, Çin Türkistanı'ndan ve İran'daki Türklerden bahseder. Ona göre Türk ırkı Asya'nın efendisidir, insanları idare etme ve onlara hükmetme dehasına sahiptir. "Fikrimizde sabitiz: Osmanlı Türklerinde hâkimlik ve idarecilik istidadı henüz kâmilten zail olmamış ise [tamamen tükenmemiş]. millî ananelerinden elbette ayrılmayacaklardır."

Ama Ahmed Nihad eski Ahmed Nihad değildir. Vatanını unutmuş, Türklük ruhunu kaybetmiş ve Avrupalılaştırmıştır:

"Şapkanın altından yabancı ve şarklı duran gözlerini hemen tanıdım. Bu, benim mektep arkadaşımı. Burada ne arıyorsunuz, gezmeye mi geldiniz [diye Seyfeddin'e sorar]. Hayır, geçiyordum dedim. Nereye? Bingazi'ye. Ooo, kahramanlık ha. Fakat boşuna çalışıyorsunuz. Artık orası yandı! Seyfeddin cevap verir. Şapka giyen Türkler öyle sanılır."⁷

"Şapka giyen Türk" imgesi kendine yabancılaşarak Avrupalılaştırmış Türkleri temsil eder. Ahmed Nihad, böyle topyekûn bir yabancılaşma, ecnebileşme, soysuzlaşma timsalidir:

"Tanıdığım Ahmed Nihad katolik olabilir. Akidesini evsap gibi değiştirebilen, vicdanını adı bir eşya gibi satan insanlar bu dünyada az değildir. Lâkin İstanbul'da doğan, anası Türk,

"Bu milliyetinden çıkmış herif, denizden çıkmış veya patlamış ölü bir köpek balığına benziyordu. Adeta bir taaffün [kokuşmal] duyuyor, iğreniyor, iğreniyordum."⁸

Seyfeddin'e göre Batı, Türklüğü her şeyiyle hakir görmekte, aşağılamak tadır. Batı'nın Türklüğe dair ne düşündüğünü, Ahmed Nihad'a atfettiği şu cümlelerle yansıtır:

"Türk ve Türklüğe benzer her şeyden tiksindir, iğrenirdim. Babam, iri vücudu, geniş omuzları, kuvvetli kolları, ablak çehresi, kalın dudaklarıyla tıpkı budala bir Türk pehlivanını andırırdı. Bütün hareketleri adı, kaba ve bayağı idi. Gayet narın ve nazik bir Çerkes olan annem, ondan nefret ederdi. İstanbul bana zindan gibi gelirdi. Levanten arkadaşlarım olmasaydı belki deli olurdu. Geceleri Avrupa ve garp şehirleri rüyama girer, daima odama kapanır, bağırarak millî parçalar, operalar söyler oynardım."⁹

"Anneniz ruhunu teslim ediyor. Size bir vasiyeti var. Gelmezseniz mirasından mahrum kalacaksınız," Gene aldirmayacaktım, fakat miras meselesi midemi bulandırdı. En nazik damarımı bulmuşlardı. Küçükten beri son derece menfaatimi bilir, menfaatimi her şeye tercih ederdim. Bavlumu bile almayarak şimendöfere atladım. Gene o iğrenç ciğer gibi fesi giyecek, yine budala bir Türk'e kırmızı başlı duygusuz bir şampanya şişesine benzeyecektim."¹⁰

Annesi ölüm döşeginde yataken Ahmed Nihad babası olarak bildiği kişinin gerçek babası olmadığını öğrenir. Onun babası bir Fransız'dır. Annesi, babası olarak bildiği Türk ile evlendikten sonra bir Fransız'la birlikte olmuş ve bu ilişkiden Ahmed Nihad doğmuştur. Bunu öğrenen Ahmed Nihad, müthiş bir arınma yaşar, ruhunun temizlendiğini hisseder. Paris'e gidip gerçek babasının izini sürer, ismini Pierre De Bouva olarak değiştirir. Bu hikâyeyi Seyfeddin'e anlat-

tıktan sonra, onu Türk olmadığına, Fransız olduğuna ikna etmeye çalışır: "Şimdi halis bir Fransız olduğumu anladın mı? Seyfeddin'in cevabı tüyler ürperticidir: "Anladım, lakin zaten Türk değilsiniz ki. Piçmişsiniz."⁴¹ Burada Batı imgesi "eşini aldatan namussuz kadın" olarak tezahür eder. Seyfeddin hikâyesini zihnindeki Batı/ Garp algısını özetleyerek bitirir. Avrupa taklit ve şekilcilikten ibarettir, ruhu, özü, benliği yoktur:

"İstanbul'da Türklüğünü inkâr eden, Türklükten nefret eden, Türklüğü hakır görüp bütün varlıklarıyla Avrupalılaşmaya çalışan uzun tırnaklı, son moda esvaplı, tek gözlüklü züppeleri hatırlıyor, içimden 'Acaba bunların da hepsi piç mi?' Hepsinin anneleri Beyoğlu'nda mı gebe kaldı?' diyor,

bilecek şekilde kullanılmış olsa da; Türk millî kimliği bilhassa Seyfeddin ve Nâmi'de barizleştiği üzere genellikle soy, "kan" ve etnisite ekseninde tanımlanmıştır. Türklüğe atfedilen kültürel özellikler onun ırkı hassasıyla ilişkilendirilmiştir.

İrkçi düşüncenin yaygınlaşmasında önemli rol oynayan Gustav Le Bon'un seçiyenin terbiyesinde ırkın büyük bir tesiri olduğu görüşünün *Türk Yurdu* sayfalarında yer bulması, *Türk Yurdu* yazarlarının ırkçı düşün deryasına dalmaya yatkınlıklarının bir göstergesidir.⁴² "Kitle psikolojisinin babası" olarak anılan, kitlelere duyduğu güvensizlikle maruf Le Bon gibi bir şahsiyetin⁴³ *Türk Yurdu* yazarlarına benimsenmesi ve onun milletlerin ruhunu ırkı karakterlerin

paratorluğun varlığını korumak için cephede savaşırken, gayrimüslim azınlıklar bütün zenginliğe konmak-tadır. Akçuraoğlu burada arakadan hançerleyen hain gayrimüslim portreleri çizer. Osmanlı hem iç düşman hem dış düşman baskısı altındadır. Batı'nın Rumeli'de ve Doğu Anadolu'da yaptığı reform baskısını şiddetle eleştirir.

Ona göre Rumlar ve Ermeniler, Batı'yı arkalarına alarak Osmanlı'dan ayrıcalıklar koparmak peşindedir. Reform anlaşılmaları⁴⁴ bu ayrıcalıklı adım adım pekiştirmiştir. Hristiyan tebaa, 1908'de gerçek niyetini saklayarak Meşrutiyet ortamından yararlanıp güçlenmiştir. Akçuraoğlu dış düşman olarak kodladığı Batı'nın onlara desteğini hiç unutmaz:

"Üç senedir ayırdedemediğimiz harici ve dahili dost ve düşmanlarımızı üç hafta içinde derhal seçebildik. Her sıkıntılı zamanımızda hızı gibi yetiyeceğine inandığımız İngiltere, herkesten evvel Hariciye nazırının ve başvekilin ağzıyla 'galiplerin (yani düşmanlarımızın) semere-i muvaffakiyetlerinden mahrum edilmeyeceklerini' resmen ilama şıtap etti. Asir-dide dostumuz Fransa'nın nim-resmi bir gazetesi ise bugünlerde 'Türk inhişamından' bahse lüzum görerek; 'Bütün ölümler insanların da, akvam da ölümleri kasvetlidir. Fakat hiçbir zamanda bir milletin hal-i ihtizarda bulunuşu bugün olduğu kadar açık hissedilmemesi' mukaddeme-siyle öleden ruhumuza 'Yasin' okumaya kalkıştı."⁴⁵

Bir zamanlar Osmanlı tebaası olan Hristiyan tebaayı aşağılamaktan, hakir görmekten imtina etmez:

"Bugüne değin harpte galip gelen biz değiliz. İstihfaf ettiğimiz sütün Bulgarlar, domuz çobanı Sırplar, hatta meyhanecî Yunanlılar bizi, beşyüz yıldır hepsine efendilik eden Osmanlıları yendiler. Hayalimizin bile alamayacağı şu hakikat, eğer bütün ölmemiş isek gözümüzü açtıracak, zihnimizi salim düşüncelere sevkleyecek şiddetli bir şamar olabilir."⁴⁶

Türk Yurdu'nda ırkçılığın sistematik bir hal almadığı argümanı tartışmaya açıktır. Türk Yurdu yazarlarında ırkçılığın sistemli bir düşün modeli olmadığı ileri sürülebilir, ancak en 'iyicil' yaklaşımla bile ırkçı motiflerin varlığı inkâr edilemez. "Mili ruh" ya da "Türk milli mefkûresi", kullanılan semboller, kültürel ve etnik öğelerle kan ve ırka raptedilmiştir.

ateş rengine büyük, siyah ve kanlı haçlar görüyordum."⁴⁷

"Kan"sızlığıyla malû Ahmed Nihad'ın durumuna benzer bir durumu Kâzım Nâmi şöyle aktarır. Vapurla İzmir'e doğru gelirken, Bozcaada önlerinde adadan ayrı bir kayanın üzerinde gördüğü Yunan bayrağı Nâmi'yi derinden yaralar. "Dört beşyüz yıldan beri ak hilâli kırmızı sancağın ihtizaz ettiği bu yerleri, biz lâıykız halefler muhafazaetmesini bilemedik"⁴⁸ diyen Nâmi kendi neslinden şüphe eder. Bu şüphe o kadar ileriye gider ki Nâmi, bu kaybın "bizim kansızlığımızdan, neslimizin bozulmuş olduğundan"⁴⁹ kaynaklandığını söyler.

Her ne kadar *Türk Yurdu*'nda ırk, kavmiyet, etnisite, soy ve cinsiyet kavramları birbirlerinin yerine geç-

belirlendiği ve bu karakterlerin ancak çok uzun bir zaman diliminde değişebileceği tezinin kabul görmesi; yine *Türk Yurdu* aydınlarının ırk merkezli bakışa yatkınlığını gösteren bir örnektir.

"SÜTÇÜ BULGARLAR, DOMUZ ÇOBANI SIRPLAR, HATTA MEYHANECİ YUNANLILAR"

Akçuraoğlu derginin "Türk Âlemi" bölümünde yayınlanan bir yazısında, hâkim millet Türklüğün nasıl Batı ve gayrimüslim unsurlar tarafından mazlum durumuna düşürüldüğü temasını devam ettirir. Asıl sahibi oldukları bu memleket için her şeylerini feda eden Türkler, ellerine hiçbir şey geçmeden, yoksulluk içinde sefil bir biçimde yaşamaktadırlar. Hâkim millet Türklük devletin ve im-

İç düşman Sırp, Bulgarlar ve Yunanlar, dış düşman Batı ile birlikte dört koldan Osmanlı Türklere saldırıyordu ve onların bütün varlığını yok etmek istemektedir. Akçuraoğlu'nun Batı'ya ilişkin görüşleri de dönemin milliyetçi aydınlarının Batı ile çelişkili ilişkisine işaret eder, Batı (ya da Avrupa) bir taraftan gerek ilim ve funun, sanayi, eğitim ve terakki yönünden gerekse milliyetçilik fikriyatının gelişimi bakımından referans alınmakta; diğer yandan özellikle Trablusgarp Savaşı ile başlayan ve Balkan Savaşları sonrası doruk noktasına ulaşan toprak kayıpları sonucunda kötücül bir düşman olarak resmedilmektedir.

"EY TÜRK'LÜĞÜN BEDENİNDE HAYAT BULAN MİKROPLARI"

Batı nefretinin güçlü ifadesi bulduğu bir diğer yazar Feyzullah Sâcid'dir, "Dört Balkanlıya" başlıklı şiirinde F. Sâcid, hem Balkan devletlerine hem de onları Osmanlı'ya karşı kıskırttığı söylediği Batı'ya öfkesini sergiler. Eski Osmanlı tebaası olan gayrimüslim unsurları mikrop olarak niteler:

"Ey Türk'lüğün bedeninde hayat bulan mikrop. Medeniyet ufkuna bir vızılta saçtınız. Galip millet marşı çalan, ey türedi mağluplar."³⁰

F. Sâcid'e göre Türklük gayrimüslim unsurlardan üstündür. Türklük olgudur, ona isyan edenlerin bu yaptığını çocukluk olarak niteler.

"Düşünün bir: Kaç yıl oldu siz beşige düşeli? 'Çocuk yaşındayız' diye çocukluk mu etmeli?"³¹

Hristiyan unsurları aşağılarken seçtiği sözcükler F. Sâcid'in ırkçı söylemin derin sularında yüzüdüğünü gösterir:

"Medenilik dünyasında, ey şımarmış çocuklar. Ne cür'ettir? Süt yakışan ağzınızı açtınız, Şarka, garba çilgin, azgın çığıltılar saçtınız, Türk yurdunda sığın iken, ey tufeyli [parazit] mahluklar."³²

Güç ve iktidar kaybının verdiği bir kızgınlık ve bu iktidar kaybını telafi

arzusu, nefret ve intikamcı gözde-ğiyle büyükleme duygusunu iç içe geçirir:

"Koca Türk'ü yok saydınız. Gözü-nüzü siliniz. Silecektir kanlı, parlak süngüler ki geliyor. O çığıltı sonun-da bir iniltidir, biliniz, Yok bilmeyin; uyuklayın."³³

"Ulu Türkün devrilmesi zelzeledir. Vücuduna dökülen kan boğar sizi: Tufandır. Yıkar, yakar o 'zelzele ve volkan' garb âlemini. Fakat bilin; dört mikropla incinmez Türk teni. Ey bu kavmin bedeninden hayat alan mikrop!"³⁴

Türklüğün düşmanları onun kanını dökerken böyle atalet içinde beklemek Sâcid'in "kan"ına dokunmak-

tadır. Bütün Türkleri vatanı uğrunda kan dökmeye çağırır:

"Yatmış, uyurken dedemiz toprağı-mızda, Döktükleri kan çağlar

iken ırmağımızda, Düşman sesi var, bak, solumuzda, sağımızda; Düşman ızı var, bak, ovamızda, dağımızda... Düşman sesini top sesine kestirelim gel, Düşman izini kan seline sildirelim gel; 'Türk' adına bir susmayacak ün verelim gel; Türkler ne yaman er-ler gösterelim gell..."³⁵

Vatan, namus, vicdan ve "anne" dir:

"Sen gözyaşını dökme, tenimden dökeyim kan; sen yerde sürünme, süreyim hasmı vatandan. Namusu-

mu, vicdanımı tuttum siper, annem! Her damla yaşıncın dökemezsem bir avuç kan. Ansin beni, lanet diye an-sın beşer, anne!"³⁶

SON SÖZ YERİNE

Türkiye'de Türk milliyetçiliğinin tanımlanmasına yönelik tartışmalarda gözlenen, ırkçılığı sadece biyolojik-fizyolojik-antropolojik ve/veya kan bağına dayalı bir düşünce sistematiğine indirgeyen ve bunu "kültürel" milliyetçilikten bıçakla kesilmiş gibi ayıran yaklaşımların göremediği nokta şudur: ırkçılığın içeriğine ve tanımına yönelik bu ayrımlar, Türk milliyetçiliğinin kurucu kuşağını oluşturan *Türk Yurdu* yazarları tarafından pek de önemsenmiyordu. Buradaki problem, bu ayrımlara onlar adına dikkat ederek onları ırkçılıktan azat etmeye çalışan bir tutumun takınılmasıdır. Unutmamak gerekir ki, ırkçılık sadece kan bağına, antropolojik temele dayanan bir tanımlama ile sınırlı olmayıp, Türklüğü tanımlamakta kullanılan özcü ve etnisist unsurların da pekâlâ kültürel ırkçılık kategorisinde değerlendirilebilmesi mümkündür.

Tabii *Türk Yurdu*'nda ırkçılığın tematik bir hal almadığı argümanı tartışmaya açıktır. *Türk Yurdu* yazarlarında ırkçılığın sistemli bir düşün modeli olmadığı ileri sürülebilir, ancak en 'iyicil' yaklaşımla bile ırkçı motiflerin varlığı inkâr edilemez. "Mili ruh" ya da "Türk mili mefküresi", kullanılan semboller, kültürel ve etnik öğelerle kan ve ırka raptedilmiştir.³⁷

Burada ilk karşılaştığımız olgular-dan biri kavmiyet, etnisite, cins, ırk, soy, milliyet kavramlarının Türklüğü tanımlamada birbirinin yerine geçebileceği şekilde kullanılmasıydı. Bu kavramlar çok defa kan bağına dayalı ırkçı bir örüntü içermekte ve bu ırkçı söylem kültürel milliyetçiliğe yedirilmektedir. Türklük özcü bir tanımla ele alınmaktadır. Dolayısıyla, bazı akademisyenlerin *Türk Yurdu*'ndaki milliyetçi yazarlar kuşağının ırkçı olmadıkları yolundaki ısrarın yerinde olmadığını söyleyebiliriz.

Türk Yurdu dergisinde modern Türk kimliği inşasında kayda değer entelektüel mesai harcamış olan Ahmet Ağayef (Agaoglu).

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, 1999, İstanbul, YKY.

Ayrıca Türk milli kimliğinin inşa sürecini şekillendiren bir etmen olarak ırkçı motifler sadece biyolojik-fizyolojik veya antropolojik bir dardan besleniyor değildir. İrkçilik Türk kimliğinin özelleştirilmesi ve biricikleştirilmesi ile ortaya koyulan bir üstünlük söylemiyle de kendini yüksek perdeden belli edebilir. Örneğin Nazan Maksudyân'ın erken Cumhuriyet döneminde milliyetçi ideolojinin düşünsel arkaplanını hazırlayan belli başlı araçları analiz etmeye giriştiği *Türklüğü Ölçmek*³⁸ çalışmasındaki temel tezi, Türk milliyetçiliğinin ve devletin vatandaşlık kurgusunun arkasında ırkçı-etnik bir arkaplanın yatmakta olduğu, bunun içinde de "biyolojik ırklar" antropolojisinin önemli bir yeri bulunduğudur. Maksudyân'ın bu tezini eleştiren Suavi Aydın ise, Türk milliyetçiliğinin vatandaşlık esasına dayanmadığını kabul etmekle birlikte; kültüralist-etnisist bir milliyetçilik tipi olduğunu ve bu milliyetçilik tipinin ırkçılıktan epeyce farklılık arz ettiğini ileri sürer.³⁹

Burada Suavi Aydın'ın Maksudyân'ın ırkçılığı bütün Türk milliyetçiliği tarihi içinde bir *leitmotiv* olarak gören yaklaşımına yönelik eleştirisinin, haklı noktaları içermekle birlikte sorunlu olduğunu düşünüyorum. Zira kültürel-etnisist bir milliyetçiliğin de, Türk kimliğini ezelden ebede uzanan bir süreklilik içinde üstün niteliklerle donatması bağlamında pekâlâ ırkçı bir bakışa tekabül edeceğini iddia etmek mümkündür. *Türk Yurdu*'nda Türklüğün tanımlanmasına yönelik bu türden kültürel öz-cümlükle malûl çok sayıda makaleye rastlamaktaız. Sonuçta, ırkçılığın hem Maksudyân hem de Aydın tarafından yalnızca biyolojik-fizyolojik bir kategori olarak tanımlanmasının, ırkçı ideolojinin farklı örüntülerinin ve onun milliyetçilikle olan girift ilişkisinin anlaşılması bakımından dar bir çerçeve sunduğu kanaatindeyim.

Türk milliyetçiliğinin ve Türk milli kimliğinin ideolojik kökenlerini ve harcını oluşturan unsurları irdeleyen Ayhan Aktar, Suavi Aydın, Ahmet Yıldız gibi akademisyenlerin çalışmaları,

ırk, literatüre önemli katkılar sağlamış son derece değerli eserlerdir. *Türk Yurdu*'nun belirli bir zaman aralığında neşredilen sayılarını analiz etmeye girişen bu kitabın, bahsi geçen değerli yazarların eserlerine yönelik naçizane getirebileceği eleştiri, 'ırk' kavramını statik bir biçimde ele almaları ve buna bağlı olarak Türk milliyetçiliğinin ırkçı veçhesine ilişkin değerlendirmeleri noktasındadır. İrkçılığı yalnızca biyolojik-fiziksel ırkçılık ekseninde tanımlamak onu donmuş bir formata sokar. İrkçılığın böyle bir dar kalıba hapsedilmesine yol açan temel etmen Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesiyle birlikte uygulamaya koydukları biyolojik ırkçı politikalarıdır. İrkçılığın ve sistematik ırkçı politikaların Nazi ırkçılığı temel referans noktası alınarak tanımlanması, ırkçılığın tanımını katılaştırır ve 'dondurur'. Bu durum ırkçılığın değişik varyasyonlarını görmemizi engeller. Kaldı ki Nasıyonal Sosyalistlerin bile ırkçılığı sadece biyolojik-fiziksel değil, oldukça pragmatiktir ve Nazilerin politik ihtiyaçlarına göre farklı biçimler ve yöntemler almıştır.

Bütün arayışlarda *Türk Yurdu* aydınları için çözüm yolu Akçuraoğlu'nun deyişiyle "ırka dayalı Türk siyasi milliyetçiliği" olmuştur. *Türk Yurdu* çevresindeki Türk milliyetçilerinin Batı'yla olan ilişkisi bir "aşk ve nefret" ilişkisine dayanır. Bir yandan Büyük Devletlerin "içişlerimiz" her müdahalesine tepki gösteren *Türk Yurdu* yazarları; diğer yandan bu "hain" ve "kahpe" Batı medeniyetine hayrandırlar, ona ulaşmaya, benzemeye, dahası ona kendilerini kabul ettirmeye çalışmaktan geri durmazlar. Hatta asıl tepkilerinin kaynağını "ezilmek ve sömürülmek"ten çok, Batı tarafından beğenilmemek ve kabul edilmemek duygusu teşkil ettiğini ileri sürebiliriz. Bu duygunun izlerine Türk Kemalist milliyetçilikte de rastlamak mümkündür.

Örneğin yine Suavi Aydın ve Ahmet Yıldız, Cumhuriyet'in milli inşa sürecinde geliştirilen Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'nin "Batı'nın 'aşaağı ırk' veya 'barbar' olarak gördüğü

Türklerin aslında diğer modern milletlerle eşit, hatta uygarlık taşıyıcısı olarak onlardan üstün bir ulus olduğunu temellendirmek"⁴⁰ ve "Avrupalıların gözündeki negatif Türk imajını onarmak, Türklerin dünyaya mirasını sadece fetih ve istiladılarla ibaret olmadığını, Avrupa dâhil bütün dünyada Türklerin bıraktığı medeniyet izlerinin bulunduğunu göstermek"⁴¹ amacına yönelik olduğunu belirtir. Bu nokta, Türk milli kimliğinin Batı ile ıkcıklık ve gel-gitti ilişkisini yansıtmak bakımından önemlidir. Mağduriyet ve milliyetçiliğin gecikmişliği duygusu bu tepkiyi perçinler. Batılı büyük devletler tarafından mazlum ve mağdur konumuna itilmiş olma algısı, Türk milliyetçiliğinin duygusal ekonomisinde küçümsemeyecik bir yer kaplar.

Bu çalışma, *Türk Yurdu* örneğinde, Türk milliyetçiliğinin inşa sürecindeki belirgin ırkçı veçheyi ortaya çıkarmayı temel almıştır. Aslında, *Türk Yurdu* yazarlarının Türklük kavramını bir etnisite olarak mı, bir kamuiyet olarak mı ya da fizyolojik-biyolojik-antropolojik ve/veya kan bağı anlamına gelecek şekilde bir ırk olarak mı tanımladıkları hususunda bir açıklığa varmak zordur. Örneğin Akçuraoğlu bir yazısında Türk ırkı tabirini kullanırken, "Türkleri Asya'nın hakim-i mutlak unsuru olarak tanımlar ve Türk ırkının etkili konusunu Türklerin kadim tarihinin tetkik edilmesi ekseninde ele alır."⁴² Aynı yazar yukarıda ele aldığımız yazılarının birçoğunda hem Türk ırkı hem de Türk kavmi tabirlerini kullanmıştır. Ancak bu, bahsi geçen Türk milliyetçisi yazarların Türklüğü bir ırk olarak tasavvur etmedikleri anlamına gelmez.

Muayyen bir ırk tanımına sahip olmamaları aslında onların işini kolaylaştıran bir durumdur. Tam da bu muğlaklık *Türk Yurdu* yazarlarının ırkçı söylemi yeniden üretmesine elverişlidir. Sıklıkla altını çizdiğimiz üzere, bu aralıktaki kavramlar arasında ayrımlara gitmek, *Türk Yurdu* yazarlarının dert edindiği veya dikkate aldığı bir iş değildir. Millet ve kavim/kamuiyet kavramları arasında

bir ayırım yapma ihtiyacı Türkiye'nin düşünsel ortamında Nazizm sonrası ortaya çıkmış bir gereklilik gibi durmaktadır.⁴⁴ İncelememizin anlaşıldığı kadarıyla, *Türk Yurdu*'na katkı sağlamış Türk milliyetçisi yazarlar, ırkçı idiler ve kendilerini de öyle tanımlamaya yatkındılar.

İrkli bir insan topluluğunu diğerlerinden ayıran temel nitelikleri biyoloji ve fiziki antropoloji terimleri ile açıklayan bir kategori olarak tanımladığımızda bile, Türk milliyetçiliğinde ırkçı bir söylemin izlerine rastlamak

mümkündür. Ancak bunun baskın bir söylem olduğunu söylemek zordur. Ancak tekrar tekrar, bu tanımlamanın ırkçılığı dar bir kalıba hapsedmek olduğunu belirtceğiz. "Kültür milliyetçiliği" kavramı altında *latent* (gizli) hatta bazen açık bir damarın Türk milliyetçiliğinin ideolojik formasyonunda yer aldığını hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir.⁴⁵

Türk Yurdu'nda görüldüğü kadarıyla, Türk milliyetçiliğinin ne derece ırkçı bir damara sahip olduğu veya böyle bir damardan beslenip beslenmediği

sorusunun cevabını yukarıda etraflıca bir metinsel analize tabi tuttuğumuz Türkçü aydınların yazılarında bulmak mümkündür. Bu yazarlar arasında böyle bir değerlendirme yapabilmemiz adına bize bir üst bakış ve perspektif sağlar. Sonuçta, ırkçılığı nasıl tanımlıyor olursak olalım, dönemin milliyetçi ideolojisindeki ırkçı öğelerin tahayyül dünyamızın bir hayli ötesinde olduğu bir yazılarda görmek mümkündür.

ÖMİT KURT
CLARK ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- * Bu yazı büyük ölçüde Mayıs 2012'de İletişim Yayınları'ndan çıkan "Türk'ün Büyük, Bıçare Irkı: Türk Yurdu'nda Milliyetçiliğin Esasları (1919-1967)" başlıklı kitabına dayanarak kaleme alınmıştır. Aynı zamanda bu yazı *Toplumsal Tarih* 112, 232. sayısında yayımlanan "1919-1967 Arasında Dönemde Türk Yurdu Dergisinde Türk Milli Kimliğinin İnşası" başlıklı makaleme (tamamlayıcı ve açıklamalı) eklettiklerdir. Bu anlamda okuyucunun her iki yazıyı birlikte okumasını talih ederim.
- Mehmet Z. Türkmen, "Tanzimatın Millet Fikrinin Doğuşu," *Türkiye Günlüğü*, Kasım 1989, sayı 5, 36.
- Ahmed Ağaoğlu, "Türk Alemi", 1 il/15, 10 Kasım 1911.
- A.Ş.E., 8, 15.
- Ahmed Ağaoğlu, "Sabık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendiye", 4 il/45, 378, 7 Ağustos 1913.
- Yusuf Akçuraoglu, "Milliyet Fikri ve Milliyet Muharebesi", 3 il/33, 151, 20 Şubat 1913.
- Yusuf Akçuraoglu, "Mektuplar ve Cevaplarımız", 1 il/5, 87, 25 Ocak 1913.
- Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *Barbaros kalemle abkılan İrk, Uruk, Sınık, Betiraz Kimlikler* başlıklı çalışmalarında, değişim ve birliktir sayılarla kutsallaştırılan bir kimlik tanımının da, pek çok kültürel bir ırkçılık ve örnekte dayanak oluşturabileceğini iddia ederler. Bkz. İrk, Uruk, Sınık, Betiraz Kimlikler, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 30. Taml Baza'nın da hakkı bir biçimde imlediği üzere örnekte, biyolojik anlamda ırkçılığa-soyculuğa kavın ulamasına rağmen, öncülükten ciddi derecede etkilenen Türk milliyetçiliği de, "humanist ve vevetevetçilikli birliği, birliği, kültürel ırkçı diyebileceğimiz bir kimlik anlayışına sahiptir." Bkz. Taml Baza, *Türk Soğutun Öf Hali Milli Yayıncılık*, Muhafazakârdır, İslamîlik, Birlik Milliyetçileri, İstanbul, 2007, s. 34.
- Yusuf Akçuraoglu, "Türk Aleminde", 1 il/4, 72, 11 Ocak 1912.
- A.Ş.E., s. 72.
- Serafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünceleri, Yapıları, Çıkışları, Olayları, Düşünceleri, Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 1982, s. 43.
- Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türkün Diyebiline / Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları" (1919-1938), s. 117-118.
- Ömer Seyfettin, "Milli Hikâye: Pınar, Türk Yurdu", 4 il/46, 396, 21 Ağustos 1913.
- A.Ş.E., s. 396.
- A.Ş.E., s. 397.
- A.Ş.E., s. 396.
- A.Ş.E., s. 397.
- A.Ş.E., s. 398.
- A.Ş.E., s. 398.
- A.Ş.E., s. 398.
- A.Ş.E., s. 399.
- A.Ş.E., s. 399.
- A.Ş.E., s. 400.
- A.Ş.E., s. 401.
- Kâzım Nâmi, "İzmir Seyahati", 4 il/45, 388, 7 Ağustos 1913.
- A.Ş.E., s. 388.
- Nâli Atıl, "Secire", 9 il/103, 338-341, 25 Şubat 1916.
- Sacit Kurtlu, "İkinci Meşrutiyet Döneminin Düşünce Akımları", *Osmanlı Bankası Araştırma Kurumu*, 19 Ocak 2008, s. 4.
- Burada reform anlayışından kasıt 1878'de Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya ve Fransa arasında 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'dır. Bu antlaşmaya göre, imparatorluk bünyesinde bulunan azınlıklarla örnekte, Vilayet-i Sittre denilen Doğu Anadolu'daki illerde Ermeniler lehine- ihli istahatlar yapmayı taahhüt etmiştir. Bu antlaşma dönemin İleri gelen Osmanlı siyasetçileri ve aydınları tarafından imparatorluk adına ciddi bir eşmenlik kaygı olarak mülhaza edilmştir.
- A.Y. Yusuf Akçuraoglu, "Türkçü Sözlüğü: 1328 Seferi Maba'dı", 3 il/26, 46, 14 Kasım 1912.
- A.Ş.E., s. 45.
- Feyzullah Sâid, "Dört Balkanlar", 2 il/24, 394, 17 Ekim 1912.
- A.Ş.E., s. 394.
- A.Ş.E., s. 394.
- A.Ş.E., s. 394.
- Feyzullah Sâid, "Haydi Kardeşim!", 1 il/5, 76, 25 Ocak 1912.
- Feyzullah Sâid, "Ordunun Andı", 3 il/28, 65, 12 Aralık 1912.
- Ahmet Yıldız, "Kemalizm ırkı, kurucu bir unsur olarak kullandığını ancak bunun, hiçbir zaman sistematik ırkçılık değil bir birimmediğini söyler." Ne Mutlu Türkün Diyebiline / Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları" (1919-1938), s. 23. Çoğu Türk Yurdu yazarının, Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde Türk milli kimliği inşasında Kemalist kadrolarda yer aldıkları göz önüne alındığında, Yıldız'ın alıntı yaptığı bu nokta önemlidir. Howard Essensstadt ise erken dönem Türk milliyetçiliğinde ırkçı düşüncenin izlerini aradığı çalışmasında, 1908 devriminden sonra hükümet emrinin gerçekleri karşısında ırk fikrinin, İbn Türk entelektüellerinin düşüncesinin karşısına itildiğini iddia eder. Essensstadt'a göre bu tarihten önce bile İbn Türkler arasında beğimsir bir devlet ve vatanseverlik temeline dayalı ırk tartışmaları fazla yer tutmamıştır. Howard Essensstadt, "Erken Dönem Türk

- Milliyetçiliğinin İrkçü Dönüşü", çev. Ahmet Akış, *Toplumsal Tarih*, 2007, sayı 165, s. 46-47. Ayrıca İbn Türk hareketinin entelektüel deneyimi için bkz. M. Şukri Hanioğlu, *The Young Turk Revolution*, Oxford University Press, New York ve Oxford, 1995 ve *Preparation for Revolution*, The Young Turks, 1919-1908, Oxford University Press, New York ve Oxford, 2000.
- Nazan Maksudyan, *Türkçü Ölmek: Bulunkurşul Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin İrkçü Çehresi*, 1925-1939, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.
- Suavi Aydın, "Nazım Maksudyan'ın kitabı 'Türkçü Ölmek' üzerine", *Tarih ve Toplum / Yeni Yaklaşımlar*, Cilt 2, Güz 2005, s. 155-184.
- Suavi Aydın, "Nazım Maksudyan'ın kitabı 'Türkçü Ölmek' üzerine", s. 157.
- Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türkün Diyebiline / Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları" (1919-1938), s. 116-117.
- Öğretmen, "Sözleşme Yusuf Akçuraoglu, *Türkçü Ölmek* bahsederken, "İrk üzerine dayalı bir Türk siyasi milliyetçi meydana getirmek fikri pek yenisidir. Ne olursa olsun ırka dayalı bir siyasi milliyetçi ırkçı fikri her ne kadar tıfırlıdır, pek az duyulmuştur" demektedir. Yusuf Akçuraoglu, *Türkçü Ölmek*, s. 19. Akçuraoglu'nun buradaki Türk ırkı adlandırmaları Batıdaki milliyetçi kavrayışa nejet eder. Bu bağlamda, Türkçü veya Türk ırkının Fransızlık, İngilizlik, Slavik'ten bir ırkı yoktu.
- T.Y. Yusuf Akçuraoglu, "Mövershir Aynodun Efendi Merhum", 1 il/3, 49, 28 Aralık 1911.
- Türk milliyetçiliğindeki ırkçı damarın kabullenilmesi hususunda Türk milli kimliği inşasına eteyletmiş yalayan akademik mercularda dahi can olan "ırkçık ve gekenir" tavrın Nazım Soğutun tebaruz eden bu nymından etkilenildiği tehisin paylaşılan Tamer Akca'a tehislerini sunarım.
- Unutmamak gerekir ki modern anlamda 19 yüzyıldır "İrkçilik" ırkçılık'ın yükselişinden önce, "ırk" kavramı, "İdolo" kavramının ihlevini yerine getirmiştir. 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise yarırcı olamamakla birlikte ırkçılık bir biçimde biyolojik karakendenin sonularına yeniden kültürel önünü edindirmiş. Bkz. Paul Gilroy, "One Nation under a Groove: The Cultural Politics of Race and Racism in Britain" in *Becoming National: A Reader*, edited by Geoff Eley and Ronald Grigor Suny, Oxford University Press, 1996, s. 354-374, yani ırk kavramı inşasının kültürel olduğu ve kendisini kültüre özdeşleştirmek kavramının bir hayranı meselenin ayaide bir fortitlik meselenin olduğu olusu ile paralel gelişmiştir. Fanon, *Çeyiz* bağlamında bunu vulgar bir ırkçılıktan kültürel ırkçılığa doğru bir değişim olarak yorumlar.

GEÇ MEİJİ DÖNEMİ'NDE

TAIYŌ'DA TÜRKİYE HABERLERİ

ALİ VOLKAN ERDEMİR

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Taiyō'da Türkiye konulu haberler, hem kaynak bakımından hem de yazarlarının bakış açısına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, tarihsel bir olayın aktarımı ve algılanması noktasında yoruma dayalı farklılıklar yaratmakta ve bu da bir ülke ve toplum hakkında nesnel bir kanı oluşturma aşamasında ne denli güç olduğunu göstermektedir.

Taiyō Cilt: 1
Sayı: 7.

1895 ile 1928 yılları arasında Hakubun Yayınevi tarafından çıkarılan Taiyō, Meiji ve Taishō dönemlerinin en çok okunan süreli yayınlarından biri olmuştur. Adının anlamı "güneş"

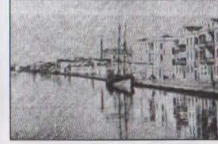
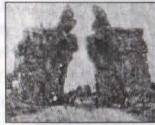
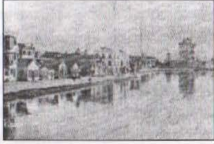
olan dergide, dünyadaki siyasal, kültürel ve toplumsal gelişmelerin güncel olarak konu edildiği haber ve görseller bulunmaktadır. Bunların içinde, Japon yazarların Türkiye

deneyimlerine dayanan görüşlerin yer aldığı yazıların yanı sıra Batılı kaynaklardan Osmanlı İmparatorluğu üzerine makalelerin çevirileri de mevcuttur. Japonya'da oluşturulan Türkiye bilgisine önemli katkı sağladığı düşünülen bu yazılar, bir toplumun bir diğeri hakkında görüş sahibi olmasına aktüel bir derginin yaptığı katkısı anlamı açısından da değerli kaynaklardır.

E. H. Carr, "(...) tarihin olguları bize hiçbir zaman 'arı' olarak gelmezler, çünkü arı bir biçimde varolmazlar ve varolamazlar: Her zaman kayıt tutarın zihninden kırılarak yansır." der. Bununla birlikte, geçmişteki olayları aktarım dışında incelemek mümkün olmadığından, arılık peşinde olma iddiasına kapılmadan, Japonya'daki Türkiye bilgisinin oluşum sürecini anlamak için Taiyō adlı dergide yer alan haberleri incelemek, bilginin genel yapısını anlama açısından önemlidir.

Bu yazıda¹, Japon tarihi içinde Geç Meiji Dönemi olarak adlandırılabilir, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden gelen, 1895-1912 yılları arası yayımlanmış yazılar ele alınmıştır. Yazıda anlam bütünlüğü sağlama açısından kronolojik akış yerine olay odaklı sıralama yapılmıştır.

"Konstantinopolis'ten Manzaralar". Taiyō
548, 20.08.1899.

SIYASAL TARİH

Dergide, "bir zamanlar güçlü ama artık yıkılmak üzere olan Türkiye"⁵ olarak anılan ve "aynen Çin gibi"⁶ değerlendirilmesi yapılan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi durumu ile ilgili pek çok haber yer almıştır.

Uzaktaki Ülke: Türkiye

19. yüzyıldaki iletişim ve ulaşım araçlarının durumu göz önüne alındığında, coğrafyazaklığın bir ülke hakkında bilgi edinmedeki güçlüklerin başında geldiği kuşku götürmez. Bu durumu Makino Nobuaki: "Türkiye'de Meşrutiyet Yönetiminin Geleceği" başlıklı yazısında "Bu dönemde Türkiye'deki yeni durumlardan hemen haberdar olamıyoruz; Türkiye (Japonya'dan) çok uzaktadır."⁶ şeklinde ifade etmektedir.⁷

Yönetim

Uzaktaki ülke Türkiye'nin yönetim biçimi ilgi çeken bir konu olmuştur. İijima Kametarō⁸ "Türkiye'nin Durumu" başlıklı yazısında yönetim ile ilgili şunları yazar: "Türkiye'de imparator, siyasi lider olmanın yanı sıra İslam dininin de baş kişisidir. (...) Diğer bir deyişle sultan aynı zamanda halifedir; Müslümanların, Allah'ın gölgesi ve kralların kralı olarak saygı duydukları en güçlü kişidir."⁹

Türkiye'deki gelişmeler olabildiğince hızlı bir şekilde Japonya'ya iletilmeye çalışılmıştır. Adı belirtilmeyen dergide, "(Japonya'da) pek çok kimse Türkiye'de geçen sene 27 Ekim'de meclis oluşturulduğunu bilir. Ancak konu ile ilgili doğrudan bilgi edinemediğimiz için yabancı bir gazeteden aşağıdaki alıntıyı yapıyoruz."¹⁰ açıklaması yer alır.

Ermeni Olayları

Ermeniler konusunda "Başkente Karışıklık" başlıklı yazı göze çarpar: "Ermeniler, 1 Ekim'de Türkiye'nin başkenti Konstantinopolis'te Adalet Bakanlığı önünde gösteri yaptılar. Polis gruba çok sert müdahalede bulundu, ölenler oldu. (Olay sonrası) Büyük kargaşa yaşandı."¹¹

Dergi, Batılı devletlerin olaylara verdikleri tepkileri de yakından takip etmiştir: "Çeşitli Batılı devletlerin, olaylar sonrası Türkiye'ye karşı siyasi tavırları aynı olmuştur. Dahası Fransa'nın bölgeye asker göndermesi gerektiğini iddia edenler de vardır (9 Kasım, Paris)."¹²

Konuyla ilgili bir başka haber şudur: "Dahası, (...) Türkiye'deki Ermeniler için özerk bir bölge oluşturulup bu bölgenin güvenliğinin Batılı devletlerce sağlanması gerektiği rapor edilmiştir."¹³

Taiyō'da söz konusu olaylar ile ilgili olarak yer alan makalelerin aynı tonda yazılmış olması dikkat çekicidir.¹⁴

Öte yandan Japonya, bölgede askeri rekabet içinde olduğu Rusya'nın Ermeniler üzerinden yürüttüğü Türkiye politikasını da yakından takip etmektedir: "Rusya'nın Türkiye'yi karşısına alarak Ermenilerin garantör ülkesi olma isteği kurnazcadır."¹⁵

İstanbul'da Büyükelçilik

Türkiye ile resmi ilişki kurulmasının önemi, Osmanlı başkentine Japonya büyükelçiliği açılmasının gerekliliği vurgulanarak ifade edilmiştir: "İmparatorluğumuz büyük Batılı devletler arasında yer almak istiyorsa acilen Konstantinopolis'e işbilir bir büyükelçi atamalıyız."¹⁶

Yamada Torajirō'da "Türkiye'de Son Durum ve Büyükelçi Atanmasının Gerekliliği" başlıklı yazısında Osmanlı'ya acilen bir büyükelçi atanmasını şiddetle önerir: "Türkiye müttefiklere ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'ye büyükelçi atarsak bu, kesinlikle Japonya'nın yararına olacaktır."¹⁸

Balkanlar

Balkanlar'daki siyasi gelişmeler Taiyō'da Matsuihi Yasuji'nin¹⁹ ka-

Osmanlı toplumu içindeki çeşitli meslekler. "Türkiye'den Görünüm" *Taiyō* 3.11, 5.6.1897.

leminden şu şekilde aktarılır: "Müslüman ile Hristiyanlar arasındaki sorunlar, artık Batılı büyük devletlerin çıkarlarını ilgilendiren konulara dönüşmüş haldedir."²⁰

Matsuishi, temelinde Müslüman-Hristiyan çatışması olarak değerlendirdiği Balkanlar'daki karışık siyasi durum için şu tespitte bulunur: "Sözün özü, Balkanlar'daki kaosa Batılı büyük devletlerin ilgi göstermesi, Türkiye adındaki ülkenin dağılması ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye güçlü durursa, sorunlar çözülecektir."²¹

Genç Türkler

Japonya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu çetin siyasi sorunların çözümünün Genç Türklerin elinde olduğu görüşü hâkimdir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, Genç Türkler tarafından 1906 yılında kurulan siyasi bir partidir. Kökleri ise, Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılına denk gelen 1889'a dayanır. İlk askeri tıp akademisinde okuyan dört subay adayı tarafından İttihad-ı Osmani olarak kurulmuştur.

1889 yılında Paris Uluslararası Fuarı'na katılan Ahmed Rıza, Fransa'da kalarak pozitivizm ile ilgilenir. Üyeleri, partinin adını birlik ve ilerleme anlamına gelen İttihad ve Terakki olarak değiştirmeye ikna eder çünkü birlik ve ilerleme, pozitivizmin kaçınılmaz unsurlarıdır.²² Parti, Genç Türkler olarak bilinse de içinde Türklerin yanı sıra Arnavut, Bulgar, Rum ve Ermeni üyeler de bulunmaktadır. Amaçları, Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşten kurtarmak, onu Batılı anlayışta bir devlet haline getirmektir.²³

Fransa ve İngiltere'den maddi yardım alan parti, mevcut yönetimi çöküşün sorumlusu olarak görmek ve ona muhalefet etmektedir. Japon yazarların Genç Türkler hakkındaki görüşlerinin ilki şudur: "Genç Türkler Partisi, baskıcı hükümetin dayatmalarına daha fazla katlanamayarak, cesurca karşı harekette bulunmaktadır. Görülen o ki, Türkiye çöküşten kaçamayacaktır. Eğer yeni bir güç oluşturulmaz ve mevcut sistemdeki suistimallerin önüne geçilemezse, Türkiye'nin geleceği tamamiyle umutsuzdur."²⁴

Genç Türkler, 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynamışlardır. Böylece, Osmanlı tarihinde ilk kez sultanın gücü bu denli kısıtlanmıştır. Bu dönemde, farklı siyasi görüşlere ait partiler, feminist bir derneğin de yer aldığı sivil toplum örgütleri kurulmuştur.²⁵

Genç Türkler'e karşı duyulan ilgiyi Asahina Chisen²⁶ şu şekilde ifade etmektedir: "Genç Türklerin çok prestij ve sempati topladığını gözlemledim; Türkiye onlarla büyük bir atılım yapacak kadar."²⁷

Makino konu ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: "Türkiye'deki siyasi hareket, diğer ülkelerde de bugüne değin defalarca yaşanmış bir siyasi değişim durumudur. (...) Türkiye'nin durumunda, onu diğerlerinden ayıran, baskı ve suistimallerin çok yüksek boyutta olmasıdır; halka yönetime despotça dayatılmasıdır."²⁸

31 Mart Vakası

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan "31 Mart Vakası" da *Taiyō*'da yer alır: "Türk parlamenter sisteminin kurulmasının ardından henüz altı ay bile geçmeden ikinci ihtilal yapıldı ve Konstantinopolis sokakları ceset ve dökülen kanlara sahne oldu. Meclis'in kuşatılması, bazı vekillerin öldürülmesi, Fransız İhtilali'nden sonra yaşanan en büyük siyasi trajedidir. Türk parlamenter sisteminin inşasının bu denli zayıf bir temele dayanması esef vericidir."²⁹ Yazarın bilgisi hangi kaynaktan aldığı belirsizdir.

Bu dönemde İstanbul'da bulunan Nakamura Eiichi, Yamada Torajirō'ya gönderdiği 24 Nisan 1909 tarihli kartpostalda, durum hakkında bilgi verir.³⁰

Son olarak, Japonya aydınlarının genel görüşü şu alıntı ile özetlenebilir: "Eğer (ülke) bu birlik ve ilerleyişçi parti (İttihad ve Terakki Partisi) olmasın? AA) siyasetine kararlılık devam ederse, Türkiye'nin geleceği için umut vardır."³¹

Türk Ordusu

Asahina, "Türkiye Hakkında Çeşitli

Görüşler" başlıklı yazısı içinde Türk ordusuna da değinir: "Diğer yandan, takdir edilmesi gereken, askerlerin cesaret ve çalışkanlıklarıdır. Günlere ekmek ve su olmadan savaşabileceklerini söylemek abartılı olmaz."³²

Taiyō'da Türk ordusu üzerine yer alan yazılar sadece Japonların gözlemlerine dayalı makaleler ile sınırlı değildir: "Türkiye'deki gelişmeler hakkında yetkin derecede bilgiye sahip Alman General Wilhem von Görtz'den şunu öğreniyoruz: 'Bir ordunun gerçek değeri görüldüğü gibi olmayabilir. Konstantinopolis'teki muhafızlara baktığınızda, işlerini özveri ile yapmadıkları izlenimi verebilirler; Harp Akademisi'nde disiplinli bir düzen yoktur. Yine de, görevlerini büyük bir cesaretle yaparlar.'"³³

Japon yazarlar da benzer yorumlarda bulunmaktadırlar: "Türk ordusu hakkında konuşmam gerekirse, bu onların içine bir söylem olmaz. Çiçek solmuştur, onu kurtarmak için izlenecek bir yol görünmemektedir. Bugünlerde ciddi bir tavır benimseniyor Japonya'yı örnek alarak yeni bir anayasa hazırlasalar da, (Türkiye'de) büyük bir kargaşa var; ülkenin durumu ortada. Çok geniş topraklara sahip olduğu, nüfusu ve konumu da göz önüne alındığında Türkiye hâlâ gelişmemiş bir ülke olduğundan ordusunun durumu vahim haldedir."³⁴

Din-Siyaset İlişkisi

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında ki Türk askeri ile ilgili yazılarda onların disiplinsiz ve eğitimsiz olduğu ama doğal bir cesaret, sabır ve güce sahip oldukları belirtilmiştir. Matsushita, yazısında bu çelişkili durumu din olgusu ile açıklar: "Türk ordusu disiplinsiz ve eğitimsizdir. Ancak, inançları söz konusu olunca, bir kez savaşmaya başladıklarında dünyada onlardan daha korkutucu bir düşman yoktur."³⁵

İlji'ma da Osmanlı'daki din ve siyaset ilişkisine değinir: "Bazı durumlarda, din birlik gücü verir. Türkiye gibi geniş toprakları olan bir ülkede, İslam dinini ülkenin gücü olarak kullandılar. Kutsal kitapları Kur'an'da, diğer

Yamada Torajirō, "Türk Kadını, Osmanlı Haremi", Taiyō 1:12, 5.12.1895.

Rıfat Paşa ve Osman Paşa, Taiyō 3:3, 20.02.1897.

dinlerin mensuplarına hoşgörüülü olma öğretisi yer alır. (...) Türkler, ulusal güçleri artarken bile, hiçbir zaman başka dinden olanlara zulmetmemiş, onları din değiştirmeye zorlamamıştır."³⁶ Yazarın gözünde her Osmanlı Türk, her Türk ise Müslüman'dır.

TOPLUM — KÜLTÜR

Türk Toplumu ve Dağılan Osmanlı İmparatorluğu

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde toplum hakkında şu görüş yer alır: "Bugünlerde insanların (Türklerin) aklında bir ulus bilinci yok. Sadece, basit bir halde kendi çıkarları için hareket ediyorlar. Bu, askeri durumun acınacak halde olmasının baş sebebi. Dahası, üst düzey pek çok yöneticinin beşer, altışar metre si var. Alt sınıf insanları kolay para kazanmak için her şeyi yapabilirler. Geçici duyular peşinde koşmak ve sıkıntısız bir yaşam sürmek dışında bir amaçları yok; toplum gün geçtikçe geriye gidiyor ve insanlar daha da ahlaklaşıyor."³⁷

Yazar, Meiji Dönemi Japonya'sında ulusal amaç edinilen *şukoku-kyōhei* (Zengin Ülke, Güçlü Ordu)³⁸ düşüncesiyle beslenmiş olduğundan, ahlaki çöküş ile ordunun çöküşü arasında bir köprü kurmuştur. "Zengin Ülke, Güçlü Ordu" öncüsü bir ülkenin gelişmesi için endüstri gücünün öneminin bilincinde olmasını vurgular. Endüstriyel güç sahibi olabilmek için o ulusun sorumluluk bilinci olması ve

bu bilinçle çok çalışmalıdır; Japon aydınına göre bunlar Japonların modernleşmedeki başarılarının arkasındaki temel etmenlerdendir.

Türk Toplumunda

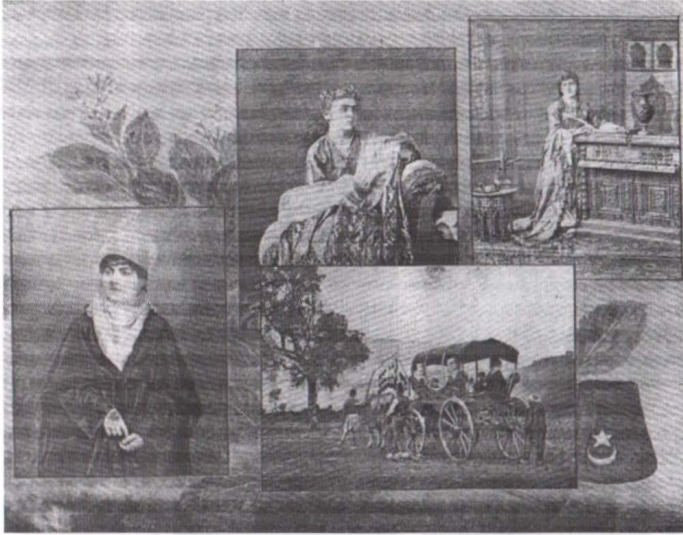
Japonya Sempatisi

1904-1905 Rus - Japon Harbi'nde bir Asya ülkesi olan Japonya'nın askeri ve ekonomik açılarından kendisinden daha güçlü olan, emperyalist emellerini gerçekleştirmeye çalışan Rusya'yı yenmiş olmasından pek çok Asya ülkesinin gururlandığı söylenebilir. Makino, Türkiye'nin bakış açısını şöyle değerlendirmiştir: "Türkiye, Japonya'ya büyük bir sempati duymaktadır. Onların gözünde hepimiz tek bir Asya'nın insanlarıdır. Rus-Japon Harbi'nden zaferle çıkan Japonya büyük bir saygınlık kazanmıştır."³⁹

Topkapı Sarayı'ndaki Uzakdoğu porcelen koleksiyonuna sahip Sultan II. Abdülhamid'in Japonya'ya kişisel ilgisi de "Türk İmparatorunun Japonya'ya özel ilgisi vardır."⁴⁰ şeklinde belirtilmiştir.

Türk Kadını / Harem

Yamada Torajirō, "Türk Kadını, Osmanlı Haremi" başlıklı yazısında şunları dile getirmiştir: "Türk kadınları erkeklerle bir arada oturmazlar. On iki yaşını geçmiş kızlar yüzlerini ince ipek örtüyle kapatırlar. Tahmin edeceğimiz üzere, Çin ve Kore'deki kadınların gibi (Türk kadınlarının da) evde durmaları ve dışarıya pek çıkmamaları beklenir."⁴¹

Fotoğraflardan, Türk kadınının İstanbul caddelerinde henüz tek başına yürüyemediği bir dönem yer alır. Bununla birlikte, incelen örtüler ve başı açık kadınları yer verilmesi, Türk kadınının çağdaşlaşma sürecini sembolize etmesi açısından önemlidir.

Yamada aynı yazıda Batı'nın Türk kadını hakkındaki ön yargılarına da değinir: "Türk kadını hakkında yeterince bilgi sahibi olmayanlar, onların cahil ve düşüncesiz olduklarını, çocuk doğuran makinelerden başka bir şey olmadıklarını iddia ediyorlar. Bu yargılar tümüyle gerçeği yansıtmamaktadır. Türk kadınının erkeklerle aynı ortamda bulunup düşüncelerini açıkça belirtmeleri zordur. (...) Bununla birlikte üst sınıftan kadınların sosyal yanları kuvvetlidir; konuşmaları akıcı ve sözcük seçimleri özenlidir. Paris'ten yeni dönmüş Türk kadını karşısında hayranlıktan diliniz tutulabilir. Dahası, el sanatlarında, dikiş ve nakışta, müzikte Avrupalı kadınların hiç de gerisinde kalmazlar."⁴⁴

"Türk Tiyatrosu" başlığıyla kaleme aldığı yazısında Yamada şu değerlendirmeyi yapar: "Japon ve Batı tiyatroları ile kıyaslandığında Türk tiyatrosu hâlâ ilkel durumdadır."⁴⁵

EKONOMİ

Açık Pazar

Kapitülasyonlarla Batılı devletler için açık pazar haline gelen Osmanlı'nın durumu New York'tan şöyle yansır: "Ocak, 1890, New York. Taşıma ücretini % 20 azaltmanın

yanı sıra (ABD'den) artık doğrudan Türk limanlarına ulaşan ABD malları Türk pazarında artmaya başladı. İngiliz deniz ticari firması Liverpool, Yankeeleri Türk deniz ticaretinden alıkoymak için girişimlerde bulunuyor."⁴⁶

Öte yandan, Asahina, Türkiye gözlemlerinde şu noktayı tespit etmiştir: "Dahası, ne yazık ki, demiryolu hisselerinin çoğunun sahibi Avusturya'daki Yahudiler; demiryolundan elde edilen gelir bu ülkeye akıyor."⁴⁷ Tüm bu olumsuz gelişmelere karşın, ipekbocekçiliği Türkiye'de gelişme gösteren sektör olmuştur: "Türkiye'de ipek- böcekçiliği her yıl artmaktadır. Türkiye'nin gelecekte bu sektörde çok gelişeceğinin işaretleri görülmektedir."⁴⁸

Ticaret

Asahina, Türkiye'nin ticaretteki durumuyla ilgili "Bir ülkenin gerçek gücünü oluşturan ticaret, (Türkiye'de) son derece geri kalmıştır."⁴⁹ saptamasında bulunur.

Yamada ise ticaret ile ilgili olarak Türkiye - Japonya ilişkisini pirinç ihracatı odaklı olarak değerlendirir: "Japonya'dan Türkiye'ye ithal edilen pirinç miktarı her yıl artmaktadır. Türkler, her gün pirinç tüketiyorlar

ve bizim pirincimizin kalitesi onların damak tadına göre. Bu yüzden Japon pirinci aranan ithal ürünler arasında. Ne var ki, pirincimiz bizim tarafımızdan değil, Alman ve İngilizler tarafından ithal ediliyor. Bu durum beni çok rahatsız etmekte."⁵⁰ Yamada, makalenin kalan kısmında Türkiye'ye Japon pirinç ihracatının artırılması konusunda önerilerde bulunur.

SONUÇ

E. H. Carr'ın, "Olayın bir tarihi olgu sıfatıyla durumu, bir yorum sorusuna yol açacaktır. Bu yorum ögesi her tarihi olgunun içinde vardır."⁵¹ belirlenmesi *Taiyō*'daki Türkiye yorumları için de geçerlidir. Kişinin bakış açısı, toplumsal statüsü, eğitim düzeyi, inancı ve benzeri özellikler yapılan yoruma yansır. Bu yüzden, *Taiyō*'da yer alan makalelerin genelinen nesnel olması beklentisi gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Taiyō adlı dergide bulunan görsellerden haritalar, Türkiye üzerinden Avrupa'ya gidiş yolunu anlatırken, İstanbul'un tarihi ve doğal yerlerinin resim ve fotoğrafları ile şehir ve kültürü hakkında fikir vermektedir. Dergide yer alan değişik yapılar, farklı kıyafetler gibi egzotik görseller, günümüze kadar uzanan genellemelerin de temelini oluşturmuştur.

Siyaset konulu makalelerde Türkiye'nin uzak bir ülke olduğundan söz edilirken, ülkenin yönetim şekli üzerinde durulmuştur. Tarihi olaylar güncel olarak, çoğunlukla Batılı kaynaklardan takip edilmiştir. Siyasi gelişmelere bakılarak, hem Rusya'nın gerisinde kalmamak hem de ekonomik ve ticari ilişkileri sabit bir zemine oturtmak için İstanbul'da Japonya büyükelçiliği açılmasının gerekliliği ısrarla vurgulanmıştır.

Dergide yer alan Türkiye ile ilgili siyasi haberler iki çeşittir. Birincisinde bilgi ilk elden, ikincisinde Batı kaynakları üzerinden edinilmektedir. Bu da yorum ve aktarım farklılığı oluşturmıştır.

Türkiye'de toplumsal değerlerin çoklukta olduğu söylenen yazılarda Batı'da popüler bir konu olarak ele alınan harçm ve Türk kadını temalarına temkinli yaklaşmış olması ilgi çekicidir. Bu yaklaşımda Doğulu iki toplumun ahlak anlayışının benzerliklerinin yanı sıra, söz konusu yazıları kaleme alan kişilerin Türkiye ile kurduğu ticari ilişkilerin sürekliliği konusundaki endişeleri göz ardı edilemez. Kendilerini modern olarak gören Meiji Dönemi Japon aydınlarının kültür incelemeleri içeren yazılarında, Osmanlı'nın Batı'nın ve Japonya'nın gerisinde kaldığı tespiti yapılmıştır.

Yazılarda Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapladığı tüm coğraf-

yaya işaret ederken, Osmanlı toplumunun sadece Türklere aidiyetini vurgulayan yanlısına düşmüştür. Bu haliyle, Türklere bir yandan eşsiz bir hoşgörü toplumu olduğu belirtilirken, Osmanlı yönetiminin muhalif hareket ve isyanları bastırırken uyguladığı şiddetle dayalı yöntemlere başvurduğu çeşitli kereler vurgulanmıştır.

Açık pazar haline gelen Türkiye'den daha çok faydalanılması gerektiği ve bunun için öneriler içeren yazıların yanı sıra, ülkenin içinde bulunduğu sömürülme durumuna tepkili yazılar da mevcuttur.

Türklere Japonya sempatisi, Japonya'nın 1904-1905 Rus-Japon

Harbi'nden zaferle çıkmasına dayanırılmıştır. Özellikle bu dönem sonrası Türkiye üzerine yorum yapılan haberlerde Japonya'nın Osmanlı'dan ekonomik ve askeri açılardan daha üst düzeyde bir ülke olduğu görüşü açıkça yer almaktadır.

Görüldüğü üzere, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında *Taiyō'da* Türkiye konulu haberler, hem kaynak bakımından hem de yazarlarının bakış açısına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, tarihsel bir olayın aktarımı ve algılanması noktasında yoruma dayalı farklılıklar yaratmakta ve bu da bir ülke ve toplum hakkında nesnel bir kanı oluşturma noktasında ne denli güç olduğunu göstermektedir.

DİPNOTLAR

1. Bu yazı, yazarın *The Japanese View of Turkey during the Meiji Era: A Study Focused on Torajirō Yamada* adlı doktora çalışmasını (Kyoto Üniversitesi, 2007) üçüncü bölümünden sadeleştirilerek oluşturulmuştur.
2. Edward Halliott Carr, *Tarih Nedir?* (İo. Baskı), Çeviren: Misket Güzen Güntürk, İstanbul: İletişim, 2008, s. 6.
3. Yazının oluşum sürecindeki bilgi aktarımı ve yönlendirmeleri için Sayın Prof. Dr. Selçuk Esenbel'e, yüzünün Türkiye düellosi için Neslihan Küçükler'e teşekkür ederim.
4. *Taiyō*, 3.20, s. 254, (5.10.1897).
5. *Taiyō*, 15.10, s. 182, (7.1.1900).
6. Makino Nobuaki (1863-1949), Japon siyasetçi, Avusturya-Macaristan ve İtalya'da Japonya Başkonsolosu olarak görev yapmanın yanı sıra, Milli Eğitim, Tarn ve Ekonomi, İş İstihali Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. *Köşen*, s. Baskı, İwanami Shoten, 1998.
7. *Taiyō*, 15.8, s. 8, (1.6.1900).
8. Makino'nun, Türkiye'den haber alamamakla yakınması aslında çelişkili bir söylemdir. Şöyle ki, dipnot 17'de hakkında bilgi verilen Yamada Torajirō, 1904-1905 Rus-Japon Harbi sırasında Galata Kulesi'nden Boğaz'ı gözetleyerek durum hakkında raporları metin ve telgraf halinde düzenliyordu. Bu raporların ulaştırıldığı kişiler arasında dönemin Viyana Büyükelçisi Makino Nobuaki de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. *Hilal ve Güneş, İstanbul'da Üç Japon*, Yamada Torajirō, 116 Chūta, Ötani Kōzui, İkinci Baskı, Editörler: Prof. Dr. Selçuk Esenbel, Dr. Miyuki Aoki Girardelli, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Erdal Küçükyağcı, Ocak 2011, s. 46.
9. Nijima Kametaro, Japon siyasetçi, 1913 yılında ABD'de Japonya-Başkonsolosu olarak görev yapmıştır. http://en.wikipedia.org/wiki/Kametaro_Nijima (27.5.2013).
10. *Taiyō*, 15.10, s. 186, (7.1.1900).
11. *Taiyō*, 15.5, s. 89, (1.4.1900).
12. *Taiyō*, 1.11, s. 186, (5.11.1895).
13. *Taiyō*, 1.12, s. 186, (5.12.1895).
14. *Taiyō*, 2.12, s. 189, (20.11.1896).
15. Ermenililerin İtaliya'daki olayları dayayan makalelerin aynı tonu taşıdığı görülmektedir. Öte yandan farklı bakış açıları da mevcuttur. Örneğin Gürün, söz konusu olayları 1895 yılı Eylül ile Aralık ayları arasında Osmanlı topraklarında Ermenilerin kurduğu isyanlar olarak değerlendirmektedir. Kâmuran Gürbüz'den aktaran Emre Konar, *Tarihimize, Yüzlemek* (4. Baskı), İstanbul: Remis Kitabevi, Temmuz 2006, s. 101.
16. *Taiyō*, 2.11, s. 25, (20.5.1896).
17. *Taiyō*, 2.13, s. 23, (5.2.1896).
18. Yamada Torajirō 1866-1957 Şaenryō Çay Okulu ustasıdır (Yedinci) İngilizce, Fransızca, Almanca, Osmanlıca başta olmak üzere çeşitli dilleri öğrenmiş, Fukumoto Nishinan, Kōda Rohan, Fukuchi Ōchi gibi Japon aydınları ile ortak entelektüel platformlarda bulunmuştur. Ertuğrul Fırtınay'ın faciasından sonra Türk denizcilerin ailelerine yardım etkinlikleri düzenleyenler arasında yer alan Yamada, 1892 yılında İstanbul'a gelmiş, Japonya'ya kısa süreli dönüşleri haricinde, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına değin İstanbul'da yaşamıştır. Sultan II. Abdülhamid'e Utakdoğu sorunlarını konusunda danışmanlığı yapmanın yanı sıra, Noda Shōtan'dan devraldığı Türk bahariyelere Japonca öğretme görevini de yürütmüştür. Japon orlağıyla ilişkili Nakamura dikkâni ile başladığı Türkiye ile ticareti, Türkiye ile ilişkili Fyō Seiichi (Sark Kağı Üretim Şirketi) (Osaka-1906), Nishido Bōei Kyōka (Japon Türk Tic. Arel Derneği) (1905), Nihon Shōtokuken (Japonya Alışveriş Merkezi) (İstanbul-1922) ile devam ettirmiştir. Bununla birlikte, Türk Japon resmi ilişkilerinin henüz kurulmadığı bir dönemde İstanbul'da, deyim yerindeyse, fahi konsolos olarak görev yapmıştır. Yamada Torajirō ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Selçuk Esenbel (1996) "A Fin de Siècle Japanese Romantic in Istanbul: The Life of Yamada Torajirō, and His Toriko Gakan", *Bulletin of the School of Oriental and American Studies, University of London, Volume III*, Part 2, (Ss. 237-252) ve Selçuk Esenbel (editor), "1900-05 Rus-Japon Harbi", *Toplumsal Tarih* dergisi (2008), Sayı: 176, Nagaba Hiroshi (1996) "The Life of Yamada Torajirō from the viewpoint of Japanese-Turkish Relations", *The Journal of Sophia Asian Studies* No.14, Ali Volkan Erdemir (2007), *The Japanese View of Turkey during the Meiji Era: A Study Focused on Torajirō Yamada* (yayınlanmamış doktora tezi), Kyoto University.
19. Albay Matsushita, Japonya'nın Asya Kitası'na açılan yayımları gerektigini savunan subaylardandır. *The Cambridge History of Japan*, Vol. 6, Cambridge University Press, Reprinted 1997, s. 309.
20. *Taiyō*, 15.10, s. 186, (7.1.1900).
21. A.e.
22. G. Ayla Ödekan, *Türkiye Tarih-i 3. Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul, Cem Yayınları, 1997, s. 171.
23. A.e., s. 184.
24. *Taiyō*, 15.8, ss. 82-83, (1.6.1900).
25. *Türk Tarihi ve Kültürü*, Editör: Prof. Dr. Cemil Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu", *Pegem Yayınları*, Ankara: 2004, s. 130.
26. (1863-1933) Japonya'nın ilk önemli gazetecilerinden Asahira, Tokyo Nichinichi Shimbun'un muhabiri olarak 1896 yılı Mart ayında Japonya'dan ayrışmış, başlıca Avrupa devletleri ve Balkan ülkelerini ziyaretinin ardından 12 Temmuz'da İstanbul'a gelmiştir. 24 Temmuz'a kadar süren ziyaretiine dayalı Türkiye izlenimleri, *Kōkusha no omode* ve *Wagay Bir Gazetecinin Hatıraları* adlı kitaplarında yer alır. Ayrıca 1927 yılında yayımlanan *Asahi no Chien* ve *Bunshu* adlı antolojide "Türkiye" ve "Doğu Avrupa Problemleri" başlıklı kısımlarda Türkiye konuları ele almıştır.
27. *Taiyō*, 15.10, s. 183, (7.1.1900).
28. *Taiyō*, 15.8, s. 81, (1.6.1900).
29. *Taiyō*, 15.6, s. 82, (1.5.1900).
30. *Hilal ve Güneş, İstanbul'da Üç Japon*, Yamada Torajirō, 116 Chūta, Ötani Kōzui, İkinci Baskı, Editörler: Prof. Dr. Selçuk Esenbel, Dr. Miyuki Aoki Girardelli, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Erdal Küçükyağcı, Ocak 2011, s. 239.
31. *Taiyō*, 15.10, s. 84, (7.1.1900).
32. A. g.e., s. 185.
33. *Taiyō*, 3.15, ss. 20-21, (20.7.1897).
34. *Taiyō*, 15.10, s. 84, (7.1.1900), s. 181.
35. A.g.e., 179-180.
36. A.g.e., 15.10, s. 188.
37. A.g.e., s. 181.
38. W. G. Beasley, *The Japanese Experience, A Short History of Japan*, University of California Press, 2000, s. 208.
39. *Taiyō*, 15.8, s. 85, (1.6.1900).
40. A.e.
41. *Taiyō*, 1.12, (05.12.1895).
42. A.e.
43. *Taiyō*, 1.7, s. 25, (5.7.1895).
44. *Taiyō*, 8.10, s. 219, (5.8.1902).
45. A.e.
46. *Taiyō*, 3.18, ss. 147-18, (5.9.1897).
47. *Taiyō*, 15.10, s. 185.
48. *Taiyō*, 5.20, s. 116, (5.9.1899).
49. Edward H. C., n.g.e., s. 15.

AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER

Toplumsal Tarih'in 224. (Ağustos 2012) sayısı itibarıyla başlayan Zerrin İren Boynudelik tarafından Avrupa resim sanatı külliyyatının önemli bir bölümünü oluşturan Hristiyan ikonografisini yansıtan örnekler sunulmuştu. Bu Ağustos sayısında da Boynudelik'in hazırladığı "Avrupa Resminde Mitolojik Konulu Resimler" başlıklı yeni bir yazı dizisine başlıyoruz: "Bu dizide özellikle Rönesans ve Barok örnekler üzerinden Yunan mitolojisinin en ünlü konularına bakmaya, öyküleri okumaya ve varsa üstü örtülü anlamları bulmaya çalışacağız."

İnsanlar var oluşları ile ilgili olarak düşünmeye, fikir üretmeye ve bu fikirlerini belli bir düzen içinde ifade etmeye niyetlendikleri andan itibaren belli kahramanlar ve olaylar üzerinden konuşmaya başlamışlar, karşılaştıkları ama nedenini bilemedikleri pek çok olay ile ilgili bugün bize akıldışı gibi görünen ama aslında bir anlamda neden sonuç ilişkilerine dayalı açıklamalar bulmaya çalışmışlardır. Bütün bu açıklama biçimleri ve bu çabanın etrafında kurdukları söylemler en basit anlamı ile mitoloji¹ oluşturan söylemlerdir. Mitoloji bir bakıma erken dönem uygarlıklarının dini inançlarıdır.² Bu anlatılar önce söylenece olarak sonra da yazılı dil yolu ile nesiller arasında sürdürülebilmiş ve ilk fırsatta da görsel dilin konularını oluşturmuşlardır.

Bilinen uygarlıkların neredeyse tamamında mitolojik kahramanlar ve konular görsel anlatımların temel nesneleridir. Mısır uygarlığına ait mezar duvar resimlerinden, Mezopotamya uygarlığına ait kabartmalardan, Yunan ve Roma döneminden kalan tüm görsel malzemelerden, vazö resimleri, kabartmalar ve hey-

kellerden, Aztek ve Maya uygarlıklarına ait nesnelerden tüm bu kültürlerin mitolojileri yani dini inançları yani evreni ve varlığı nasıl izah etmeye çalıştıkları okunabilir, öyküleri deşifre edilebilir ve kahramanları tanınabilir.

Bu anlatımlarda belli kalıpların oluşu ortaya çıkacak yanlış anlamaları neredeyse tümüyle ortadan kaldırırlar. Kahramanlara ve olaylara dair tanımlar ve semboller bellidir. Bu tanımlar rehberliğinde okumaları görsel malzemeler üzerinden yapmak olsa olsa okumalara hayal gücü eşliğinde zenginlik katar. İş daha da garantiye almak isteyen bazı resimleyiciler, örneğin Yunan vazolarında olduğu gibi, sahnelerde gösterdikleri kahramanların adlarını da yazarlar. Antik dünyada resmî yapılmaya değer tek konu, kutsal konular olarak kabul edilebilecek olan mitolojik anlatımlardır. Yani Antik dönemlerde yapılmış olan hemen tüm resimler de aslında dini konulu resimlerdir. Genel olarak çoktanrılı dinler olarak adlandırılan bu dinlerde öğretiler, insan benzeri tanrılar ve yine son derece İnsani olaylar

üzerinden ve içinde yaşanan coğrafyadan aktarılır.³

Hristiyanlığın ortaya çıkmasından önce Avrupa kıtasının büyük bir bölümü, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve neredeyse Anadolu'nun tamamı, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında idi ve bu büyük hâkimiyet altında topluluklar çoğunlukla Yunan mitolojilerine dayanan, zaman zaman da yerel olmak üzere, kendi çoktanrılı inançlarını, yani mitolojik anlatımlarını sürdürüyorlardı. Hristiyanlığın aynı coğrafyada ve hatta daha geniş bir alanda yayılmasından sonrabelki de en büyük mücadele bu pagan inançlardan kurtulmaya yönelik oldu ve bu düşünsel örgütlenme yavaş yavaş Antik dönem tanrılarını tahtlarından indirdi. Ama bu tanrılar ve onlara atfedilen özelliklerin bir kısmı günümüze kadar gelecek şekilde toplumsal hafızalarda korundu.⁴

Hristiyan inancının siyasi ve sosyal yapılar üzerindeki hâkimiyeti resmetme geleneği üzerinde de belirleyici oldu ve artık resmetmenin yegâne konusu bu inanca dair olma-ya başladı. Bu dönemin ardından ge-

len ve kabaca 15. yüzyıl ile başlatılan bir büyük düşünsel dönüşüm olarak da kabul edilebilecek olan Rönesans dönemi ve bu dönemin insan temelli düşünsel yapısı pek çok alanda olduğu gibi resimleme konusunda da var olan kabulleri tersyüz etti.

Rönesans dönemi düşünce yapısı ile birlikte insan, dünya, evren, temsil, bakış, algı ve hatta Tanrı gibi meselelere yepyeni yaklaşımlar söz konusu oldu. Bu ilginin uyanmasında en önemli unsur elbette değişen ekonomi ve sınıfsal yapılarıdır. Yeni ve güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkan burjuvazi kendi bireysel ve sınıfsal varlığını izah etmek üzere dindışı bir alana yönelmiş ve Antik dönem felsefi metinlerinde aradığı izahı bulmuş, döneme olan ilgi aynı zamanda mitolojik söylemlerin de keşfini beraberinde getirmişti. Bu söylemler o dönemde dindışı alanlarda dolaşmanın en güvenli sularını oluşturmuş, özellikle de sanatçılara epeyce geniş bir konu çeşitliliği sağlamıştı. Mitolojik konular, yeni anlayışa göre resmetmenin ve yeni temsiliyet modellerinin de mümkün olduğu alanlardı. Çoğu zaman Antik dönem yazılı kaynaklarından, örneğin tragedyalardan, Homeros, Hesiodos, Sophokles, Euripides, Ovidius, Virgilius'tan yapılan okumalar betimlenen sahnelerin çoğu zaman metinlerdeki bire bir örtüşmesi-ne de yaramıştı.

Bilindiği gibi, klasik Yunan mitolojisi-nde öyküler aslında doğal ve gerçek ortamlarda geçer. Bu olaylarda gerçek olmayan tek şey tanrıların varlığıdır. Dolayısı ile de doğa ile ilişkisini yeniden düzenlemeye çalışan, doğaya o güne kadar olandan (Hristiyan inancı bağlamında) farklı bakmak isteyen ve kendini doğa içinde oldukça üstte bir yere konumlandırmaya çalışan bu yeni dönemin yeni zihniyeti için, salt manzaraların resmedilme geleneğinin hemen hemen hiç söz konusu olmadığı da göz önüne alındığında, Hristiyanlık dışı konulara yönelmenin basit bir aracı olarak mitolojik konular öne çıkmış ve bu yeni repertuar en genel anlamı ile sanatlarda, ifade biçimlerinde sekülerleşmenin de ilk göstergesi olmuştur.

Rönesans sonrası dönemlerde mitolojik konuların kullanımı ise üslup açısından da belli bir elverişlilik sağladığı için tercih edilmeye devam etti. Örneğin Barok dönem içinde hareket ve dinamizm, ışık ve gölge faktörlerinin dramatik kullanımı gibi üslup özellikleri önceki dönemlerin dini konularından ziyade mitolojik konuların betimlenmesinde hem daha olanaklı hem de daha güvenli görülmüş olmalıdır.

Avrupa resmi olarak adlandırılan külliyatı içinde dikkate alınan, resmedilmeye değer mitolojik konuların asıl kaynağı elbette Antik Yunan ve Roma mitolojileridir. Ve bu konuların hem üsluplar hem de sembolik özellikler bakımından bazıları diğerlerine göre daha popüler olmuştur.

Yunan ve Roma mitolojilerine ait en popüler konular, var oluşun ve insan-doğa ilişkilerinin açıklanmasına neredeyse tümüyle karşılık gelen on iki büyük tanrı ve tanrıça ile onlarla en yakından ilişkilendirilebilecek kahramanlara aittir. Yunan mitolojik söyleminde evrenin yaratılması ve kaostan kurtulup bir düzen içine girmesinden sonra bir anlamda insanlığı yöneten ve yönlendiren bu on iki tanrı ve tanrıça Olympos tanrıları olarak adlandırılır. Bu tanrı ve tanrıçalar Roma mitolojisi içinde de aynen varlıklarını sürdürür. On iki Olympos tanrısı: Zeus (*Iupiter*), Hera (*Iuno*), Poseidon (*Neptunus*), Demeter (*Ceres*), Apollon (*Apollon*), Artemis (*Diana*), Ares (*Mars*), Aphrodite (*Venus*), Athena (*Minerva*), Hermes (*Mercurius*), Hephaistos (*Vulcanus*) ve Dionysos (*Bakkhos*)'dur.⁵ Tanrıların ve tanrıçaların ölümlülerden olma çocukları da vardır. Helena, Kastor, Perseus, Aeneas, Minos, Herakles (*Herkül*), Akhilleus, Midas, Semele bunlardan sadece bazılarıdır. Ayrıca mitolojik söylem yüzlerce kahraman ile doludur. Bu kahramanların çoğunun yolu gerek tanrılar ile gerekse birbirleri ile defalarca kesişir.

Bir başka kategori ise baş tanrı Zeus'un aşk ilişkisinde bulunduğu çoğu ölümlü kadınlardır ki çocukları

da çoğu zaman öykülerde kahramanlar olarak karşımıza çıkar. Bu kadınlar arasında Europa, Io, Kallisto, Danae, Aigina, Antiope, Alkmene en ünlüleridir. Bunlara ek olarak diğer tanrı ve tanrıçaların da aşk hikâyeleri ya da insanlarla olan yarışmaları oldukça ilgi görmüştür. Apollon ve Daphne, Ares ve Aphrodite, Dionysos ve Ariadne, Apollon ve Marsyas, Athena ve Arakhne arasındaki ilişkilerin anlatıldığı efsaneler en popüler olanlar arasındadır.

Avrupa resim sanatında en çok sayıda ve neredeyse her sanatçı tarafından şu ya da bu şekilde betimlenmiş olan favori konular da vardır. Bunlar arasında, Prometheus'un İnsanı Yaratışı ve Cezalandırılan Prometheus, Zeus'un Aşkları, Dionysos'un, Theseus'un Maceraları, Herakles'in İşleri, Paris'in Seçimi, Argonautların Seferi, Orpheus, Minos ve Girit Boğası, Akhilleus, Aktaion, Perseus, Andromeda, Ariadne, Daidalos, Iphigenela, Odysseus'un Başından Geçenler, Philemon, Sisyphos, sayılabilir.

Sonuç olarak tüm mitolojilerde olduğu gibi Yunan mitolojisinde de çoğu zaman öyküler iç içe geçer, tutarsızlıklar ortaya çıkar, kahramanlar kendilerini tekrar eder, bir önceki öyküde ölmüş olan kahraman bir diğerinde tekrar karşımıza çıkar. Bazı olayları akıl ile kavramak zorlaşır, ama her birinin altında yatan bir gereklilik olduğunu ve belli bir zamanda belli bir toplumsal yapıda toplumsal uzlaşma ve çözüm önerme bakımından işlevsel söylemler olduğunu unutmamak gerekir.

Bu dizi boyunca, özellikle Rönesans ve Barok örnekler üzerinden Yunan mitolojisinin en ünlü konularına bakmaya, öyküleri okumaya ve varsa üstü örtülü anlamları bulmaya çalışacağız. Bu dizi boyunca kahramanların adları Azra Erhat'ın *Mitoloji Sözlüğü*'ne bağlı kalınarak kullanılacak. İlk kullanımda, eğer varsa, Roma mitolojisindeki karşılıkları da aynı kaynağa dayanarak verilecektir.

OLYMPOS DAĞI'NIN ON İKİ TANRISI

Coypel'in tüm Barok kuralları dikkate alarak yaptığı "Herakles Hermes Eşliğinde Olympos'a Giderken" resmi Versailles Sarayı dekorasyonu için yaptığı mitolojik konulu dizi içindekilerden bir tanesidir. Resimde Yunan mitolojisindeki en önemli kahramanlardan biri olan yarı tanrı Herakles'in tanrılar katına kabulü sahnesi görülür ve bu olay bir karşılama töreni olduğu için de tüm Olympos tanrı ve tanrıçaları kompozisyonda eksiksiz yer almıştır.

Noël Coypel,
Herakles
Hermes
Eşliğinde
Olympos'a
Giderken.

1688, tuval üzerine
yağlıboya, 186,5 x
151 cm
Château de
Versailles,
Versailles, Fransa.

17. yüzyılın önemli sanatçılarından birisi olan Noel Coypell'in, dönemin saray ressamlarından Charles Errard tarafından Louvre Sarayı'nın dekorasyonu için işe alındıktan sonra yıldızı parlar. Birkaç yıl Roma'daki Fransız Akademisi'nin başkanlığını yaptıktan sonra Paris'e döner. Kendi dönemi içinde de büyük sanatçı Nicolas Poussin'den aldığı etkiler ile tanınan bir sanatçıdır.

Coypell'in tüm Barok kuralları dikkate alarak yaptığı bu resim Versailles Sarayı dekorasyonu için yaptığı mitolojik konuları dışı içindekilerden biridir. Resimde Yunan mitolojisindeki en önemli kahramanlardan biri olan yarı tanrı Herakles'in tanrılar katına kabulü sahnesi görülür ve bu olay bir karşılaşma töreni olduğu için de tüm Olympos tanrı ve tanrıçaları kompozisyonda eksiksiz yer almıştır. Ortada oturan kırmızı elbiseli, bir ayağını kartala dayamış olan baş tanrı Zeus'tur. Ayrıca sağ elinde tuttuğu şimşek demeti Zeus'un en belirgin atribüsüdür. Yanında oturan mavi elbiseli kadın Zeus'un karısı ve kardeşi Hera'dır. Hem Zeus'a en yakın konumunda olması hem de omzunun arkasından görünen tavus kuşu tanınmasını kolaylaştırır. Hera'nın solunda, elinde

ışık tanrısı olduğunu gösteren meşale ile Zeus'un çocukları Apollon yanında ikizi Artemis, baykuş figürlü miğferi, kargısı ve medusa başı işlenmiş zırhı ile yine Zeus kızı olan bilge tanrıça Athena, onun hemen arkasında yaşı figür olarak gösterilen Zeus'un kardeşi denizler tanrısı Poseidon, yanında kıyafetlerinden ve sert yüz ifadesinden hemen tanınabilen Zeus ve Hera'nın huysuz çocukları savaş tanrısı Ares, elinde asma yaprakları ile şarap tanrısı Dionysos, buğday dallarından tacı ile gösterilen bereket tanrıçası Demeter ve en sağda mavi giysisi ve yanında aşk okunu taşıyan Eros ile gösterilmiş aşk tanrıçası Aphrodite bulunmaktadır. Baş tanrı Zeus'un oğlu ve baş habercisi olmanın yanında pek çok başka işlevi de olan Hermes ise, Nemea aslanının postuna bürünmüş Herakles'i taşıyan arabanın önünde kanatlı miğferi ve elindeki kanat takılmış caduceus (burluk asa) kadük ile kolayca tanınır. Zeus'un sağında oturan delikanlı ise Hera'nın kendi kendine doğurduğu oğlu Hephaistos olmalıdır. Metinlerde topallığı ve çirkinliğinden söz edilir. Ancak özellikle maden işlemede çok ustadır. Büyük olasılıkla da elindeki zarif kadeh bu ustalığına işaret etmektedir. Sanat-

çının sahnede yer alan tüm tanrı ve tanrıçaları kaynaklarda belirtilen özellikleri ve atribüleri ile betimlenirken bu çirkin tanrıyı hangi nedenle böylesine yakışıklı göstermeyi tercih ettiğine ise anlam vermek pek mümkün değildir.

Barok bir ışık, gölge ve hareket üslubudur. Resimde, tanrı ve tanrıçalar yoğun bir bulut kümesi üzerinde bol drapeli ve canlı renklerde elbiseler içinde, aynen Barok kurallara uygun olarak gösterilmiştir. Sahnede en yoğun ve dramatik hareket Herakles'in arabasını çeken atlar ve arabaya yol gösteren Hermes ve putliler grubu aracılığı ile aktarılır. Herakles'in başı üzerinden putliler aracılığı ile doğrudan Zeus'a ulaşan bir diagonal aks hemen fark edilir. Özellikle Herakles'in kaslı vücudu, atların şaha kalkmış pozisyonları bu noktadaki en yoğun hareketlerdir. Arabanın bulunduğu bulutların altında yanan ateş ise büyük olasılıkla Herakles'in cezaze ateşidir.⁶ Herakles'in arabası üzerinde uçan putlilerden birisinin elinde taşıdığı zeytin yapraklarından yapılmış tacı, her zaman kahramanın en yakın yardımcılarının birisi olmuş tanrıça Athena'ya ve onun kutsal ağacına bir referans olmalıdır.

KAYNAKÇA

- APOLLODORUS, *The Library of Greek Mythology*, (Çev. R. Hard), Oxford University Press, 1998, İngiltere.
COMERT, Bedrettin, *Mitoloji ve İkonoloji*, De Ki Basım Yayın Ltd. Şti., 2008, Ankara.
EKHAT, Asra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1972, Ankara.
FINK, Gerhard, *Antik Mitoloji Kim Kündür*, (Çev. Ömür Öztürk), Kabalcı Kitabevi, 1997, İstanbul.
FISHER, Ceila, *Flowers and Fruits*, The National Gallery Publications, 2002, Londra.
FRIEDEL, Egon, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, Dusi Yayınları, 2004, Ankara.
GRAVES, Robert, *The Greek Myths*, Penguin Books, 1992, İngiltere.
_____, *Greek Gods and Heroes*, Laurel Leaf Library, 1960, New York.
GRIMAL, Pierre, *Dictionary of Classical Mythology*,

- Penguin Books, 1991, ABD.
HERODOTUS, *Herodotus Tarih*, (Çev. Muntekim Ökürer), Remzi Kitabevi, 1971, İstanbul.
HOMERUS, *İlyada*, (Çev. Asra Erhat ve A. Kadir), Sander Yayınları, 1981, İstanbul.
_____, *Odysseia*, (Çev. Ahmet Cevan Emre), Varlık Yayınları, 1971, İstanbul.
HESIOD, *Theogony: Works and Days*, (Çev. Dorothea Wender), Penguin Books, 1971, İngiltere.
HENDRICKS, Rhoda A. (preface), *Classical Gods and Heroes*, Marrow Quill Paperbacks, 1978, NY.
IMPELLEUS, Lucia, *Gods and Heroes in Art*, (Trans. M. H. Leonard), Getty Publications, 2003, LA.
HAWRONATARI, Maria, *Greek Mythology and Religion*, Hailalis, 1977, Atina.
OVIDIUS, *Metamorphoses, Books I - XV*, (Trans. Frank Justus Miller), Harvard University Press, 1999, Londra.

- PRESTON, Percy, *A Dictionary of Pictorial Subjects from Classical Literature: A Guide to Their Identification in Works of Art*, Charles Scribner's Sons, 1913, NY.
RIPA, Cesare, *Baroque and Rococo/Pictorial Imagery*, (Ed. Edward A. Mason), Dover Publications, Inc., 1971, NY.
SÖZEN, Metin ve TANYELİ, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1986, İstanbul.
VRNANT, Jean-Pierre, *Torunuma Yunan Mitleri*, (Çev. M. Özcan), İtlikopter, 1999, İstanbul.
WOLFFERD, Susan, *Images of Myth in Classical Antiquity*, Cambridge University Press, 2001, Cambridge.
_____, *New Larousse Encyclopedia of Mythology* (Introduction by Robert Graves) Hamlyn, 1981, Londra.
Not: Buha geniş bir kaynakla Toplumsal Tarih'in Ağustos 2012 tarihli 224. sayısında değerlendirilmiştir.

DİPNOTLAR

- 1 "Çoktanrılı dinlerde tanrı ve yarı tanrıların eylemleri ile onların insanlar ve diğer yaratıklar ile ilişkileri konusundaki düşünceler, öyküler, inançlar (sistem), Metin Sözen, *Uygur Tanrıları, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1986, İstanbul.
- 2 Asra Erhat in Herodotus dan aktardığı göre, tanrı soyundan sayıp döken, tanrıları adlarını veren, ritüellerini tanımlayan veefsanelerini anlatan, Homeros'te Hesiodos'tur. Yarı çoktanrılılık düşüncini yaratıcıları, peygamberleri, onlardır. Ancak bu mitoslar bu ilk anlatımlarında kutsal, zaman içinde çeşitli eklemler, karışım yapıldı. Bu eklemler aslında değişen toplumsal yapılarıdır (örneğin üyruçatıyılan ve eklemleri anlatarak, geyikler, Asra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1972, İstanbul).
- 3 İlk mitoloji metin yazılarına en erken eriştiyiyeine Antikçağ filozoflarından gelmiştir. Xenophanes şöyle der: "Homeros ve Hesiodos tanrıları yükledi, insanlar için tanrıçerçisi her şeyi. Bu eklemler, zina ve karışıklığı aldatma" Platon, Homeros'u tanrıları üzerine yalanlar

- uydurmak, topluma zararlı efsaneler düzmekle suçlar ancak içindeki önemli diyalogların sonunda hakikatlanmamak için mitosları süsler. Agm, s. 6.
- 4 Atropos zehirli bir iğne insanları yavaş damarlarını keşip kolları Latracha Atropos'tan geçirdiği psikoloji de kendileri Latracha sevmem karşılığ olan narzistim, reddedilen Nymphet'nin gazabına uğrayarak suya yansıyan kendi yüzüne ışık olan Narcissus'ün gelmesi, buluk tırmayıyan suyu sevmeye veren demediasin, dindircileri kendilerini işlemede ve onların yollarını pazardan Sirenlerden gelmesi gibi pek çok örnek bulmak mümkündür. Ayrıca 12 İsaofitoli Kavmi, 12 havari ve 12 Olympos tanrısı (örak tanrıçası Hestia Olympos'a Dionysos'un gelisi ile tanrı sayısının uğursuzkabalı edilen 13'e çıkması için yüzünüze indir ve insanları arasmak için gitti sayılar ve batıl inançların konusundaki çeşitli spekülasyonlar olduğuna hatırlamak gerekir.
 - 5 Bu tanrı ve tanrıçalar arasındaki ilişkiler oldukça karmaşıktır. Zeus, Hera, Hestia ve Poseidon

- kardeşlerdir. Zeus aynı zamanda Hera ile evlidir, Apollon ve Artemis Zeus'un ilk eşi Leto dan olan çocuklarıdır. Zeus başka bir tanrıça olan Metis'i hamile eden yutar ve ondan olma kızı Athena'yı kendi karnasından doğurur. Buza kuzan İtera da Hephaistos'a kimse ile ilikçiyi birmeden kendine kendine doğurur. Zeus'un Maia dan olma oğlu Hermes, Dionede olan olma kızı ise (Dionede'a göre) Aphrodite olarak bilinir. Zeus'u Hera'nın tek çocuğudur Ares'tir. Demeter, Kronos ve Rheia'nın kızıdır yani Zeus'un kız kardeşi'dir. Buza kuzan da Zeus'un tanınma, Persephone isimli, bir de kız bulundur. Dionysos'te yine Zeus'un Semele'den olma oğludur.
- 6 Herakles karısının kışkırtıcılığı sonucu gönderdiği tanrıçası Hestia Olympos'a Dionysos'un gelisi ile tanrı sayısının uğursuzkabalı edilen 13'e çıkması için yüzünüze indir ve insanları arasmak için gitti sayılar ve batıl inançların konusundaki çeşitli spekülasyonlar olduğuna hatırlamak gerekir.

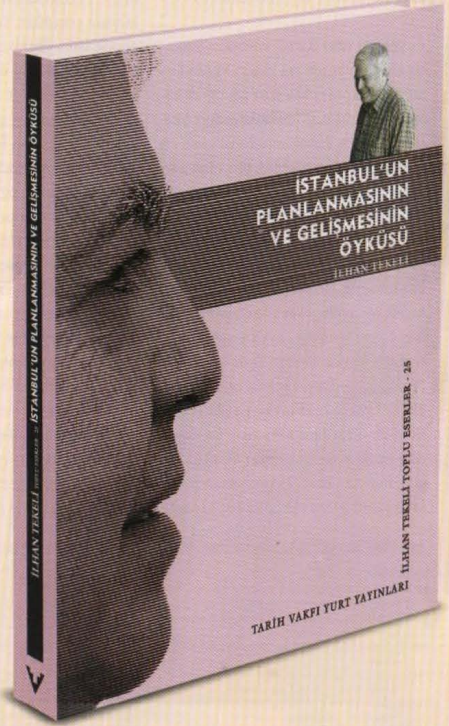
İLHAN TEKELİ

TOPLU ESERLER I-XXV

XXV. Kitap

İSTANBUL'UN PLANLANMASINI VE GELİŞMESİNİN ÖYKÜSÜ

Türkiye'de yaşayan kent plancıları ya da araştırmacılar için İstanbul gibi bir dünya kentine sahip olmak önemli bir olanak ya da ayrıcalıktır. Bu ayrıcalığı yeterince değerlendirdiğimiz söylenemez. Eğer bir ülkede böyle büyük bir kent varsa, daha küçük kentlerde ortaya çıkmamış süreçler ve farklılaşmalar ancak orada ortaya çıkar. Ancak bu büyük kentlerde daha derinden çözümlemeler olanaklı hale gelir. Bu nedenle İstanbul Türkiye'deki her kent plancısı ya da araştırmacısının gözünü diktiği çok değerli bir laboratuvarıdır. Kent plancıları bu olanaktan yararlanmak isterler.

Bu fırsattan ben de yararlandım...

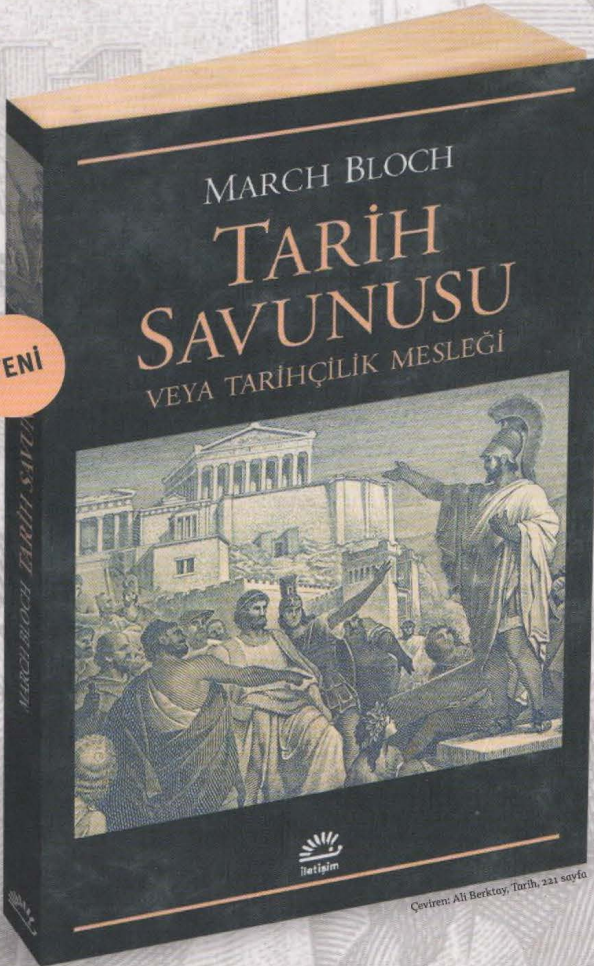
60 Yıldır Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

“Eksiksiz bir tarih eylemi...”

Annales ekolünün kurucularından Marc Bloch'un “tarihçilik” in mahiyetine dair kaleme aldığı *Tarih Savunusu* veya *Tarihçilik Mesleği*, tarihin “ne” olduğu üzerine de 20. yüzyılda yazılmış birkaç önemli kitaptan birisidir. El yazması nüshasından faydalanılarak notlanan ve orijinaline sadık kalınarak yayına hazırlanan bu kitap, Jacques Le Goff'un önsözünün rehberliğinde yolu tarihle kesişen herkes için eşi bulunmaz bir kaynak oluşturuyor.

Tarih Dizisi 2013 kitapları

OKTAY ÖZEL

TÜRKİYE 1643:
GDŞA'NIN GÖZLERİ

FRANÇOIS CADIOU, CLARISSE COULOMB,
ANNE LEMONDE, YVES SANTAMARIA
TARİH NASIL YAPILIR?

CEVİREN: DEVRİM ÇETİNKASAP

CHRISTOPHER HILL
DÜNYA ALTÜST OLDU

İNGİLİZ DEVRİMİ'NDE RADİKAL DÜŞÜNCELER
CEVİREN: UYGUR KOCABAŞOĞLU

EMİRALİ YAĞAN

DERSİM DEFTERLERİ
BEYAZ DAĞ'DA BİR GÜN

ERIC HOBBSBAWM

İLKEL ASİLER:
19. VE 20. YÜZYILLARDA TOPLUMSAL
HAREKETİN ARKAİK BİCİMLERİ
ÜZERİNE İNCELEMELER
CEVİREN: UYGUR KOCABAŞOĞLU

Ceviren: Ali Berktoyl, Tarih, 221 sayfa